

Міністерство освіти і науки України
Запорізька державна інженерна академія

В.Г. Воронкова
С.І. Кириєнко
М.А. Ажажа
А.С. Гук

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчально-методичний посібник

*для магістрів ЗДІА денної та заочної форм
навчання зі спеціальності «Менеджмент організацій
і адміністрування» (за видами економічної діяльності)*

В.Г. Воронкова, д.філософ..н., професор, зав.кафедри менеджменту організацій та управління проектами

С.І. Кириєнко, к. н. мистецтвознавства., доцент

М.А.Ажажа, к.н. держ.управління, доцент

А.С. Гук, асистент

Відповідальний за випуск: *зав. кафедрою менеджменту організацій та управління проектами, д. філософ. Н., професор В.Г. Воронкова*

Рецензенти:

Утюж І.Г., д.філософ.н., професор суспільних наук Запорізького державного медичного університету

Калюжний В.С., к.філософ.н., доцент, проф., зав. кафедри філософії і політології Запорізької державної інженерної академії

Методологія та організація наукових досліджень. Навчально – методичний посібник для магістрів ЗДІА денної та заочної форм навчання зі спеціальності 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування» / Укл.: В.Г. Воронкова, С.І. Кириєнко, М.А.Ажажа, А.С. Гук.- Запоріжжя, 2015.- 94с.

Навчально - методичний посібник призначено для магістрів спеціальності «Менеджмент організацій та адміністрування» та «Управління проектами», який включає програму дисципліни, перелік теоретичних та практичних питань, навчально-тематичний план дисципліни, додатковий матеріал до оглядових лекцій та список рекомендованої літератури для підготовки модулів.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Мета та завдання навчальної дисципліни.....	5
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	8
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	8
ТЕМА 1. МЕТОДОЛОГІЯ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ПОНЯТТЯ.....	8
1.1. Методологія дослідження.....	8
1.2. Фундаментальна (філософська), загальнонаукова та конкретнонаукова методології.....	9
1.3. Методи і техніка дослідження.....	11
Тема 2. Теоретико-методологічні засади економічних та управлінських явищ в контексті адміністративного менеджменту.....	16
2.1. Методологія адміністративного менеджменту.....	16
2.2. Філософська, загальнонаукова і конкретно-наукова методології адміністративного менеджменту.....	17
2.3. Сутність і особливості адміністративного менеджменту.....	20
2.4. Методологія державного регулювання інвестицій в людський капітал.....	22
Тема 3. Діалектичні та логічні основи наукового пізнання антикризового державного управління.....	28
3.1. Поняття принципів діалектики та їх роль у науковому пізнанні.....	28
3.2. Закони та категорії діалектики в науковому дослідженні.....	30
3.3. Понятійно-категоріальний апарат синергетичної парадигми антикризового державного управління.....	32
Змістовний модуль 2. Специфіка науково-дослідної діяльності.....	46
Тема 4. Основні етапи та форми процесу наукового дослідження.....	46
4.1. Характеристика етапів дослідження.....	46
4.2. Розробка програми дослідження.....	46
4.3. Характеристика окремих видів дослідження (методи нагромадження емпіричного матеріалу).....	48
4.4. Методи теоретичного узагальнення емпіричного матеріалу.....	49
ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ МАГІСТРАНТІВ.....	52
5.1. Магістерська робота як кваліфікаційне дослідження.....	52
5.2. Процес проведення магістерської роботи.....	52
5.3. Планування і організація науково-дослідної роботи магістрантом.....	54
ТЕМА 6. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФІЇ УПРАВЛІННЯ....	56
6.1. Теоретико-методологічні засади управління персоналом.....	56
6.2. Теоретичний аналіз у контексті управління персоналом.....	56
6.3. Системна методологія. Системний метод.....	58
6.4. Структурно-функціональний метод.....	59
6.5. Інституційний метод.....	61
6.6. Антропологічний метод.....	62
6.7. Сучасні методи та принципи управління персоналом.....	63
6.8. Гуманістичний підхід.....	65
САМОСТІЙНА РОБОТА.....	68

Індивідуальні завдання.....	68
Методи навчання.....	69
Методи контролю.....	69
Шкала оцінювання : національна та ECTS.....	70
Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт для студентів заочної форми навчання	71
Теми контрольних робіт.....	71
Питання для підготовки до іспиту.....	72
Приклади оформлення бібліографічного опису в списку джерел.....	73
Глосарій.....	76
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	89

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вступ

Сучасний соціально-економічний розвиток характеризується постійним оновленням системи наукових знань, інтенсивним зростанням кількості та складності інформації, з якою в тій чи іншій мірі зіштовхується кожен учасник суспільного процесу виробництва. В цих умовах перед вищою школою постає завдання підготовки фахівців, які на якісно новій теоретико-методологічній базі здатні глибоко і системно аналізувати складності сучасного світу, приймаючи оптимальні рішення для суспільства в цілому та економіки, зокрема. Одним з ключових засобів, спрямованих на забезпечення успіху в підготовці такого роду фахівців, є якісно нове опанування студентами своїх фахових дисциплін. А це неможливо без освоєння фундаментальних принципів методології наукових досліджень.

Пропонований курс «Методологія наукових досліджень» покликаний навчити студента думати, аналізувати та синтезувати інформацію. З такими якостями вчорашній студент перетворюється у фахівця, спроможного узагальнювати старі та здобувати нові знання, проникати в сутність процесів об'єктивного розвитку, виявляти їх тенденції та закономірності, роблячи з усього цього конкретні висновки і пропозиції.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Робоча навчальна програма дисципліни «Методологія і організація наукових досліджень» складена на базі освітньо–професійної програми та освітньо–кваліфікаційної характеристики.

Програма розрахована на студентів денної та заочної форм навчання. Рівень підготовки – магістр.

Курс «Методологія та організація наукових досліджень» надає можливість студентам розглянути специфіку науково дослідницької діяльності, загальну методологію наукової творчості, написання та оформлення матеріалів досліджень.

Мета вивчення дисципліни. Забезпечити магістрів методологічним і методичним інструментарієм для отримання навичок дослідницької роботи.

Завданням вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» є теоретична підготовка спеціалістів і магістрів з питань:

- ✓ сутності понять і категорій методології наукових досліджень;
- ✓ організація процесів наукових досліджень;
- ✓ вибору об'єктів наукового дослідження;
- ✓ застосування теоретичних та емпіричних методів дослідження;
- ✓ методик дослідження, їх змісту і принципів розробки;
- ✓ планування науково – дослідницьких робіт;
- ✓ розроблення етапів ат форм процесу наукового дослідження;
- ✓ організація науково – дослідницької роботи магістрів;
- ✓ оволодіння традиціями та сучасними інноваціями методами проведення досліджень;
- ✓ оформлення результатів наукових досліджень та впровадження їх у практику;
- ✓ інформаційне забезпечення процесу наукового дослідження;
- ✓ вивчення економічної ефективності наукових досліджень.

Результатом вивчення дисципліни «Методологія і організація наукових досліджень» є набуття практичних навичок та умінь щодо:

- ✓ вибору об'єктів та методів наукового дослідження;
- ✓ пошуку та аналізу різноманітних джерел інформації;
- ✓ проведення наукових досліджень систем і процесів менеджменту ;
- ✓ застосування сучасних методик та методичних прийомів у наукових досліджень;
- ✓ планування і організуванням наукових експериментів;
- ✓ формування опитувальних анкет;

- ✓ застосування автоматизованих систем обробки інформації у наукових дослідженнях;
- ✓ складання звітів з науково – дослідницької роботи.

Місце навчальної дисципліни у системі професійної підготовки фахівця

Структура дисципліни включає елементи гносеології (теорії пізнання), основні закони, структури і форми логічного мислення, різноманітні методологічні підходи науково – дослідницької діяльності, застосування емпіричних та теоретичних рівнів досліджень.

Дисципліна «Методологія і організація наукових досліджень» сприяє розвитку аналітичного мислення, наукового аналізу явищ та процесів, психології і технології наукової творчості.

Індикаторами наукової дисципліни є: актуальність, затребуваність, визначеність її предмета, сформованість в його межах понятійного апарата, специфічних законів і методів, наявність сфери практичного застосування.

Дисципліна повинна дати достатні фундаментальні та прикладні знання для проведення широких досліджень, компетентного і відповідального вирішення таких задач:

- створення та розвиток теоретичних знань та практичних навичок з питань організації наукової діяльності;
- розглянути загальну методологію наукової творчості;
- ефективного застосування методів науково – дослідницької роботи.

Інтегровані вимоги до знань і умінь з навчальної дисципліни

В результаті вивчення дисципліни студент повинен:

Знати специфіку науково – дослідницької роботи: вибір теми, визначення актуалізації, мети, об'єкта і предмета дослідження, методологію і методи дослідження, наукову новизну;

Вміти опрацювати і оформити результати наукових пошуків у вигляді магістерської дисертації як кваліфікаційного дослідження;

Зібрати і підготувати матеріал для подальшої дослідницької роботи над кандидатською дисертацією.

Міждисциплінарні зв'язки навчальної дисципліни

Навчальна дисципліна «Методологія і організація наукових досліджень» передбачає тісні зв'язки з іншими навчальними курсами: «Філософія», «Соціологія», «Логіка», «Самоменеджмент» та ін.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		лекції	Практичні роботи	Лаб. роботи	інд. р-ти	сам. р-ти		лекції	Практичні роботи	Лаб. Роботи	інд. р-ти	сам. р-ти
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовний модуль 1. Теоретико – методологічні засади наукової діяльності												
Тема 1. Методологія: сутність, зміст, поняття.	7	2	-	-	-	2	8	1	-	-	-	8

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 2. Теоретико-методологічні засади аналізу економічних та управлінських явищ в контексті адміністративного менеджменту	6	3	-	-	1	2	7	0,5	-	-	-	8
Тема 3. Діалектичні та логічні основи наукового пізнання.	7	3	-	-	1	2	7	0,5	-	-	-	8
Тема 4. Специфіка наукового пізнання.	8	2	-	-	-	2	8	1	-	-	-	6
Разом за змістовим модулем 1	28	10	-	-	2	8	30	3	-	-	-	30
Змістовний модуль 2. Специфіка науково – дослідницької діяльності												
Тема 5. Зміст та структура процесу наукового дослідження.	8	2	-	-	1	2	6	0,5	-	-	-	6
Тема 6. Основні етапи та форми процесу наукового дослідження.	8	2	-	-	-	2	8	1	-	-	-	6
Тема 7. Організація науково-дослідницької роботи магістрів.	8	2	-	-	1	2	8	0,5	-	-	-	6
Тема 8. Оформлення результатів наукових досліджень та їх впровадження у практику.	8	2	-	-	-	2	8	1	-	-	-	6
Разом за змістовим модулем 2	32	8	-	-	2	8	30	2	-	-	-	24
Усього годин	60	16	-	-	4	16	60	4	-	-	-	54

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оволодіння навичками наукової роботи пов'язане з вивченням методології наукового дослідження, застосуванням логічних законів і правил, нових засобів і технологій.

Для дослідника є важливим не тільки встановлення нового факту а і вміння дати йому пояснення, розкрити його загальнопізнавальне, теоретичне і практичне значення.

Накопичення наукових фактів у процесі дослідження – це творчий процес, в основі якого лежить задум вченого, його ідея. *Ідея* – це продукт мислення, форма відображення дійсності, об'єкт вивчення, усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності.

Результати нових ідей можуть розходитись із загальноприйнятими положеннями науки – *парадигмами*. Отримання нових знань відбувається за схемою: парадигма – парадокс – нова парадигма. Розвиток науки – це зміна парадигм, методів, стереотипів мислення.

Перший модуль посібника характеризується розглядом матеріалу про загальну методологію наукової творчості, що полягає у вивченні та застосуванні методів наукових досліджень, діалектичних та логічних законів наукового пізнання.

Тема 1 Методологія: сутність, зміст, поняття План

- 1.1. Методологія дослідження
- 1.2. Фундаментальна (філософська), загальнонаукова та конкретнонаукова методології
- 1.3. Методи і техніка дослідження

1.1. Методологія дослідження

Методологія (гр. *tethodos* — спосіб, метод і *logos* — наука, знання) — вчення про правила мислення при створенні теорії науки. Методологію розглядають як вчення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження.

Методологія виконує такі функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і є логіко-аналітичним інструментом наукового пізнання.

Методологія — це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Методологічна основа дослідження, як правило, не є самостійним розділом дисертації або іншої наукової праці, однак від її чіткого визначення значною мірою залежить досягнення мети і завдань наукового дослідження.

Під **методологічною основою дослідження** слід розуміти основне, вихідне положення, на якому базується наукове дослідження.

Методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності має відповідну структуру. Розрізняють фундаментальні,

загальнонаукові принципи, що становлять власне методологію, конкретнонаукові принципи, що лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі, і систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань.

1.2. Фундаментальна (філософська), загальнонаукова та конкретнонаукова методології

Філософська (фундаментальна) методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності.

Розвиток методології — одна зі сторін розвитку пізнання в цілому. Спочатку методологія ґрунтувалася на знаннях, які диктувала геометрія як наука, де містилися нормативні вказівки для вивчення реального світу. Потім методологія виступала як комплекс правил для вивчення всесвіту і перейшла у сферу філософії. Платон і Арістотель розглядали методологію як логічну універсальну систему, засіб істинного пізнання.

Філософська методологія виконує два типи функцій. По-перше, вона виявляє смисл наукової діяльності та її взаємозв'язки з іншими сферами діяльності, тобто розглядає науку стосовно практики, суспільства, культури людини. По-друге, методологія вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності, виходячи за межі філософії, хоча й спирається на розроблені нею світоглядні й загальнометодологічні орієнтири та постулати.

Отже, фундаментальні принципи науки базуються на узагальнюючих, філософських положеннях, що відбивають найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності і свідомості з урахуванням досвіду, набутого в процесі пізнавальної діяльності людини. До них належать принципи діалектики, що відбивають взаємозумовлений і суперечливий розвиток явищ дійсності, детермінізму — об'єктивної причинної зумовленості явищ, ізоморфізму — відношень об'єктів, що відбивають тотожність їх побудови.

Загальнонаукова методологія використовується в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається.

До загальнонаукових принципів дослідження належать: *історичний, термінологічний, структурно-функціональний, системно-діяльнісний, когнітивний (пізнавальний), аксіологічний (ціннісний) підходи, моделювання* та ін.

Історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

У межах історичного підходу активно застосовується порівняльно-історичний метод — сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволяють виявити схожість і відмінність між явищами, генетичну спорідненість.

Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження.

До загальнонаукової методології слід віднести *системний підхід*, застосування якого потребує кожний об'єкт наукового дослідження. Сутність його полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх частин.

Згідно з системним підходом, система — це цілісність, що становить єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин (рис. 1.1.). Основними ознаками системи є:

- 1) наявність найпростіших одиниць — елементів, які її складають;
- 2) наявність підсистем — результатів взаємодії елементів;
- 3) наявність компонентів — результатів взаємодії підсистем, які можна розглядати у

відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами та явищами;

4) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами;

5) зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища.

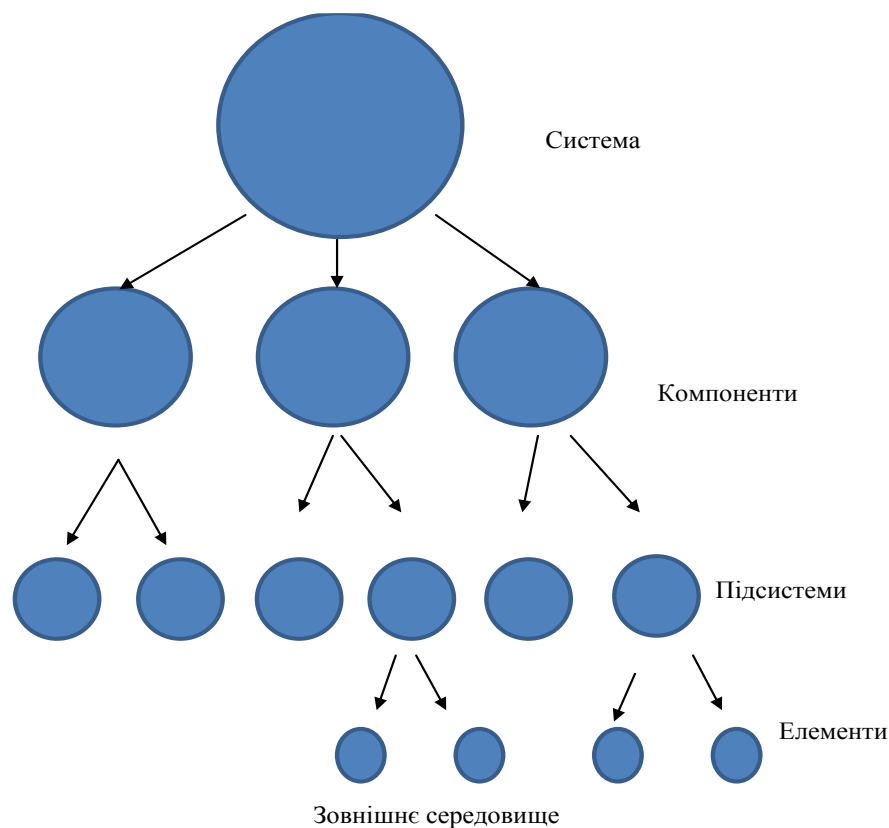

Рисунок 1.1. Системний підхід

Кожну конкретну науку, діяльність, об'єкт можна розглядати як певну систему якій притаманні цілісність; структурність, функціональність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, ієрархічність, цілеспрямованість, самоорганізацію.

Згідно з цим сформувався відповідні *методологічні принципи*, які забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта:

- принцип цілісності, за яким досліджуваний об'єкт виступає як щось органічно інтегроване в єдине ціле;

- принцип примату цілого над складовими частинами, який означає, що функції окремих компонентів і підсистем підпорядковані функції системи в цілому її меті;

- принцип ієрархічності, який характеризує підпорядкованість компонентів і підсистем системі в цілому;

- принцип структурності, який означає спосіб закономірного зв'язку між виділеними частинами цілого, що забезпечує єдність системи;

- принцип самоорганізації означає, що динамічна система іманентно здатна самостійно підтримувати, відтворювати або удосконалювати рівень своєї організації;

- принцип взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, за яким жодна із систем не може бути самодостатньою, вона має динамічно змінюватись і вдосконалюватись адекватно до змін зовнішнього середовища.

Сутність *структурно-функціонального підходу* полягає у виділенні в системних об'єктах структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначенні їхньої ролі (функцій) у системі. Елементи і зв'язки між ними створюють структуру системи. Кожний елемент виконує свої специфічні функції, які «працюють» на загальносистемні функції. Структура характеризує систему в статиці, функції — у динаміці. Між ними є певна залежність.

Системно-діяльнісний підхід набув значного поширення в сучасних наукових розробках. Він указує на певний компонентний склад людської діяльності. Серед найсуттєвіших її компонентів: потреба — суб'єкт — об'єкт — процеси—умови — результат. Це створює можливість комплексно дослідити будь-яку сферу людської діяльності.

Відносно новим загальнонауковим методом є *інформаційний підхід*, суть якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого об'єкта, процесу чи явища в природі чи суспільстві, перш за все, виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти.

В основі інформаційного підходу лежить принцип інформаційності, згідно з яким:

- інформація є універсальною, фундаментальною категорією;
- практично всі процеси та явища мають інформаційну основу;
- інформація є носієм смислу (змісту) всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві.

Інформаційний підхід має великі евристичні можливості щодо дослідження специфіки інформаційних потоків (масивів, ресурсів, продуктів і послуг) та інформаційних потреб досліджуваної предметної галузі через знання законів, функцій, ознак, властивостей, методів і засобів інформації як змісту повідомлень чи засобу соціальної комунікації (документної, інформаційної, когнітивної).

Аксіологічний (ціннісний) підхід базується на понятті цінності і дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства.

Пізнавальний, або когнітивний, принцип пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук; особливо ефективний у вивченні динаміки науки та її співвідношення з суспільством, в обґрунтуванні провідного значення знання в поведінці індивіда.

Для вивчення внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта дослідження суттєве значення має *моделювання*. За його допомогою вивчаються ті процеси і явища, що не піддаються безпосередньому вивченню. Метод моделювання зарекомендував себе як ефективний засіб виявлення суттєвих ознак явищ та процесів за допомогою моделі (концептуальної, вербальної, математичної, графічної, фізичної тощо).

Під моделлю розуміють уявну або матеріальну систему, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, може замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт.

Метод моделювання має таку структуру:

- а) постановка завдання;
- б) визначення аналога;
- в) створення або вибір моделі;
- г) розробка конструкту;
- д) дослідження моделі;
- є) переведення знань з моделі на оригінал.

Отже, фундамент методології визначає загальну стратегію пізнання (явищ, процесів, сфер діяльності). Загальнонаукова та конкретнонаукова методології спричиняють критичний погляд понятійного апарату, чинників передумов і підходів до інтерпретації наукового матеріалу.

1.3. Методи і техніка дослідження

Стратегічні методологічні положення і принципи знаходять своє практичне втілення в методах дослідження.

Метод (гр. *methodos*) — спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання. Різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень.

У найбільш загальному розумінні метод — це шлях, спосіб досягнення поставленої

мети і завдань дослідження. Він відповідає на запитання: як пізнавати.

Методика (гр. methodike) — сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи. Методика дослідження — це система правил використання методів, прийомів та операцій.

У науковому дослідженні часто застосовують метод критичного аналізу наукової і методичної літератури, практичного досвіду, як того потребує рівень методики і техніки дослідження. У подальшій роботі широко використовуються такі методи: спостереження, бесіда, анкетування, рейтинг, моделювання, контент-аналіз, експеримент та ін.

В одній і тій же науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи. Найскладнішою є методика експериментальних досліджень, як лабораторних, так і польових. У різних наукових галузях використовуються методи, що збігаються за назвою, наприклад, анкетування, тестування, шкалювання, однак цілі і методика їх реалізації різні.

Поділ основних типів методів здійснюється за двома ознаками: мети і способу реалізації.(рис.1.2.)

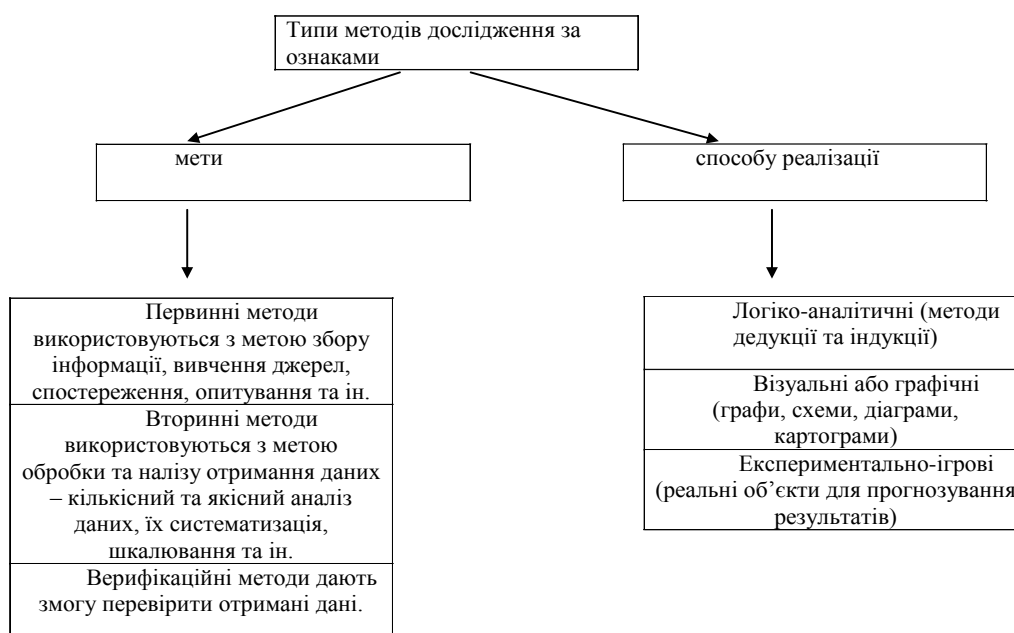

Рисунок 1.2. – Типи методів дослідження за ознаками

Інколи методи поділяють на групи відповідно до їх функціональних можливостей: етапні, тобто пов'язані з певними етапами дослідження, й універсальні, які використовують на всіх етапах. До першої групи відносять спостереження, експеримент, а до другої — абстрагування, узагальнення, дедукцію, індукцію та ін.

Розрізняють методи теоретичних та емпіричних досліджень. Такий розподіл методів завжди умовний, оскільки з розвитком пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу.

Отже, методологія дослідження – це сукупність методів, технік, процесів дослідження, створення теорії науки.

Загальні та спеціальні методи наукового пізнання та їх використання

Успіх наукового дослідження значною мірою залежить від уміння науковця вибрати найрезультативніші методи дослідження, оскільки саме вони дають можливість досягти поставленої мети.

Методи наукового пізнання поділяють на загальні й спеціальні.

Більшість соціальних проблем конкретних наук і навіть окремі етапи їх дослідження потребують застосування спеціальних методів вирішення. Вони мають специфічний характер і вивчаються, розробляються та вдосконалюються в конкретних, спеціальних

науках. Вони ніколи не бувають довільними, оскільки визначаються характером досліджуваного об'єкта.

Загальні методи наукового пізнання, на відміну від спеціальних, використовуються в дослідницькому процесі в різноманітних науках (рис. 1.3.) .

Рисунок 1.3. Загальні методи наукового пізнання

Спостереження — систематичне цілеспрямоване вивчення об'єкта. Це найелементарніший метод, який є, як правило, складовою інших емпіричних методів.

Спостереження відповідає таким вимогам:

- попередня продуманість (спостереження проводиться для певного, чітко поставленого завдання);
- планомірності (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);
- цілеспрямованості (спостерігаються лише певні сторони явища, котрі викликають інтерес при дослідженні);
- активності (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси явища);
- систематичності (спостереження ведеться безперервно за певною системою).

Спостереження, як метод пізнання, дає змогу отримати первинну інформацію про об'єкт дослідження у вигляді сукупності емпіричних тверджень.

Первинна інформація є складовою підсистеми інформації і служить для підтвердження достовірності висновків, результатів дослідження, перевірки робочої гіпотези, конкретизації проблеми.

Вторинна інформація – це результат аналітико - синтетичної переробки первинної інформації. Первинна і вторинна інформації служать теоретичним та експериментальним підґрунтям для досягнення мети дослідження і розв'язання його завдань. Вони є доказом обґрунтованості наукових положень, їх достовірності й новизни.

Порівняння — один із найпоширеніших методів пізнання. Це процес встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам.

Метод порівняння дасть результат, якщо відповідатиме таким основним вимогам:

- можна порівнювати лише ті явища, між якими є певна об'єктивна спільність;
- порівняння необхідно здійснювати за найсуттєвішими, найважливішими (в межах конкретного пізнавального завдання) рисами.

Інформацію про об'єкт можна отримати двома шляхами: безпосередній результат порівняння (первинна інформація); результат обробки первинних даних (вторинна або похідна інформація).

Найпоширенішим і найважливішим способом такої обробки є *умовивід за аналогією*. Об'єкти чи явища можуть порівнюватися безпосередньо або опосередковано через їх порівняння з будь-яким іншим об'єктом (еталоном). У першому випадку отримують якісні результати (більше-менше, вище-нижче). Порівняння ж об'єктів з еталоном надає можливість отримати кількісні характеристики. Такі порівняння називають вимірюванням.

Вимірювання — це процедура визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру. Цінність цієї процедури полягає в тому, що вона дає точні, кількісно визначені відомості про об'єкт. При вимірюванні необхідні такі основні елементи: об'єкт вимірювання, еталони, вимірювальні прилади, методи вимірювання.

Експеримент — це метод вивчення об'єкта, який пов'язаний з активним і цілеспрямованим втручанням дослідника в природні умови існування предметів і явищ або створенням штучних умов, необхідних для виявлення його відповідної властивості.

Експериментальне вивчення об'єктів порівняно зі спостереженням має такі переваги:

- у процесі експерименту можна вивчати явища у «чистому вигляді», звільнившись від побічних факторів;
- в експериментальних умовах можна дослідити властивості об'єктів;
- експеримент можна повторювати.

Дослідження об'єкта проводиться поетапно: на кожному етапі застосовуються найдоцільніші методи відповідно до конкретного завдання. На етапі збору фактичного матеріалу і його первинної систематизації використовують методи опитування (анкетування, інтерв'ювання) і експертних оцінок, а також лабораторні експерименти (спостереження за документними джерелами інформації, тестування).

Опитування дає змогу отримати як фактичну інформацію, так і оцінні дані, проводиться в усній або письмовій формі. При створенні анкети або плану інтерв'ю важливо сформулювати запитання так, щоб вони відповідали поставленій меті. Анкета може включати декілька блоків питань, пов'язаних не лише з рівнем періодичності використання тих чи інших засобів, а й оцінкою об'єкта дослідження.

Дослідження об'єкта проводиться поетапно: на кожному етапі застосовуються відповідні методи відповідно до конкретного завдання.

Рівні наукового дослідження: емпіричний та теоретичний

До **емпіричних та теоретичних рівнів досліджень**, відносять, як правило, *абстрагування, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, моделювання та ін.*

Абстрагування має в розумовій діяльності універсальний характер, оскільки кожний крок думки пов'язаний саме з цим процесом або з використанням його результатів. Зміст цього методу полягає в уявному відході від несуттєвих властивостей, зв'язків, відношень предметів і в одночасному виділенні, фіксуванні однієї чи кількох найважливіших рис, які особливо цікавлять дослідника. Процес абстрагування в системі логічного мислення тісно пов'язаний з іншими методами дослідження і передусім з аналізом і синтезом.

Аналіз — це метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини. *Синтез*, навпаки, є наслідком з'єднання окремих частин чи рис предмета в єдине ціле.

Аналіз та синтез взаємопов'язані, вони являють собою єдність протилежностей. Залежно від рівня пізнання об'єкта та глибини проникнення в його сутність застосовуються аналіз і синтез різного роду.

Прямий, або емпіричний, аналіз і синтез використовуються на стадії поверхового ознайомлення з об'єктом. При цьому здійснюється виділення окремих частин об'єкта, виявлення його властивостей, проводяться найпростіші вимірювання, фіксація безпосередніх

даних, що лежать на поверхні. Цей вид аналізу і синтезу дає можливість пізнати явище, однак для проникнення в його сутність він недостатній.

Зворотний, або елементарно-теоретичний, аналіз і синтез широко використовуються для вивчення сутності досліджуваного явища. Тут операції аналізу і синтезу базуються на деяких теоретичних міркуваннях, тобто припущеннях і причинно-наслідкових зв'язках різноманітних явищ.

Найглибше проникнути в сутність об'єкта дає змогу структурно-генетичний аналіз і синтез. При цьому поглиблено вивчають причинно-наслідкові зв'язки. Цей тип аналізу і синтезу потребує виділення в складному явищі таких елементів, таких ланцюгів, які є центральними, головними, що вирішально впливають на всі інші сторони об'єкта.

До методології дослідження слід віднести *метод сходження від абстрактного до конкретного*, що полягає в загальній формі руху наукового пізнання, законі відображення дійсності і мисленні.

Метод ідеалізації — конструювання подумки об'єктів, яких немає в дійсності або які практично нездійсненні. Мета ідеалізації: позбавити реальні об'єкти деяких притаманних їм властивостей і наділити ці об'єкти певними нереальними і гіпотетичними властивостями.

Формалізація — метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики.

Переваги формалізації:

- забезпечення узагальненості підходу до вирішення проблем;
- створення символіки надає стислості та чіткості фіксації значень;
- однозначність символіки (уникаємо багатозначності звичайної мови);
- формування знакових моделей об'єктів і замінування їх вивченням реальних речей і процесів.

Аксіоматичний метод — метод побудови наукової теорії, за якою деякі твердження приймаються без доведень, а інші знання виводяться з них відповідно до певних логічних правил.

Отже, методи наукового дослідження надають можливість глибше проникнути в сутність об'єкта дослідження, провести структурно-генетичний аналіз, поглиблено вивчити причинно-наслідкові зв'язки. Наукознавство як спеціальна дисципліна вивчає закономірності функціонування та розвитку науки, структуру і динаміку наукового знання.

Висновки до змістовного модулю I Теоретико – методологічні засади наукової діяльності:

○ *Методологія – вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності.*

○ *Фундаментальна або філософська методологія базується на узагальнюючих філософських положеннях, що відображують найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності і свідомості з урахуванням досвіду, набутого у процесі пізнавальної діяльності.*

○ *Загальнонаукова та конкретнонаукова методології – це система наукових принципів, що забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта.*

○ *Пізнання це зумовлений законами соціального розвитку, нерозривно пов'язаний з практикою процес активно-діяльного відображення в свідомості об'єктивної та суб'єктивної дійсності, основним результатом якої є знання.*

○ *Діалектика як філософська теорія розвитку спирається на загальновизнані закони.*

○ *Необхідною умовою наукової діяльності є дотримання логічних законів, що забезпечують внутрішній, необхідний, суттєвий зв'язок між думками.*

Тема 2

Теоретико-методологічні засади економічних та управлінських явищ в контексті адміністративного менеджменту

- 2.1. Методологія адміністративного менеджменту
- 2.2. Філософська, загальнонаукова і конкретно-наукова методології адміністративного менеджменту
- 2.3. Сутність і особливості адміністративного менеджменту
- 2.4. Методологія державного регулювання інвестицій в людський капітал

2.1. Методологія дослідження адміністративного менеджменту

В методології наукового дослідження слід розрізняти поняття об'єкта дослідження і поняття управління як об'єкта дослідження. Об'єктом дослідження в науці прийнято називати той фрагмент оточуючої дійсності, предметного, матеріального світу чи області ідей, духовного життя, який цікавий досліднику не сам по собі, а як носій властивостей, ще нерозкритих, непізнаних суперечностей. Іншими словами, об'єкт (носіє) необхідний для того, щоб у конкретному явищі чи в суворо окресленому просторі об'єкта мати можливість виділити для спеціального дослідження сукупність конкретних властивостей, що безпосередньо цікавлять вченого, носієм яких і є встановлений об'єкт. Поняття «об'єкт дослідження (пізнання)» слід визначити наступним чином: Об'єкт пізнання – це сукупність якісно визначених явищ і процесів реальності, які істотно відрізняються по своїй внутрішній природі, основним рисам і законам функціонування і розвитку від інших об'єктів цієї реальності. Таке визначення вказує на відособленість об'єкта у відношенні з іншими, не виясненими дослідженням, станами та явищами. Явища, які викликають безпосередній інтерес вченого, в методології дослідження визначаються як предмет дослідження, а матеріал, у який вписаний предмет дослідження, прийнято називати «об'єктом», тобто носієм досліджуваних властивостей і процесів.

Управління, як було відзначено вище, може являтися як об'єктом, так і предметом дослідження: у першому випадку роль управління зводиться до ролі носія тих властивостей, які складають предмет інтересу різних наук – історії і соціології, філософії і політології, психології і різних управлінських наук. У цьому випадку поняття «управління» в системі понятійного апарату названих вище наук набуває іншого, нового смислу, який відповідає інтересам кожної із названих наук. Управління у сполученні з предметом будь-якої із виокремлених нами наукових дисциплін є лише зовнішньою умовою для виокремлення тих чи інших історичних, соціологічних та інших закономірностей. У цьому випадку, використовуючи поняття управління у ході розробки власне предмета, «управлінням» називають саме виділені історичні факти, соціальні інтереси, етнічні особливості, традиції і звичаї та інші предметні сфери кожної із гуманітарних наук. Управління як явище, що суміжне із всіма процесами життєтворчості людини, в тій чи іншій мірі стикається із предметною сферою будь-якої гуманітарної чи управлінської дисципліни. Проте саме по собі таке суміщення не характеризує управління повністю, а лише зачіпає певну кількість її властивостей та відмінних властивостей. У зв'язку з цим кожна із гуманітарних чи управлінських дисциплін об'являє одним із своїх об'єктів дослідження управління. Проте обмеженість контакту (зіткнення) не дає гуманітарним наукам можливість зрозуміти і побачити управління як цілісність; уявлення про неї складається в межах кожної із них виключно по результатам прямого зіткнення з тією групою властивостей управління, які були виявлені у цьому випадку.

Адміністративне управління слід осмислювати в його реальній цілісності і повноті конкретних його форм існування, у його функціонуванні і розвитку. Управління як цілісне утворення (цілісність) несе в собі всю сукупність своїх базових якісних характеристик. Управління як об'єкт дослідження адміністративного менеджменту може виступати лише в обмеженому вигляді, і інтерес до нього також набуває в даному випадку вузький, конкретний

характер, який залежить від предметної сфери даної науки. Управління у даному випадку виступає в якості об'єкта-носія певних властивостей і особливостей, безпосередньо не пов'язаних з функцією управління, проте викликає певний інтерес у різних соціо-гуманітарних наук. Управління причетне до будь-яких процесів, що відбуваються в суспільному бутті, і має місце всюди, де діє людина. Тому, будучи причетним до будь-яких процесів у суспільстві своїм впливом, здійснює на них свій вплив. Це і породжує можливість залучення управління до досліджень в самих різноманітних науках.

Адміністративне управління сприймається різними суспільно-гуманітарними науками як зовнішнє, що йде зі сторони втручання в протікання історичного процесу і сферу історії, в процес формування і функціонування соціальних зв'язків, в стан і розвиток етнічних утворень, на динаміку трансформаційних процесів. Разом з тим управління як об'єкт може виступати і безпосередньо в самому адекватному смислі, коли в межах того чи іншого явища, яке може атрибутуватися як соціальне явище досліджується не весь об'єкт, а лише та його частина, яка безпосередньо цікавить вченого. У цьому випадку дослідник, виокремлюючи управління як об'єкт дослідження, враховує його якісну визначеність, проте цілі та задачі дослідження орієнтують його лише на окремі аспекти його виявлення, окремі його межі, які є визначальними для конкретного дослідження предметом пізнання.

Постільки практично пізнання на будь-якому історичному етапі свого розвитку охоплює лише частину реальності, необхідно поняття, що розкриває той зміст об'єкта пізнання, що включається в пізнавальний процес. Таким поняттям є предмет пізнання і ми будемо виходити із традиційного підходу, а саме розглядати в якості об'єкта пізнання певну об'єктивну реальність, а в якості його предмета – ті аспекти і риси, які охоплені ви вченням. Іншими словами, вченому слід уточнити управлінську реальність, а саме, яку сферу в обраному об'єкті виокремити як предмет дослідження, тобто визначити і виявити ті властивості і особливості управління, які пов'язані із задачею дослідження. Труднощі виявлення як предмета, так і об'єкта дослідження у вивченні управління визначаються специфікою самого управління, яке, будучи сполучною ланкою між людиною і оточуючим світом, володіє особливою амбівалентністю, що дозволяє вести дослідження тими методами, які використовуються як у філософії, так і у конкретних науках. Особливе положення управління, його особлива форма передбачають і особливі методи дослідження, тому управління не може бути вивчене за допомогою наук, які займаються ідеальними формами, пов'язаними із мисленням, образним сприйняттям, станом свідомості. Ця визначальна складність дослідження феномена управління як складного соціального феномена вказує на необхідність створення для його дослідження спеціальних методик і технологій, які змогли б відобразити дане явище і цілісно виокремити управління як об'єкт і предмет дослідження, розкрити діалектику його існування у єдності протилежностей людини і оточуючого світу.

2.2. Філософська, загальнонаукова і конкретно-наукова методології адміністративного менеджменту

Різні підходи і методології в наукових дослідженнях знайшли достатньо повне відображення в сучасній науковій літературі. На нашу думку, слід розрізнити поняття «підхід» і «метод». Підхід до дослідження будь-чого характеризує те, з якої переважно сторони слід розуміти об'єкт дослідження. Проте, деякі підходи можуть одночасно уявлятися і як методи. Так, якщо явище управління розглядати перш всього як систему, то одним із методів його дослідження може бути системний. Метод наукового дослідження – це сукупність об'єднаних єдиним загальним принципом досліджуваних технологій, які використовуються для вирішення конкретних дослідницьких задач. Метод – це те, як досліджується феномен, явище чи процес у будь-якій сфері діяльності. Вибір методу дослідження цілком визначається змістом досліджуваної проблеми, яка являє собою суперечність між пізнаним і непізнаним у структурі наукового знання. Непізнане не може бути представлено свідомості в силу того, що мова йде про знання, яке ще відсутнє і яке ще слід пізнати, яке і є указівкою на те, що наявне знання слід доповнити, розвивати і

видозмінювати.

Для того, щоб охопити сферу непізнаного будь-яким попереднім знанням, висуваються різного роду наукові припущення, формуються наукові гіпотези. Наукова гіпотеза – це науково обґрунтована пропозиція, що задає спрямування науковому дослідженню, пошук питань на раніше поставлені запитання, які виникли у ході аналізу і осмислення досліджуваної проблеми. Наукова гіпотеза чи сукупність деяких наукових гіпотез є проміжною ланкою між знанням і незнанням. Чітке формулювання наукової гіпотези передує будь-якому науковому дослідженню, виборі методу, з яким перш за все пов'язана можливість вирішення проблеми, отримання відповіді на поставлені запитання.

Метод, таким чином, постає перед нами як головний робочий інструмент, покликаний забезпечити часткове чи повне прийняття висунутих на початку дослідження гіпотез. Вивчення проблеми у кінцевому рахунку і заключається виключно із формулювання, перевірки чи відмови від гіпотез і перетворення їх на нове знання, що прямо залежить від обраної методології і конкретного методу. Правильний вибір наукового методу - це важливий, а, порою, і вирішальний етап будь-якого наукового дослідження, в тому числі і управлінського.

В науці розрізняють три типи методів:

- 1) філософські (базові);
- 2) загальнонаукові;
- 3) спеціальні (конкретно наукові).

До філософських (базових) відносяться методи, що мають філософське обґрунтування: емпіричний і теоретичний, спостереження і експеримент, виділення і узагальнення, абстрагування і конкретизація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, опредмечення і розпредмечення, формалізація і актуалізація, історичний і логічний, рефлексивний і аксіоматичний та ряд інших. Ці методи у рівній мірі забезпечують продуктивність дослідження як у філософії, так і в сфері інших наук: точних, природничих, технічних, гуманітарних. Дані методи представляють собою фундаментальні підходи до дослідження у будь-якій сфері галузі знання. У відповідності з особливостями проблеми і змістом поставлених завдань здійснюється вибір базових методів та їх модифікацій у ході того чи іншого, в тому числі і управлінського дослідження. В контексті культурологічного вивчення, наприклад, управління, дані методи використовуються у відповідності з поставленими задачами дослідження, і, як правило, відправна фаза дослідження передбачає збирання емпіричних даних, їх узагальнення; проте можливий і інший варіант, що ґрунтується на філософській рефлексії з застосуванням логічного чи історичного методу в осмисленні феномена управління. Безперечно, в науковому дослідженні слід використовувати такі методи, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, опредмечення і розпредмечення, абстрагування і актуалізація. Всі базові методи у рівній мірі забезпечують фундаментальність дослідження, слугують ефективним інструментом для всіх наук незалежно від того, у просторі яких предметних областей вони знаходять своє застосування. Проте не тільки філософські (базові) методи забезпечують появу нового знання про предмет дослідження, але в меншій мірі цьому сприяють і загальнонаукові методи, що широко використовуються на практиці: описовий, порівняльний, порівняльно-історичний, який забезпечує співставлення процесів, а не станів, структурний, типологічний, структурно-типологічний, системний, моделювання, реконструктивний, генетичний.

Загальнонаукові методи складають особливу групу наукових дослідницьких технологій. Вони розробляються і формуються в науці адміністративного менеджменту і можуть бути залучені з інших наук. Проте в умовах залучення корегуються правила їх застосування у залежності від специфіки наукової дисципліни. Основна відмінність загальнонаукових методів від філософських (базових) заключається в тому, що загальнонаукові методи більш конкретні, у більшій мірі здатні враховувати специфіку предмета. Загальнонаукові методи забезпечують більш детальний аналіз проблем, розглядають предмет дослідження з різних сторін, вивчають більш нові дані завдяки їх

сприйняттю в нових ракурсах і в нових аспектах. Сьогодні загальнонаукові методи дослідження займають в адміністративному менеджменті панівне положення, і в останні роки саме вони визначають його змістовний розвиток. Проте ефективність їх використання напряму залежить від, наскільки успішно була проведено корегування загальнонаукових методів у відповідності зі специфікою адміністративного менеджменту.

На основі загальнонаукових методів поступово формуються і спеціальні (конкретно-наукові) методи, які, як правило, використовуються в основному тільки в межах певної предметної області знання. Методи, що розроблені безпосередньо у предметному полі адміністративного менеджменту, є наступними: 1) методи реконструкції адміністративного простору; 2) метод моделювання адміністративних об'єктів; 3) соціокультурний історико-генетичний метод; 4) метод мозаїчних реконструкцій; 5) метод соціокультурних спостережень; 6) метод соціопсихологічних і соціокультурних інверсій тощо. Спеціальні методи обмежені особливістю конкретного предмета дослідження, у даному випадку адміністративного менеджменту.

В теоретико-методологічному аспекті дослідження адміністративного менеджменту прийнято розрізняти поняття «метод», «технологія» і «методика». Поняття «метод» визначається як сукупність об'єднаних єдиним принципом дослідницьких технологій, які застосовуються при вирішенні конкретних дослідницьких задач. Метод і технологія тісно взаємопов'язані один з одним. Метод дає загальний напрямок, загальний принцип організації процедури дослідження, в той час як технології складають сукупність окремих операцій, що забезпечують реалізацію дослідницьких задач. Технологія – це сукупність раніше засвоєних операцій, які визначають конкретну дію (часто із застосуванням соціальних інструментів та знарядь праці) щодо проведення дослідження. Метод може складатися із декількох послідовно розташованих чи паралельно застосовуваних технологій, які забезпечують результат дослідження. При цьому технології не представляють собою раз і назавжди встановлений порядок чи послідовність процедур: з кожним новим дослідженням технології змінюються, збагачуються, корегуються. «Методика дослідження» - це сама технологія, яка по-різному може бути задіяна і використана у дослідженні у відповідності з відповідними і розробленими методиками. Метод по своїй природі концептуальний, він сам є результатом наукових досліджень і створюється як особливе наукове досягнення, постільки пов'язаний з певними новими теоретичними знаннями, відповідає певному розумінню змісту і форми дослідницької діяльності, в той час як технології і методики, що застосовуються в процедурі дослідження, не несуть серйозного теоретико-методологічного навантаження.

Адміністративний менеджмент, як і інші науки, у своєму розвитку повністю залежить від обраних методів і методологій дослідження, ефективності методик і технологій, що спричиняє дослідника бути соціально відповідальним, обираючи ті чи інші методи, методики і технології дослідження.

Адміністративно-управлінські технології – способи безпосередньої (прямої) оперативної взаємодії на об'єкт управління. Базуються на повноваженнях, правах керівника, авторитеті влади суб'єкта управління віддавати розпорядження, на принципі обов'язкового і точного їх виконання підлеглими. Адміністративно-управлінські технології знаходять своє вираження в конкретних рішеннях, прийняття яких управлінським органом, керівником передбачає разом із здійсненням ними своєї правової функції глибокі знання, повне, адекватне уявлення про стан об'єкта, розуміння наслідків рішень, що приймаються, і розпоряджень, які забезпечують взаємодію людей.

Адміністративно-управлінські технології мають своє функціональне призначення, що не суперечить економічним та іншим методам управління, доповнює їх, так-як будь-який адміністративний акт (рішення, розпорядження, наказ) виступає комплексним виявленням практичного використання закономірностей розвитку об'єкта управління у сполученні з умінням керівників користуватися повноваженнями у становленні, розвитку і функціонуванні суб'єкт-об'єктних відносин. Наукове адміністративне керівництво не має нічого спільного з бюрократичним адмініструванням, суб'єктивізмом і волюнтаризмом,

порушенням прав і свобод людини.

2.3. Сутність і особливості адміністративного менеджменту

Розвиток суспільства, використання його потенціалу безпосередньо залежать від рівня управління соціальними процесами. Необхідність регулювання складних соціальних систем, насамперед, відносин між великими соціальними групами, надає процесові управління політичного характеру. У цьому сенсі адміністративний менеджмент є конкретним різновидом управління, що здійснюється з використанням владних повноважень з метою вдосконалення соціальних відносин. Це означає, що суттю політичного управління є свідомий, цілеспрямований вплив суб'єктів політики на суспільство або його частини з метою їх оптимізації (впорядкування, удосконалення, розвитку) задля досягнення поставлених цілей. У вузькому розумінні адміністративне управління розуміється як вид виконавчої і розпорядчої діяльності органів держави. Суттю адміністративного управління є вплив на суспільні відносини в економічній, політичній, соціальній, духовно-культурній та інших сферах діяльності і шляхом застосування державно-владних повноважень.

Адміністративно-господарська організація території – раціональне районування виробничого та інфраструктурного комплексів з метою підвищення ефективності управління територіальними одиницями та їх ефективного господарювання.

Адміністративне управління, зокрема, є функціональним, тобто управлінням за функціями, яке передбачає, що кожний функціональний керівник виконує певний набір функцій, ролей (виробничі, технологічні, проектні, фінансові, інформаційні, збутові тощо).

Функціональний підхід в адміністративному менеджменті – це сукупність способів, прийомів і механізмів використання функцій менеджменту в процесі управління на різних його рівнях з метою досягнення місії та цілей організації. Функціональний підхід в адміністративному менеджменті передбачає реалізацію таких етапів: 1) класифікація функцій адміністративного менеджменту; 2) формування моделі взаємозв'язків різних груп функцій адміністративного менеджменту; 3) розроблення моделі побудови організації на засадах реалізації конкретних функцій адміністративного менеджменту відповідно до місії та цілей.

За ознакою місця в адміністративному менеджменті функції класифікують за трьома групами: 1) загальні (основні), які беруть участь у будь-якому управлінському процесі: планування, організація, мотивування, регулювання і контролювання; 2) конкретні (спеціальні), з допомогою яких здійснюються певні управлінські процеси; 3) об'єднавча – у формі керівництва організацією.

У свою чергу конкретні функції адміністративного менеджменту класифікують: 1) за ознакам и процесів управління (управління основним виробництвом; допоміжним виробництвом; технічною підготовкою; зовнішньоекономічною діяльністю та ін.);

2) за ознакою об'єкта (управління підприємством; цехом; відділом та ін.);

3) за ознакою елементів виробничо-господарської діяльності (управління предметами праці; працею; інформацією);

4) за рівнями управління (управління на вищому, середньому і низовому рівнях);

5) за сферою охоплення об'єктів і явищ (управління підприємством в цілому; службами; конкретними працівниками та ін.).

Узагальнення досвіду США, Італії, Франції, Німеччини засвідчує що з позиції системного підходу організація є системою – сукупністю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, які формують цілісне утворення, що має властивості, відмінні від властивостей його елементів. Організація складається з керуючої і керованої систем. Керуюча система охоплює складові, які забезпечують безпосередній процес виробничої, господарської, комерційної та інших видів діяльності, тобто функції та методи адміністративного менеджменту, управлінські рішення і комунікаційний процес.

Основними завданнями функцій адміністративного менеджменту як напрямів управлінської діяльності є формування методів менеджменту – способів і прийомів впливу

на керовану систему (колектив працівників і окремих виконавців) з метою досягнення конкретних результатів.

Основними етапами формування організації із застосуванням функціонального підходу є: 1) вивчення потреб ринку; 2) проведення маркетингових досліджень; 3) визначення напрямів діяльності на ринку; 4) формування конкретних функцій менеджменту; 5) побудова організаційної структури управління; 6) функціонування організації.

Для оцінки ситуації, що склалася на ринку, визначення видів діяльності, які здійснюватиме підприємство, розроблення стратегії і тактики його розвитку необхідні маркетингові дослідження, мета яких – виявлення можливостей підприємства зайняти конкурентні позиції на конкретному ринку чи його сегменті, пристосовуючи випуск продукції до потреб і попиту споживачів. Результати маркетингового дослідження є основою для розроблення стратегії підприємства, вибору пріоритетних видів його діяльності. Базова стратегія підприємства має бути підкріплена функціональними стратегіями, що конкретизують обрану стратегію руху відповідно до основних напрямів діяльності підприємства, забезпечуючи досягнення поставлених цілей.

Підприємство у процесі своєї діяльності розробляє такі стратегії: 1) маркетингову, основними елементами якої є стратегія продукту: стратегія каналів розподілу товарів; стратегія просування товару; стратегія ціноутворення; 2) фінансово-економічну, яка визначає формування і використання фінансових результатів для реалізації базової стратегії підприємства і охоплює такі елементи: стратегію підприємництва; стратегію нагромадження і споживання; стратегію фінансування функціональних стратегій і великих програм; 3) стратегію науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); 4) виробничу, основними компонентами якої є базова стратегія виробництва; 5) стратегію зовнішньоекономічної діяльності; 6) соціальну, мета якої забезпечення нормального відтворення робочої сили; 7) стратегію організаційних змін, яка передбачає встановлення оптимального балансу в системі стратегія – організаційна структура – прийняття рішень. Перехід підприємства (організації) від однієї стадії розвитку до іншої потребує істотної перебудови його роботи, у т.ч. створення нових структурних підрозділів, підбір і розстановка кадрів, перерозподіл відповідальності, що, у свою чергу, змінює процедури прийняття рішень; 8) екологічну, призначення якої - перспективне й оперативне управління природоохоронною діяльністю на підприємстві.

На основі розроблення функціональних стратегій діяльності підприємства формуються конкретні функції адміністративного менеджменту, які відповідають його місії, цілям, обраним видам діяльності, типу виробництва, складності продукції. Для виконання конкретних функцій на підприємстві створюють відповідні підрозділи і служби, формують організаційну структуру управління підприємством, згідно з делегуванням повноважень, встановленням відповідальності працівників. Оскільки завданням організаційної структури є забезпечення досягнення поставлених цілей, проектування структури має ґрунтуватися на стратегічних планах підприємства – це структура управління підприємством покликана забезпечувати реалізацію його стратегії. Зі зміною стратегії слід вносити відповідні зміни і в організаційну структуру. З позиції функціонального підходу для побудови системи адміністративного менеджменту на українських підприємствах доцільно керуватися такими основними принципами: 1) обґрунтування класифікації загальних і конкретних функцій менеджменту; 2) застосування горизонтального і вертикального поділу організації; 3) виділення рівнів управління (вищого, середнього, нижчого); 4) формування конкретних функцій за схемою «зверху-донизу»; 5) чіткий функціональний розподіл і спеціалізація управлінської праці; 6) створення підрозділів з урахуванням складності й особливостей робіт відповідно до конкретної функції управління; 7) делегування повноважень на засадах класифікації конкретних функцій менеджменту; 8) забезпечення оптимального співвідношення між централізацією і децентралізацією; 9) використання типових і уніфікованих елементів організаційної структури.

Методологія найчастіше використовується у двох значеннях: 1) як система певних

способів і прийомів, що використовуються у тій чи іншій сфері діяльності; 2) як вчення про цю систему, що являє собою загальну теорію методу. В іншому значенні методологію визначають як систему регулятивних принципів і правил діяльності, як спосіб приведення у взаємодію об'єктів пізнання для виявлення їх іманентних властивостей і відносин [125, с. 353].

2.4. Методологія державного регулювання інвестицій в людський капітал

Метод – це теоретично осмислений і логічно обґрунтований спосіб пізнавальної діяльності з метою отримання достовірного знання про об'єкт вивчення; сукупність, а точніше – система теоретичних узагальнень, правил (принципів) і методів науково-пізнавальної діяльності, яка забезпечує появу нового достовірного знання, і становить власне методологію.

Методологічна функція категоріального апарату державного регулювання інвестицій в людський капітал дозволяє з'ясувати специфіку різних рівнів узагальнень у сферах загальнонаукового та спеціально-наукового пізнання, визначає характер взаємозв'язку загальних і спеціальних історичних теорій, фундаментальних і прикладних досліджень у різних галузях знання.

Категорії можуть використовуватися як принципи пізнавальної діяльності, оскільки відбивають соціальну дійсність у її визначальних, сутнісних характеристиках, у чому полягає їхня цінність і, одночасно, обмеженість, оскільки властивості і зв'язки суспільних реалій багатші за будь-які визначення і теоретичні будови. Категоріальний апарат досліджуваної теми – пізнавальний засіб, спосіб, інструмент, система принципів формування та застосування методів пізнання та предметної зміни інвестиційної діяльності.

Як свідчить аналіз, саме ці принципи, засоби і пізнавальні процедури «переплавляються» у процесі перетворення означеної теорії в методологію чи метод, а її елементи – у складові цього методу. Принципи наукового дослідження здатні виступати не тільки засобами реалізації загального підходу, а й як вихідні пункти цього підходу. Отже, основні методологічні принципи визначають суть пізнавального методу до державного регулювання інвестицій в людський капітал, задають загальний напрям когнітивного руху, характеризуючи пізнавальний процес в цілому.

Принцип розвитку є центральним в даному дослідженні, так як в загальному вигляді динаміка інвестиційних процесів розуміється як закономірний і цілеспрямований процес незворотних якісних змін. Основні ознаки інвестиційного розвитку: якісний характер змін, їх незворотність, спадковість і цілеспрямованість, так як в процесі інвестиційного розвитку, на відміну від інших форм руху, з'являється нова якість суспільства.

Принципи історичного і логічного дозволяють проаналізувати з огляду на складність та різноманітність моделі інвестиційної діяльності, дослідити закономірності інвестиційної сфери в умовах трансформації, модернізації, транзитивності суспільства. Логічні принципи, що досліджують феномен інвестицій в контексті становлення, розвитку досліджуваного феномена, допомагають розглянути інвестиційний процес не як статичну структуру, а як динамічну систему з метою зняття протиріч та утриманням всього позитивного і переходом до якісної фази розвитку.

Принцип історизму дозволяє проникнути в діалектику інвестиційних процесів, виявити конкретну сутність закономірностей інвестиційної сфери; виявити закони, які регулюють умови виникнення, існування і розвиток певного інвестиційного циклу і переходом на іншу, вищу ступінь (рівень) розвитку інвестиційного процесу. Спираючись на принцип історизму, важливо проаналізувати етапи державного регулювання, що є засадничими підвалинами інвестиційного прогресу, виходу на історичну арену багатьох суб'єктів державотворчого процесу.

Суть принципу спадковості розвитку в тому, що кожний етап інвестиційного процесу обумовлений попереднім станом, який, в свою чергу, обумовлює наступний стан системи

інвестиційного розвитку. Спадковість в певній мірі визначає напрямок прогресивного розвитку. Тому державне регулювання інвестицій в людський капітал зберігає і розвиває нові програми, які, реалізуючись у відповідних типах інвестиційної активності, породжують реальні зміни у житті сучасного українського суспільства.

Принцип цілепокладання і цілераціональної дії, покладений в основу державного регулювання інвестицій в людський капітал в нових умовах державотворення, визначає сукупність необхідних процедур, специфіку суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин.

Причинно-наслідковий аналіз сприяє дослідженню відношення між економічними і політичними, економічними і соціальними, економічними і духовними відносинами, детермінується причинно-функціональним характером. В умовах модернізації українського суспільства необхідно сформулювати ті важелі державного регулювання інвестиційної діяльності, які є провідними для розвитку державотворчого прогресу. Як свідчить аналіз, із завершенням трансформаційних ринкових процесів ідея цінності інвестиційного «прогресу» зводиться до стабілізації, про що свідчить досвід індустріально розвинених країн.

Методологічний аналіз державного регулювання інвестицій в людський капітал базується на принципі культурної спрямованості інвестиційного розвитку. Інвестиційна діяльність втілює в собі різноманітні можливості і включає множини не тільки необхідних, але і випадково сформованих можливостей. Це по-новому ставить вирішення проблем спрямованості інвестиційного розвитку як прогресу, що допомагає зрозуміти існуючі в суспільстві складності процесів інвестиційного розвитку в умовах модернізації українського суспільства. Під інвестиційним прогресом розуміють напрямок розвитку, що характеризується формуванням функцій універсального характеру, що збільшує відносну незалежність системи від оточуючого середовища; відповідно, інвестиційний регрес можна охарактеризувати як процес обмеження і звуження функціональних можливостей системи.

Процеси державного регулювання інвестицій в людський капітал спираються на принцип системності, який дає змогу визнати інвестиційну діяльність як взаємозв'язок різних сфер суспільства. Процес інвестиційного розвитку не завжди носить системний характер, що обумовлено багатоманітними факторами, які не завжди сприяють ефективності інвестиційної діяльності. Принцип системності означає, що практично в будь-якій сфері діяльності люди мають справу не з окремими ізольованими об'єктами, але і з їх складними взаємопов'язаними комплексами, які детермінуються багатьма факторами. Принцип системності припускає розгляд об'єкта діяльності інвестиційної сфери як такої системи, в яку включена безліч взаємодіючих факторів.

Принцип структурності у сукупності стійких відносин і зв'язків між елементами відіграє значну роль при пізнанні державного регулювання інвестиційної діяльності як цілісної структури. Найбільш високоорганізовані системи є самоорганізовані системи (адаптовані) і системи із зворотнім зв'язком, поведінка яких постійно приводиться у відповідність із змінюючими зовнішніми показниками середовища. Це передбачає наявність в системах інвестиційних процесів упорядкування, в якому реалізуються такі управлінські механізми, через які структура цілого впливає на характер функціонування і розвиток частин.

Аналітико-інтегративні принципи поєднують в собі засоби аналізу і синтезу при обґрунтуванні суперечностей інвестиційної сфери, моделювання та прогнозування інвестиційного процесу, щоб створити ідеальну модель інвестиційної діяльності. Ці принципи акумулюють використання елементів теорій класичної і некласичної економіки, державного регулювання, державного управління, економічної соціології, глобальної економіки та глобальної політики, що дає змогу визначити сутність державного регулювання інвестицій в людський капітал в умовах модернізації українського суспільства.

Завдяки принципу саморегуляції інвестиційної діяльності різні функціональні системи визначають необхідну для нормальної життєдіяльності соціуму тривалість інвестиційних процесів, межі яких задаються розвитком ринкових відносин суспільства. Саморегуляція інвестиційної системи необхідна для вирішення завдань використання людського капіталу в

країні.

Досліджуючи державне регулювання інвестицій в людський капітал необхідно спиратися на принцип субсидіарності, оскільки цей принцип виступає джерелом «допоміжних» обов'язків спільнот «вищого» рівня, зокрема держави, щодо спільнот «нижчого» рівня (організацій, сімей) і окремих індивідів, а також встановлює права окремих індивідів і спільнот на самостійність та ініціативу, права на необхідну допомогу в соціальній, економічній, культурній, політичній і правовій сферах. Як відмічає С.Максимов, першим і останнім засадничим із семи принципів субсидіарності є окрема людина, тому не можна позбавити окрему особу того, що вона отримує з власної ініціативи або власними силами, та наділити цим спільноту.

Підхід задає напрям, а пізнавальні прийоми та засоби утворюють її смислові вузли. Ті чи інші підходи в науковому пізнанні можуть модифікуватися, конкретизуватися і спеціалізуватися завдяки дії принципів і процедур методу. Сфера методологічного впливу пізнавального підходу до інвестиційної сфери внаслідок цього уточнюється, а сам підхід набуває належного змістовного та структурного оформлення.

Застосування когнітивного (пізнавального) підходу відкриває додаткові можливості для з'ясування динаміки державного регулювання інвестицій в людський капітал. Когнітивний підхід має бути обов'язковим інструментом при вивченні об'єктивних і суб'єктивних чинників людського капіталу, які впливають на динаміку інвестиційної сфери, прискорюють і стимулюють розгортання цього процесу. Підхід виступає наріжною ланкою своєрідних пізнавальних рядів, започаткованих відповідними категоріями. Наприклад, категорія «історичне в інвестуванні» започатковує пізнавальний ряд: історичне (ідея історичного) – принцип історизму – історичний підхід – система історичних знань – історичний метод (методологія).

Антропологічний підхід - у виявленні гуманістичної і вселюдської основи інвестиційних відносин, що репрезентують становлення такого інвестиційного етосу, що сприяє актуалізації гуманістичних умов інвестиційної діяльності, в яких людський розвиток може органічно включатися в систему економічної діяльності. Саме антропологічний підхід до державного регулювання інвестицій в людський капітал передбачає процес виявлення гуманного виміру всіх сфер буття, наповнюючи всі інвестиційні процеси «антропологічним змістом». З цієї точки зору можна відмітити систему гармонії: внутрішнього світу людини і взаємовідносин особи і соціуму, соціуму і нації, нації і людини, держави і людини. Антропологічно-гуманістичний вимір інвестиційної діяльності має перевіряти «на міцність» державу та її відповідність параметрам цивілізаційного розвитку нації і людини.

Інвестиційна діяльність держави відносно людського капіталу в контексті культурологічного підходу включає визначення сукупності трьох вимірів – освіченості (наука, мистецтво, моральність); громадянськості (релігія, право, державність); цивілізації (господарство, техніка), які в сукупності складають моделі інвестиційної діяльності. Найважливішим положенням сучасного культурологічного аналізу є визнання складного, полікультурного характеру формування інвестиційної діяльності в людському капіталі та провідної ролі культурологічних чинників інвестиційної діяльності. Концепція інвестиційної діяльності держави у розвитку людського капіталу сприяє утвердженню суспільства, заснованого на гуманістичних засадах. В контексті культурологічного підходу концепція державного регулювання інвестиційної сфери складає осердя культурного становлення нації в умовах модернізації українського суспільства. Культура інвестицій в людину – це використання знань, умінь, звичок, нахилів, ідей, цінностей, інвестиційного досвіду; роль інвестиційних цінностей – у відстоюванні рівності можливостей кожної людини, розвитку таких моделей і механізмів державного регулювання, які спрями б подоланню найбільш небезпечних для суспільства деструктивних наслідків трансформації інтелектуальних відносин (недофінансування освіти, науки тощо).

Цивілізаційний підхід до державного регулювання інвестицій в людський капітал виходить з необхідності визначення в якості мірила цивілізаційних процесів – становлення

до інвестиційної діяльності як мірила розвитку цивілізаційності. У сучасному суспільстві зростає значимість інвестиційних засад інтелектуалізованого суспільства, що сприяє становленню загальнолюдської інвестиційної культури. В сучасних умовах державотворення проявляється зростаюча гомогенізація економічних, соціальних та політичних форм, різних типів інвестиційного споживання, які поєднуються з культурним розмаїттям. В контексті цивілізаційного підходу утверджується глобальна інвестиційна культура, що складається з багатьох дискретних структурних елементів: перша орієнтується на ідею культурного способу життя, базується на інвестиційній культурі; друга – включає в поняття культури – інвестиційне буття, що є інноваційним підходом.

Зважаючи на специфіку державного управління, доцільно використовувати такі підходи: системний, соціально-діяльнісний, особистісний і синтезувати їх у єдиний системно-діялісно-особистісний. Цей підхід може бути реалізований в контексті використання принципів, до яких належать принципи взаємного зв'язку, субординації, ієрархії, гуманістичної цілеспрямованості, обліку зовнішніх впливів, оперативності управління, процесуальності.

Системний підхід – це такий підхід, у якому всі суспільні зв'язки і опосередкування, елементи і складові суспільства, держави й управління, функції і проблеми реалізації інвестування розглядаються у вигляді взаємопов'язаного цілого. Системний підхід можна звести до наступного: при визначенні суспільного утворення інвестиційної діяльності як системи, аналіз її елементів розглядається з урахуванням її місця в цілому; дослідження суспільного інвестиційного утворення як системи виявляється невід'ємним від дослідження його взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, оскільки об'єкт інвестування вивчається як підсистема більш великої системи, сформованої об'єднанням об'єкта інвестування із середовищем. Між складовими інвестиційної системи існують відношення взаємозалежності і взаємопідпорядкування, які виражаються в тому, що зміни або модифікація одного з цих складових (елементів) зумовлюють певні зміни усіх інших; в інвестиційній системі можна виділити закономірний тип зв'язку, що утворює її структуру, яка в свою чергу, забезпечує стійкість системи і зміни якої призводять до радикального її перетворення.

Системний підхід націлений на аналіз будь-якої частини інвестиційного буття із зв'язками оточуючого середовища; доцільним є введення ієрархії складових (підсистем) та їх ранжування; аналіз системи і як цілого, і як сукупності складових; аналіз системи як доміанти й підсистеми як самостійних складових; урахування невизначеностей і випадковостей в інвестиційній системі; виявлення законів об'єднання частин в ціле, законів, які визначають характер структури, функціонування і зв'язок з умовами і середовищем функціонування, граничних характеристик систем.

Інституційний підхід дозволяє проаналізувати державне регулювання інвестицій в людський капітал як складний економіко-соціально-культурний інститут, за допомогою якого здійснюється управління інвестиційними процесами. З позиції інституціонального підходу людський капітал є багатомірною векторною категорією з визначеним напрямом розвитку і з притаманним йому певним ступенем впливу та зв'язку в організації. Ринкові фактори мають велике значення для формування і розвитку людського капіталу, оскільки ринок через ціновий механізм як гнучку сигнальну систему і має здатність мінімізувати дії факторів невизначеності та ризику. Одним із інститутів, який знижує невизначеність у цих процесах, є ринок праці, оскільки в сучасних умовах інвестор має велику свободу щодо вибору об'єкта і суб'єкта інвестиційної діяльності.

В рамках соціально-комунікативного підходу слід проаналізувати процеси становлення цивілізованої інвестиційної державної політики та взаємозв'язок всіх складових інвестиційної діяльності.

Політико-культурний підхід дозволить визначити, чому однакові за своєю формою інвестиційні інститути діють неоднаково в різних країнах або ж в силу яких причин ті чи інші інститути виявляються дієздатними в одних країнах і зовсім неприйнятними в інших.

Комплексний підхід до державного регулювання інвестицій в людський капітал

передбачає урахування всіх аспектів, особливостей і факторів, які прямо чи опосередковано впливають на вирішення проблем оптимізації людського розвитку завдяки інвестиційній діяльності. Так, Н.Мельтюхова відмічає, що підвищення результативності діяльності органів виконавчої влади на упорядкування суспільних відносин потребує передачі функцій і структурних змін, відповідної діяльності щодо вивчення та узгодження інтересів учасників. Система забезпечення інвестиційної політики як цілісності може бути досліджена в межах індуктивного, діалектичного, структурно-функціонального, системного, інформаційно-цілісного та синергетичного методів.

Згідно із системним методом, інвестиційні явища і процеси розглядаються у взаємозв'язку і взаємозалежності, інвестування людини – це складна система, що дозволяє визначити його структуру, взаємозв'язки елементів, зміст і спрямованість інвестиційних проектів, функцій та їх ролі в мінливому і суперечливому глобалізованому світі. Саме завдяки цьому методу інвестиційна діяльність уявляється відкритою та неврівноваженою системою, що зорієнтовує інвесторів на вивчення комплексу зворотних зв'язків між нацією, дисипативних структур, нелінійності тощо. Використання системного методу дозволяє виокремити ряд підсистем (систем нижчого рівня), які досліджуються автономно з урахуванням подальшого узгодження цілей кожної підсистеми із загальною метою систем. Інвестиційний фактор розвитку людського капіталу разом з іншими елементами формує структуру системи і визначає перспективи її розвитку, реалізуючи засади людиноцентричного виміру людського буття.

Еволюція концепції інвестицій в людський капітал в умовах модернізації суспільства являє складний суперечливий процес, що поєднує два протилежних вектори економічного та соціального розвитку.

Програмно-цільовий метод державного управління інвестиційною сферою залежить від методів організації державного управління; упорядкованості державного управління; складових систем державного управління; розвитку процесу цілепокладання в державно-управлінській діяльності; складних соціально-управлінських, організаційних явищ; відносно самостійної програмно-цільової підсистеми державного управління.

Системно-структурний метод дозволяє експлікувати інвестиційну діяльність як систему, що саморозвивається, має визначену структуру, проявляється у вигляді конкретних варіантів єдиної інваріантної системи. Цей метод дозволяє розглянути механізм забезпечення ефективної дії інвестиційної сфери, що як складну цілісну систему, що, в кінцевому результаті, складається з простих елементів, що самоорганізовується. Системно-структурний підхід дозволяє розглянути інвестиційну сферу як функціонування чисельних структур та підструктур, які можна тлумачити як його рівні та форми в контексті їх структур.

Системно-структуралістський метод включає певне коло теоретико-концептуальних положень, пов'язаних з багаторівневою, складною структурою інвестиційної сфери як такої, що дозволяє виокремити для більш глибокого пізнання його сутності стійкі зв'язки між її складовими елементами, що пов'язують їх в єдине ціле. Системно-структуралістський метод є необхідним при дослідженні системи соціально-економічних, морально-етичних та етнокультурних засад, що сприяють формуванню національних інтересів як джерел сучасного державотворення. Інвестиційна система у процесі українського державотворення перетворюється на цілісність, яка є найважливішим елементом системного підходу. Конкретизацією цілісності є структурний аналіз – вивчення внутрішніх зв'язків між окремими підсистемами інвестиційної діяльності, де структура є способом взаємозв'язку її елементів, внутрішньою організацією системи, виражає її сутність і розвивається загальними для неї економічними законами.

Структурно-функціональний метод в дисертації застосовується для вивчення функціональних залежностей елементів державного регулювання інвестиційної сфери, що сприяє визначенню основних характеристик інвестиційного механізму та його впливу на економічні відносини. Структурно-функціональний метод можна використовувати для аналізу державного регулювання інвестицій в людський капітал, що має певну структуру,

відповідні функції, які складаються з різних елементів; зосереджується скоріше на статичі, де відсутній генетичний аспект, який в більшій мірі виражає ідею стабілізації суспільства.

В контексті системно-функціонального методу можна дослідити взаємозв'язок інвестицій між економічними, політичними, соціальними і культурними складовими, завдяки чому інвестиційна діяльність є інтегрованою системою, в якій кожний елемент відповідає різним потребам нації; диференціація функцій забезпечується диференціацією інвестиційних проєктів, що складаються у впорядковану систему; постійна підтримка і відновлення всіх елементів інвестиційної діяльності у розвитку людського капіталу сприяє стабілізації суспільства. Так, згідно цього методу можна визначити структуру інвестицій, простежити зміни, які в них відбуваються, визначити місце і роль кожного елемента інвестиційної системи.

Гуманістичний метод є одним з основоположних в методології наукового пізнання. На теоретико-дослідницькому рівні аналізу інвестиційних процесів методологія соціального гуманізму включає: ставлення до інвестиційної сфери як тієї «сутнісної матерії» економічної діяльності, в центрі якої людський розвиток «як міра всіх речей»; утвердження інвестиційної діяльності як «органону» перетворення дійсності на розумних началах реалізації сукупності економічних та соціальних цінностей, потреб, інтересів, персонально виокремлених цілей. Гуманістичний вимір інвестиційної діяльності - це той ідеал суспільства, в якому людський розвиток набуває свого екзистенційного значення, розглянутого як реалізація гуманності через призму інвестиційної діяльності і створення невідчужених форм діяльності для самодіяльності людини, що потребує докорінної зміни функцій держави та забезпечення ефективності інвестиційної діяльності. Субстанційна основа інвестиційної діяльності проявляється в буттєвості економічних, політичних, соціальних, духовних цінностей, виявляє проблеми динаміки людського розвитку. Субстанційність інвестиційної діяльності проявляється в її укоріненості у нормах, принципах, формах, методах, завдяки яким кожна нація утверджується в своїй національно-економічній моделі інвестиційного розвитку і відношенні до людського капіталу.

Аксіологічний підхід до аналізу державного регулювання інвестицій в людський капітал – це основа, що сприяє поясненню ціннісних засад інвестиційного буття та подолання недосконалості системи. Аксіологічний підхід проявляється завдяки характеристиці інвестицій в людський капітал як таких цінностей, що культивуються як цивілізаційний феномен. Ціннісне визначення інвестицій в людський капітал розкривається через ціннісно-практичну орієнтацію як окремого індивіда, так і держави; на рівні гуманістичної раціоналізації ціннісних перспектив інвестиційного буття, через рефлексію всіх інвестиційних явищ як «буття - в – цінностях» (економічних, політичних і соціальних), в їх національному розмаїтті. Аксіологічний підхід до культури інвестиційної діяльності зводиться до втілення в ньому цивілізованих цінностей, які виконують роль аксіологічного чинника вибору потреб, інтересів, переживань, цілей, планів, способів, реалізацій, наслідків діяльності і тих умов, за яких вони реалізуються. Гармонійне поєднання економічних і духовних цінностей формує цивілізаційні інвестиційні відносини, а дисгармонія аксіологічних і економічних чинників спотворюють культуру інвестиційної діяльності. Отже, інвестиційна цінність вибору об'єкта і суб'єкта інвестором як суб'єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності в умовах трансформації та модернізації сучасного українського суспільства, на який буде направлена інвестиційна діяльність.

На нашу думку, синергетичний метод дає можливість визначити інвестиційну діяльність як складноорганізовану, нелінійну, невідпорядковану систему, подальший розвиток якої не може бути однозначно визначеним. Синергетичний метод відображається в поняттях: розвиток; саморозвиток; самоорганізація; ентропія; нелінійність. На основі синергетичної парадигми інвестиційна діяльність уявляється як унікальний процес самоорганізації суспільства, економіки, політики, соціальної та духовної сфери; розглядається як складна система, оскільки містить принципово різні рівні – макро-, мікро- та мегарівень. Те, що на мікрорівні постає як невідпорядкована сукупність суто хаотичних дій

в інвестиційних процесах, на макрорівні викристалізовується у певну впорядкованість і закономірність.

Синергетичний метод допомагає виявити закономірності інвестиційної діяльності, яка самоорганізується, тому центральною проблематикою синергетичного методу є співвідношення порядку і хаосу в суспільстві. Суть подібних метаморфоз пов'язана з пошуком усталеності, тобто такого стану, коли переходи системи з одного стану в інший удосконалюються. Синергетичний метод розглядають як теорію утворення нових шляхів інвестування: ієрархізація, розгалуження і формування нового типу зворотного зв'язку, які утворюють в сукупності те, що в теорії дисипативних систем прийнято називати самоорганізацією.

Таким чином, слід зробити висновки:

- в дослідженні процесів і явищ державного управління слід дотримуватися оптимального поєднання теоретичного та емпіричного рівнів пізнання, їх інтеграції з метою отримання нового знання про сутність і особливості, зокрема, феномена інвестицій в людський капітал, що має діяти в нових умовах глобалізації; для вирішення проблем розвитку людського капіталу використовуються конкретні методологічні прийоми дослідження, які можуть бути застосовані при когнітивному пізнанні предметних сторін об'єкта – політичних та економічних процесів, які віддзеркалюють розвиток людини як носія інтелектуального капіталу;

- для дослідження державного регулювання інвестицій в людський капітал найбільш суттєвим є використання таких підходів: структурно-функціональний в сфері інвестування людського капіталу обумовлює всю сукупність організаційних заходів, направлених на оптимальне функціонування повного використання здібностей людини у виробничому процесі; когнітивний – є обов'язковим інструментом при вивченні об'єктивних і суб'єктивних чинників державного регулювання інвестицій в людський капітал, які впливають на динаміку інвестиційної сфери; гуманістичний – це той ідеал суспільства, в якому людський розвиток розглядається як реалізація гуманності через призму інвестиційної діяльності; антропологічний – направлений на виявлення гуманістичної і вселюдської основи інвестиційних відносин; аксіологічний підхід – сприяє поясненню ціннісних засад соціоекономічного буття та подолання недосконалості економічної системи; цивілізаційний – виходить із необхідності визначення в якості мірила цивілізаційних процесів людину як найвищу цінність буття; системний – направлений на аналіз людського капіталу як взаємопов'язаного цілого, в якому переплітаються всі складові елементи суспільства і держави; інституційний – дає можливість проаналізувати державне регулювання інвестицій в людський капітал як економіко-соціально-культурний інститут, за допомогою якого здійснюється управління інвестиційними процесами.

Тема 3

Діалектичні та логічні основи наукового пізнання антикризового державного управління

3.1. Поняття принципів діалектики та їх роль у науковому пізнанні.

3.2. Закони та категорії діалектики в науковому дослідженні.

3.3. Понятійно-категоріальний апарат синергетичної парадигми антикризового державного управління

3.1. Поняття принципів діалектики та їх роль у науковому пізнанні

Діалектика як учення про всебічні зв'язки, рух і розвиток уособлює культуру теоретичного мислення, ступінь його самосвідомості, а також його спрямованість, можливості та перспективи. Етимологічно діалектика означає розмову, бесіду діалог. З часів античності (Сократ, Платон, Арістотель) діалектика поступово конститується у науково-теоретичний спосіб мислення, в методологію філософського пізнання.

Діалектика може бути визначена як сукупність суб'єктивно усвідомлених, об'єктивно

зумовлених і практично виправданих прийомів і навичок пізнавальної діяльності людини. Діалектика, як і будь-яка система, поділяється на структурні складові елементи: принципи, закони і категорії. **Принципи діалектики** — це загальні та універсальні, основоположні ідеї, настанови, критерії, які визначають смисл, роль, участь усіх інших понять і суджень у процесі пізнання. Вони становлять фундамент діалектики, оскільки відображають підвалини буття і пізнання. Найбільш функціональними й авторитетними принципами діалектики є принцип зв'язку і принцип розвитку. Розвиток і зв'язок — протилежні поняття, але у своїй протилежності вони невіддільні й утворюють суперечність — сутність діалектичного способу розгляду. Розвиток — це незворотна, спрямована, необхідна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. У результаті розвитку виникає нова якість. Це загальна властивість матерії, її найважливіша ознака. Розвиток — це насамперед рух, зміна, але не будь-яка зміна, рух є розвитком. У процесі руху як розвитку створюється нове, необхідне, здатне до саморуку, самовідтворення. Діалектика як філософська теорія розвитку спирається на такі фундаментальні поняття, як зв'язок, взаємодія, відношення. Поняття зв'язку є вихідним для розуміння універсальних зв'язків об'єктивної дійсності. Зв'язок відбиває взаємозумовленість речей і явищ, розділених у просторі і часі. Пізнання є формою духовного (ідеального) відображення і освоєння дійсності. Пізнання - це здатність людського мозку відтворювати у певній ідеальній формі і до певної міри повноти існуючі поза ним об'єкти, їх властивості і зв'язки. Такими ідеальними формами є відчутті, уявлення, поняття, судження, умовиводи. Основу процесу пізнання становлять суспільно-виробнича, соціально-політична, науково-експериментальна та інша практична діяльність людей. Тільки в процесі практичної зміни природи і суспільного життя у людини складається певне ставлення до явищ об'єктивного світу, виявляється сутність предметів матеріального світу, встановлюється істинність всіх наших знань. Таким чином, *пізнання* — це зумовлений законами соціального розвитку, нерозривно пов'язаний з практикою процес активно-діяльного відображення в свідомості людей об'єктивної та суб'єктивної дійсності, основним результатом якої є знання. В пізнанні виділяються дві взаємопов'язані, але відносно самостійні ступені пізнання — чуттєвий і раціональний. Першим, вихідним ступенем (рівнем) пізнання, поза яким неможливе формування будь-якого знання, є чуттєве пізнання. Чуттєве пізнання (або живе споглядання) здійснюється за допомогою органів чуття — зору, слуху, нюху. Живе споглядання як момент чуттєво-предметної діяльності (практики), здійснюється у трьох основних взаємопов'язаних формах: відчуттях, сприйняттях та уявленнях. *Відчуття* — це відображення окремих властивостей предметів та явищ внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуття людини. *Сприйняття* — це чуттєве відображення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей за безпосередньої дії їх на органи чуття людини. *Уявлення* — дає можливість зіставляти різні сприйняття і наочно уявляти властивості, зв'язки та взаємовідношення речей. Отже, для чуттєвого пізнання в цілому характерне відображення дійсності в наочній формі, наявність безпосереднього зв'язку людини з навколишнім світом, відображення зовнішніх індивідуальних особливостей предметів і процесів. *Мислення* — це вища форма ідеального відображення об'єктивної реальності, яка полягає в цілеспрямованому, опосередкованому і узагальненому пізнанні суб'єктом істотних властивостей і відношень речей, у творчому створенні нових ідей, в прогнозуванні тих чи інших дій, явищ, подій. До основних форм мислення належать поняття, судження та умовиводи.

Поняття — це форма мислення, що відображає загальні й істотні ознаки предметів і явищ дійсності. Своїм логічним змістом поняття відтворює таку діалектичну закономірність пізнання, як зв'язок одиничного, особливого і загального.

Судження — форма мислення, в якій за допомогою зв'язку понять щось стверджується або заперечується стосовно об'єкта пізнання. В судженнях виявляється зв'язок між речами, речами і їх властивостями, розкривається їх зміна, дається визначення.

Умовивід — форма мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) одержують нові думки — висновки. Перехід до нового знання в умовиводі здійснюється не шляхом

звертання до даних чуттєвого досвіду, а опосередковано, на основі логіки розвитку самого знання, його власного змісту.

Таким чином, процес пізнання здійснюється у формах чуттєвого та раціонального відображення. Однак слід пам'ятати, що чуттєве та раціональне — це не ізольовані один від одного ступені пізнання, а діалектично взаємопов'язані сторони єдиного пізнавального процесу, які лише в єдності можуть давати адекватну картину дійсності.

3.2. Закони та категорії діалектики в науковому дослідженні

Діалектика має власні закони. Закон — це суттєве відношення, зв'язок між сутностями, який є об'єктивним, необхідним, загальним, внутрішнім, суттєвим, повторювальним. **Загально визнаними в діалектиці є три закони: закон єдності і боротьби протилежностей, взаємного переходу кількісних змін в якісні, закон заперечення.**

Закон єдності і боротьби протилежностей відповідає на питання «Що є джерелом розвитку?». У будь-якому конкретному предметі тотожність і відмінність є протилежностями, які, взаємодіючи, зумовлюють одна одну. Взаємодія цих протилежностей, як писав Гегель, є суперечністю. Уявлення про джерело розвитку виходить із визнання самосуперечливості усього сутнього.

Закон взаємного переходу кількісних змін в якісні відповідає на питання «Який характер розвитку?». Цей закон конкретизується через ряд категорій (якість, кількість, властивість, міра, стрибок), котрі дають цілісне уявлення про його зміст як загального закону розвитку.

Закон заперечення відповідає на питання «Яка спрямованість розвитку?». Основою діалектичного заперечення є суперечність. Це єдність протилежностей, момент зв'язку старого і нового. Спосіб діалектичного заперечення має бути таким, щоб давав змогу далі розвиватися, щоб була спадкоємність старого з новим.

У категоріях принципи діалектики знаходять ще більш розгорнуту деталізацію. **Категорії діалектики** — це гранично широкі форми ідеального відображення об'єктивного світу, які служать вихідними принципами пізнання і духовно - практичного перетворення дійсності.

Особливе місце у системі категорій діалектики займають категорії одиничне, особливе і загальне. Загальне та одиничне існують окремо у вигляді аспектів, моментів окремого предмета чи явища. Одиничне — це окремий предмет, річ, явище, подія, факт, які характеризуються відповідними просторовими і часовими межами, відповідною визначеністю.

Діалектика як метод пізнання природи, суспільства і мислення, розглядається в єдності з логікою і теорією пізнання, є фундаментальним науковим принципом дослідження. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою. Досвід і факти є джерелом, основою пізнання дійсності, а практика — критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання не підмінює конкретнонаукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери. Діалектика виявляється в них і реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності і непротиріччя в методології.

Закони логіки як форма вираження суттєвих структурних зв'язків думок

Текст наукової праці відрізняється від будь-якого іншого передусім своєю логічністю. Більшість помилок, яких припускаються автори дисертаційних робіт, описуючи хід дослідження, зводяться до порушення вимог того чи іншого логічного закону: *закону тотожності, закону протиріччя, закону виключення третього і закону достатньої підстави.*

Під законом логіки розуміють внутрішній, необхідний, суттєвий зв'язок між думками.

Оскільки в науковому тексті використовуються поняття і судження, очевидно, що саме ці смислові одиниці мають відповідати вимогам визначеності. Ця вимога знаходить своє

відбиття в законі *тотожності*, згідно з яким предмет думки в межах одного міркування має лишатися незмінним. $A \in A (A = A)$, де A — думка.

Цей закон потребує, щоб у повідомленні всі поняття і судження мали однозначний характер, виключали багатозначність і невизначеність. Це не просто, оскільки в тексті треба досягти єдності змісту і словесної форми. Відомо, що зовнішньо однакові словесні конструкції можуть мати різний зміст і, навпаки, одну і ту ж думку можна висловити по-різному. Перше явище називають омонімією, друге — синонімією. Омонімія робить можливим неправомірне ототожнення об'єктивно різного, синонімія — помилкове розрізнення тотожного.

Ототожнення різноманітних понять зумовлює одну з найхарактерніших логічних помилок у науковому тексті — підміну понять. Сутність цієї помилки полягає в тому, що замість даного поняття і під впливом його використовують інші поняття. При цьому така підміна може бути як несвідомою, так і навмисною. Підміна понять означає підміну предмета опису. Опис у цьому разі стосується різних предметів, хоч вони будуть помилково вважатися за один предмет.

Вимогу несуперечливості мислення містить закон *протиріччя*. Згідно з цим законом не можуть бути одночасно істинними два висновки, один із яких щось стверджує, а другий заперечує те саме. Закон стверджує: «неправильно, що A і не A одночасно істинні».

Закон протиріччя для наукового дослідження має велике значення. Його свідоме використання допомагає виявити і ліквідувати протиріччя в поясненні фактів і явищ, виробити критичне ставлення до будь-якого роду неточностей і непослідовностей в отриманій інформації.

У науковій діяльності слід зважати на закон *виключення третього*. Цей закон стверджує, що з двох суперечливих суджень одне помилкове, друге істинне, третього не дано. Він виражається формулою: « A є або B , або не B ». Наприклад, якщо правильним є судження «Наша академія є державним навчальним закладом», то судження «Наша академія не є державним навчальним закладом» — помилкове. Цей закон не діє у відношенні до протилежних суджень, якщо кожне з них не просто заперечує інше, а повідомляє додаткову інформацію.

Важливість закону виключення третього для здійснення наукової діяльності полягає в тому, що він вимагає додержання послідовності у викладенні наукових фактів і не допускає суперечностей в потребує чітких, певних відповідей, вказує на неможливість пошуку чогось середнього між ствердженням чого-небудь і запереченням того ж самого.

Вимогу доказовості наукових висновків, обґрунтованості суджень виражає закон *достатньої підстави*, який формулюється таким чином: будь-яка слушна думка дає достатню підставу.

Достатньою підставою для будь-якої думки може бути інша думка, з якої безумовно випливає істинність даної думки. Під одне і те ж твердження можна підвести безліч підвалин. Однак лише деякі з них можна розглядати як достатні, якщо дане твердження істинне.

Таким чином, згідно з законом достатньої підстави судження, що використовується в науковій роботі, перш ніж бути прийнятим за істину, мають бути обґрунтованими.

Закони логіки є основними законами логічного мислення. Вони використовуються в усіх сферах мисленої діяльності, лежать в основі різних логічних дій з поняттями, судженнями, побудовами висновків, доведенні та спростуванні, а також відображають найважливіші ознаки правильного міркування — *визначеність, послідовність, логічну несуперечливість, аргументованість*.

Аргументація — це процес обґрунтування певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності.

Обґрунтування може бути здійснене за допомогою аргументів, шляхом побудови певних міркувань (доказів).

У структурі аргументації розрізняють:

- ✓ тезу;
- ✓ аргументи;
- ✓ форму (схему).

Теза – це положення яке необхідно обґрунтувати.

Аргументи – це твердження за допомогою яких обґрунтовують тезу.

Форма (схема) аргументації – це спосіб, який застосовують для обґрунтування тези.

Аргументація досягає мети, якщо слушно сформульовано предмет доказу і правильно підібрано аргументи.

Основні правила формулювання предмета доказу такі:

- тезу доказу слід формулювати чітко, не припускати двозначності;
- доказ тези слід залишати незмінним, тобто він повинен доводити один і той же висновок, положення;
- слід тримати під постійним контролем основну думку і хід міркування, послідовний зв'язок основних висновків, положень.

Для того, щоб аргументи були переконливими, до них висувуються такі вимоги:

- ✓ аргументами можуть служити лише положення, істинність яких була доведена;
- ✓ аргументи слід довести незалежно від тези, тобто дотримуватися правила їх автономного обґрунтування;
- ✓ аргументи не мають бути суперечливими і повинні бути достатніми.

Помилкою є як недостатність аргументів, так і надмірність доказів. Слід дотримуватися логічного зв'язку між аргументами і тезами.

Аргументування — це логічний процес, суть якого полягає в тому, щоб довести істинність власних суджень (що доводимо, тези доказу) за допомогою інших суджень (тобто аргументів, доказів).

Отже, наукове пізнання формується на основі діалектичних і логічних законів, пов'язане з практикою і має системно-логічну організацію.

Діалектичні закони демонструють суттєве відношення, зв'язок між сутностями, вони є об'єктивними, необхідними, загальними, внутрішніми, суттєвими, повторювальними.

Закони логіки є загальними законами. Вони діють у будь-якому мисленому акті, в усіх галузях знання, на всіх рівнях мислення, як у сфері повсякденного мислення, так і в сфері мислення, яка пізнає найскладніші наукові проблеми.

3.3. Понятійно-категоріальний апарат синергетичної парадигми антикризового державного управління

В основі синергетичної парадигми як рефлексивної моделі антикризового державного управління особливе відношення до певних явищ і процесів: 1) в основі синергетики концепція неурівноваженої динаміки і самоорганізації нелінійних динамічних процесів антикризового державного управління, що детермінує нову матрицю бачення об'єкта управління в якості складного цілого; 2) перехід до неурівноваженого стану встановлює когерентність, яка являє собою один із видів зв'язку, так як у рівновазі матерія сліпа, а поза рівновагою – стає адекватною; 3) синергетика досліджує клас систем антикризового державного управління, які знаходяться за межами кордонів стану термодинамічної рівноваги.

В контексті понятійно-категоріального апарату синергетичного підходу до антикризового державного управління слід сформулювати поняття «парадигма». Парадигма – це сукупність стійких і загальнозначимих норм, теорій, методів, схем наукової діяльності, що передбачають єдність в організації емпіричних досліджень та інтерпретації наукових категорій. Поняття «парадигми» введено в сучасну філософію науки Т. Куном для пояснення функціонування “нормальної науки”. Дисциплінарна матриця включає декілька елементів: по-перше, символічне узагальнення законів, що допомагає науковій спільноті формалізувати основні теоретичні положення. Т. Кун виділяє “метафізичний” компонент парадигми –

систему методологічних принципів, що використовуються для інтерпретації законів; сукупність стандартизованих інструментів і методів для вирішення певних завдань. Поняття «парадигми» використовується в сучасних теоріях для діагнозу її наявного стану і передбачення перспектив, хоча неможливо говорити про застосування парадигми як єдиної системи норм, установлень, цінностей до наукових теорій. Зміст парадигми охоплює сукупність теоретичних стандартів, ціннісних критеріїв, світоглядних позицій, методів і принципів дослідження, вона утворює себе із цих елементів, що виступають як реальні методологічні структури, що формуються в просторі і часі, тобто як аттрактори, що розглядаються як цілі і стан еволюції, деякі збурення середовища. Парадигма як аттрактор являє собою деяку методологічну структуру збурення, що справляє пульсуючі впливи на практичну діяльність, виробляючи політико-управлінські технології. Синергетична парадигма використовує такий понятійно-категоріальний апарат.

Ентропія (від грец. entropia – перетворення) – міра внутрішньої неупорядкованості системи; міра невизначеності випадкової величини; ентропія є свого роду “мірою ступеня неупорядкованості”, вживається як синонім хаосу, дезорганізації і безладдя.

Хаос – (від грецьк. Chaos – безладдя) – емпіричний і неупорядкований рух елементів, повний безлад; в інтерпретації хаосу синергетична парадигма робить акцент не на аспекті відсутності наявної упорядкованості, а на аспекті потенційної еволюційної креативності, іманентної можливості становлення нового “порядку” (упорядкованості). Хаос – в сучасній культурі поняття, пов’язане з оформленням в некласичній європейській культурі парадигмальної матриці дослідження нелінійних процесів. В сфері природознавства це проявляється в рамках синергетичного підходу, заснованого на ідеї креативності, самодостатності хаосу, що заключається в здатності випадкових флуктуацій на мікрорівні породжувати нові організаційні порядки на рівні макроструктур (хаос як фактор самоформування нелінійного середовища: “порядок із хаосу”, згідно з визначенням І. Пригожина і І. Стенгерс. Аналогічно, в гуманітарній сфері установка на сприйняття хаосу як креативного середовища, актуалізованого в свій час в естетиці модернізму (хаос як сфера пошуку першоначал буття в ранньому експресіонізмі). В сучасній традиції поняття хаосу набуває загальнокультурного статусу, а при його інтерпретації – на передній план висуваються такі семантичні аспекти, як внутрішня активність і креативний потенціал.

Біфуркація (від лат. bifurcus – роздвоєний) – роздвоєння, поліфуркація (багато); що означає можливо йти по одному шляху, але можливо йти і іншим шляхом. Якщо система має характер біфуркацій, то вона змінює свою якісну визначеність в непередбачено однозначному напрямку, що залежить від випадкових флуктуацій. Термін “біфуркація” був введений Пуанкаре (1854-1912) – французьким фізиком, математиком і філософом, означає “роздвоєння” в описі деякого фізичного процесу, який з певного моменту розпочинає слідувати по різним траєкторіям. Амплітуда чи температура коливальних процесів в той же час різноманітна, вона або зростає, або знижується при різній частоті чи співвідношенні сил, стійкості, системи з зростанням енергії стохастичного руху. Пониження амплітуди зменшує сферу спонтанних станів, що виникають, зменшують фактор ентропії, що приводить до пониження вірогідності руйнівних тенденцій системи через внутрішні параметри середовища.

Когеренція (від лат. cohaerens – той, знаходиться в зв’язку) – узгоджене протікання по часу декількох коливальних і хвильових процесів. Якщо різниця фаз двох коливань залишається постійною за часом чи змінюється згідно з суровим визначенням закону, то коливання називаються когерентними; коливання, при яких різниця фаз змінюється неупорядковано і швидко у порівнянні з їх періодом, називаються некогерентними.

Аттрактор (від англ. attraction – притягіння) – поняття, що означає притягування системи і коли вона потрапляє в конус аттрактора (“коридор”), це визначає її майбутнє.

Дисипація (від лат. dissipation – розсіювання) – перехід частини енергії упорядкованих процесів в енергію неупорядкованих процесів; система, згідно з якою розсіюються обурення, називається дисипативною; а це характеристика поведінки системи при флуктуаціях, які

охопили її повністю.

Синергія (англ. synergy – сумісна дія) – взаємодія різних потенцій чи видів, енергії в цілісній дії; сумісна праця у всіх сферах людської діяльності як основа спільноти; співпраця індивідів, які переслідують свої власні цілі, але діючих при цьому в одному напрямку.

Нестационарний стан системи – такий, в якому не встигає встановитися урівноважений стан системи.

Флуктуації (від лат. fluctuation – коливання) – випадкові відхилення від середніх значень фізичних величин, проявляється в броуновському русі малих частин під впливом оточуючого середовища; характерні для будь-яких випадкових процесів.

Теорія катастроф – (катастрофізм) – концепція, згідно з якою, в історії Землі періодично повторюються події.

Становлення теорії нелінійних динамік в сучасній культурі в контексті двох векторів – природничо-наукового (представленого синергетикою і гуманітарного (представленого філософією постмодернізму). Теоретичні побудови постмодернізму можуть розглядатися як концептуальні абстрактні моделі нелінійних динамік, так як демонструють конгруентність (по парадигмально-методологічному критерію) із синергетичною дослідницькою матрицею: 1) феномен самоорганізації нестабільного середовища виступає в якості предмета вивчення практично у всіх постмодерністських аналітиках; 2) висхідною презумпцією постмодерністських моделей будь-якої процесуальності виступає презумпція креативного потенціалу неурівноваженого хаотичного середовища; 3) обґрунтовується біфуркаційна природа процедур самоорганізації, які моделюються в постмодерністських аналітиках; 4) постмодерністська філософія фундується визначенням фундаментального статусу випадкової флуктуації в динамічних процесах; 5) виявляється конгруентність інтерпретації феноменів зовнішнього і внутрішнього в синергетиці і постмодернізмі; 6) в теоретичних побудовах постмодерністської філософії виявляються модельні аналоги дисипативних структур; 7) виявляється ізоморфізм методологічних засад синергетики і постмодернізму в формуванні макротрансформацій в якості основи кооперативних взаємодій складових її елементів на мікрорівні; 8) сформовані моделі аттрактивних залежностей в постмодерністських побудовах.

Таким чином, парадигмальні матриці нелінійного характеру розробляються в контексті синергетичної і постмодерністської традиції, шліфуються понятійні засоби, необхідні для адекватного аналізу неурівноважених самоорганізуючих систем: формується модель бачення реальності, заснованої на презумпціях: креативної хаотичності; семіотичної артикульованості буття. Порівняння синергетичної і постмодерністської моделей нелінійних динамік свідчать про тотожність тих парадигмальних зрушень, які породжені природньо-науковим і гуманітарним пізнанням. До числа найбільш значущих зрушень слід віднести: 1) переосмислення детермінізму в плані нелінійної його інтерпретації; 2) відмова від класичної номотетики і орієнтація на плюральну багатоманітність опису, завдяки чому і може бути зафіксований нестабільний самоорганізований об'єкт; 3) ідеографічний метод не просто висувається в сучасній культурі на передній план, але і претендує на статус універсальної методології; метод, що використовується для аналізу індивідуальних, унікальних подій, - предметів чи суб'єктів; 4) в концептуальне поле вводиться феномен темпоральності, що знаменує собою парадигмальний поворот сучасної науки “від існуючого до виникаючого”, що відповідає задачі синтезу концепцій буття і становлення; 5) відмова від традиції презумпції біпаризму, від парадигмальної суб'єкт – об'єктної опозиції, що виступає в культурі західного типу ядром класичного і некласичного стилів мислення. Розпад суб'єкт – об'єктної опозиції приводить до зняття розколу культурного середовища на “дві культури” (традиційний дуалізм) “наук про природу” і “наук про дух”, що відкриває можливості для діалогу цих двох стилів пізнання і мислення.

Саморух – внутрішня необхідність самосвавільної зміни системи, детермінованої її суперечками. Висунута синергетична концепція самоорганізації слугує уточненням принципу саморуху і розвитку матерії. На противагу класичної механіки, що розглядає

матерію як рутинну масу, що приводиться в рух зовнішньою силою, в синергетиці виявляється, що при певних умовах системи неорганічної природи здатні до самоорганізації. На відміну від неврівноваженої термодинаміки, що визнає еволюцію тільки в сторону збільшення ентропії системи (тобто безладдя, хаосу, дезорганізації) синергетика вперше розкрила механізм виникнення порядку через флуктуації, тобто відхилення системи від деякого середнього стану. Флуктуації підсилюються за рахунок неврівноваженості, розхитують колишню структуру і приводять до нової: із безладдя виникає порядок.

Самоорганізація – процес, в ході якого створюється, відтворюється чи удосконалюється організація складної динамічної системи. Процеси самоорганізації можуть мати місце тільки в системах, що володіють високим рівнем складності і великою кількістю елементів, зв'язки яких мають не жорсткий, а імовірнісний характер. Властивості самоорганізації виявляють об'єкти різної природи: клітинка, організм, біологічна популяція, біогеоценоз, людський колектив. Процеси самоорганізації виражаються в перебудові існуючих і утворення нових зв'язків між елементами системи. Особлива відмінність процесів самоорганізації – їх цілеспрямований, але разом з тим і природний, спонтанний характер: ці процеси, що протікають при взаємодії системи з оточуючим середовищем, в тій чи іншій мірі, відносно незалежні від середовища.

Самоорганізовані процеси характеризуються такими діалектичними суперечливими тенденціями, як неврівноваженість і нестійкість, дезорганізація і організація, безладдя і порядок. По мірі виявлення загальних принципів самоорганізації стає можливим формувати більш адекватні моделі синергетики, які мають нелінійний характер, тобто враховують якісні зміни. Синергетика уточнює уявлення про динамічний характер процесів і реальних структур і систем, розкриваючи зростання упорядкованості і ієрархічної складності самоорганізованих систем на кожному етапі еволюції матерії. Виникнення будь-якої організації можливо на основі стохастичних коливань параметрів (флуктуацій), а також енергії як передумови її подальшої еволюції. Всі об'єкти як природи, так і суспільства є результатом незнищеного саморуху матерії і флуктуацій, що лежать в їх основі. Цей визначальний хаос долається завдяки взаємодії елементів (в даному випадку це економіка, політика, соціальна сфера, духовна сфера). І цей зв'язок елементів неможливо ігнорувати, так як суспільство – це складне переплетіння взаємозв'язків, елементи якого пов'язані між собою безпосередньо через інші елементи тієї ж безлічі. Суспільство – це система, яка завжди володіє емерджентними властивостями (особливими, унікальними), які відсутні у окремо взятих елементів і зумовлені сполученням набору елементів, взаємодіючих поміж собою. Із одних і тих же елементів можуть створювати різні системи, більш чи менш стійкі (в залежності від зв'язків між ними, від стану зовнішнього середовища тощо).

Екзистентність – це властивість системи зберігати істотні для неї відношення між елементами в умовах безперервних флуктуацій, коливань системи, змін зовнішніх і внутрішніх параметрів. Екзистентність завжди обмежена об'ємом фазового простору, що включає параметри системи і середовища, за межами яких система в даній якійсь визначеності існувати не може. Система як єдине ціле, як єдиний соціальний організм може існувати при певних умовах середовища, відповідного фазовому простору, при дозволених станах системи і середовища. Наприклад, для того, щоб в нашій країні була сформована політична система чи економіка, необхідно, щоб задіяно було безліч параметрів, навіть до того, щоб була сформована інша свідомість, суспільство “з людським обличчям”, іншими стали люди, іншим стало управління, а саме, націленим на людину. Якщо ж флуктуації параметрів є дуже великими, то система втрачає якісну визначеність і система або ж рушиться, або ж перетворюється в іншу стійку на повному відрізку часу і до певної критичної маси. Тому будь-яка система перебуває в стрибкоподібній зміні різних параметрів – економічних, соціальних, управлінських, монетарних. Для управління як єдиного соціального організму дуже важливим є блок система синергетичних категорій – синергії, самоорганізації, відкритої системи, нелінійності, структур – аттракторів.

Інформаційна взаємодія є необхідною частиною будь-якої соціальної взаємодії.

Комунікація є засобом пониження невизначеності в ситуації взаємодії. В комунікативному полі функціонують комунікативні норми, тобто морально-етичні імперативи як роле-набір функціонально зумовлених дій і поведінських паттернів, комунікативних мереж; набір різноманітних міжіндивідуальних зв'язків; правил – норм, що носять інструментальний характер і слугують для координації і дії людей в сучасних ситуаціях.

Флуктуації (“порушення”) грають найважливішу роль в процесі самоорганізації процесів: дисипативні (розсіючі) процеси є детермінуючим фактором морфогенезу як в живій, так і в неживій природі. Найважливішим поняттям синергетики виступає поняття аттрактора (від лат. attraction – притягання), що виступає як режим (стан), до якого тяжіє система, визначається як стійкий фокус, до якого стягуються всі траєкторії динаміки системи, розглядається в якості фактору порядку. Тому життя представляє собою як вищий прояв процесів самоорганізації, які відбуваються в природі.

Синергетична парадигма акцентує увагу на аспектах реальності, найбільш характерних для сучасної стадії соціальних змін: різноупорядкованості; нестійкості; різноманітності; неурівноваженості; нелінійних співвідношень; темпоральності.

Фенотип – сукупність всіх властивостей і ознак організму, що сформувалися в процесі його індивідуального розвитку (онтогенезу), визначається взаємодією генотипу (тобто спадковістю) з умовами середовища, в якому протікає його розвиток (генотип).

Генотип – сукупність всіх генів даного організму, спадкоємна конституція, зумовлююча сукупність властивостей даної особи (організації) на певній стадії розвитку (фенотипа).

Онтогенез – (від грец. ontos – буття і genesis – рід, походження) – процес розвитку індивідуального організму, що включає всі послідовні перетворення і зміни в ньому від моменту виникнення (народження) до кінця життя на відміну від філогенезу як процесу формування систематичної групи. Термін “онтогенез” введений в обіг в 1866 р. Е. Геккелем, що виходить із своєї концепції індивідуального розвитку як короткого відтворення філогенезу. В онтогенезі виокремлюються кількісні і якісна сторони, виявлення закономірностей онтогенезу людської свідомості у зв'язку з біологічними і соціальними факторами і формування особистості (організації), сприяє дослідженню всього комплексу явищ як цілісної розвиваючої системи.

Філогенез (від грецьк. philon – рід, племя, вид і походження) – поступові зміни різних форм органічного світу в процесі еволюції; виникнення еволюційних форм свідомості в ході історії людства; процес формування деякої систематичної групи організмів (таксона). Термін увів в обіг в 1866 р. Е. Геккель для визначення процесу становлення органічного світу в цілому; може представляти собою як прогресивний розвиток з підвищенням загального рівня життєдіяльності і розширення адаптивних можливостей організму; так і регрес чи еволюційний тупик. В ході філогенезу відбувається стрибкоподібний перехід до вищого ступеню організації, що характеризується виробленням якісного нових пристосувань, функцій і органів; підтверджує принципи єдності цілого (таксон і його філогенез) і частини (індивідуум і його онтогенез), загального і окремого. Демонструючи конкретні приклади розвитку від простого до складного, а також розвитку з відтворенням на вищих етапах деяких рис нижчих стадій.

Рефлексивна парадигма виходить з того, що рефлексія – тип філософського мислення, направлений на осмислення і обґрунтування власних передумов, що потребують звернення свідомості на саму себе. В філософії рефлексія є фундаментальною основою як власне філософствування; як спеціальна проблема рефлексія виступала предметом обговорення уже в античній філософії: Сократ акцентував задачі самопізнання; Платон і Арістотель трактував мислення і рефлексію як атрибути божественного розуму, через які проявляється єдність мисленнєвого і думки. В філософії Середньовіччя рефлексія трактувалася як самовираження через Логос світотворящої активності Бога, його “розумної енергії”. Розпочинаючи з Р. Декарта, рефлексії надається статус основного методологічного принципу філософії. В цьому контексті рефлексія передбачала перехід до предметного розгляду свідомості поряд з

переходом до самосвідомості, тобто до саморефлексії. Вважалося, що завдяки самосвідомості людина звільняється від безпосередньої прив'язаності до суцього і звеличується до іпостасі вільного і автономного суб'єкта мислення, навколо якого центрується оточуючий світ. Саме в такому контексті метафізика виступає як метафізика суб'єктивності. В історії рефлексії як особливого поняття слід виділити наступні стадії еволюції: 1) емпіричну; 2) логічну; 3) трансцендентальну; 4) абсолютну. Емпірична рефлексія пов'язана з іменем Джона Локка як джерела пізнання, що носить чуттєвий, емпіричний, психологічний характер і описує внутрішній досвід мислячого суб'єкта. Логічна рефлексія пов'язана з іменем Г.В.Ф. Лейбніца, який характеризував рефлексію як інтелектуальний процес, надаючи особливу значимість всезагальному знанню і всезагальним істинам. Трансцендентальна рефлексія продовжила картезіанську парадигму, що є специфічним синтезом логічного і емпіричного трактування рефлексії в “трансцендентальній єдності аперцепції” і “Я мислю”. В філософії Г.В.Ф. Гегеля рефлексія представляла собою абсолютну негативність, як найбільш радикальна її форма; згідно з Г.В.Ф. Гегелем, рефлексія знімає свої власні моменти в русі до всезагального. Дійсним суб'єктом рефлексії стає поняття, яке, як чисте становлення і самодіяльність, передбачає і знімає моменти рефлексії. Рефлексивні теорії – це теорії, які посилаються самі на себе, всі теорії можуть пояснюватися соціально; як люди досліджують свої практики в світлі цього змінюють самі себе. В своїх доробках Е. Гідденс сформулював концепцію “рефлексивного проекту самості”, згідно з якою індивідуальні ідентичності визначаються не лише зовнішніми факторами, а конструюються людьми в процесі постійної рефлексії; соціальний порядок не нав'язується індивідам ззовні, а створюється самими людьми в процесі рефлексії.

Таким чином, існування двох типів управлінського процесу – *поступового (еволюційного)* і *вибухового (революційного)* з синергетичної точки зору пояснюється загальними законами еволюції дисипативних систем. Такі системи проявляють здатність до самозбереження завдяки підвищенню рівня організації. Вони досягають стійкості, втягуючи в себе речовину і енергію, використовуючи їх для упорядкування своєї внутрішньої структури; ця структура самоорганізується, приймаючи вид ієрархії безлічі подібних один одному (фрактальних) підсистем. В організованій таким чином системі встановлюється певне співвідношення між порядком і хаосом. Але зростання упорядкованості системи має межу, при наближенні до якої її адаптація до зовнішнього середовища зменшується. Зовнішні впливи починають руйнувати організацію системи, вона стає нестійкою, в системі зростає хаос. Проте, як би не дивно вважалося, цей хаос конструктивний в своїй руйнації; в ньому “випаляються” і “гинуть” нежиттєстійкі елементи системи. А це приводить до її реорганізації, в результаті чого утверджується вже інше, нове співвідношення в ній порядку і хаосу. Граничний стан, до якого прямує система, називають аттрактором, який притягує систему до себе. Коли вона потрапляє в конус аттрактора (ведучий до нього “коридор”), це визначає майбутнє системи. Намагання вибратися із конуса аттрактора марні: всі траєкторії руху всередині конусу неминуче приводять до аттрактора. Поки система рухається до аттрактора, це визначає напрямок її еволюції, так що рух її зміни в загальних рисах слід було б передбачити. Але поблизу граничних станів її положення стає нестійким і виникає ряд можливостей. Вибір будь-якої із них може залежати від незначних випадкових обставин і тому стає непередбачливим. Нестійкі стани, із яких система може еволюціонувати по-різному, називають точками біфуркації (від англ. fork – вилка), а різні шляхи подальшого розвитку – біфуркаційними гілками.

Синергетичне трактування динаміки антикризового державного управління пояснює хвилеподібний характер управлінських процесів; хвилі виникають тому, що в еволюції дисипативних систем фази зростання упорядкованості чергуються з фазами посилення хаосу. Підйоми і спади хвиль характеризують еволюційний тип розвитку управлінської системи, а верхні і нижні “точки згину” в кожному циклі відповідають моментам нестійкості і вибуху, що змінюють напрямок розвитку системи. Поступова еволюція управлінської системи являє собою рух в конусі аттрактора. При цьому може відбуватися як інтеграція і підйом

управлінської системи, так і її розлад і падіння. Вибуховий же процес розпочинається при наближенні до точки біфуркації. Непередбачуваність протікання подій в цьому процесі обумовлюється наявністю різних біфуркаційних гілок, вибір із яких не передбачений раніше. Але передбаченість ця відносна; вибір біфуркаційної гілки вільний, не обмежений, оскільки обмежено число аттракторів і біфуркаційних гілок. В біфуркаційні моменти розвитку суспільства виникають періоди, коли руйнуються прийняті норми поведінки, настає свобода вибору, розхитуються застарілі основи і обмеження, зростає хаос, але потім приходиться епоха “нормального”, більш чи менш плавного розвитку, в якій здійснюється відбір і закріплюються нові форми поведінки. В результаті формується нова соціальна організація, на новому рівні обмежується хаос певним порядком.

Самоорганізація і саморегуляція в контексті структурного аналізу

Фундаментальною властивістю синергетичних об'єктів виступає складність, під якою розуміється здатність до самоорганізації, ускладненою своєю просторово-часовою структурою на мікрорівні в силу змін, що відбуваються на цьому рівні. Розрізняють три типи процесів самоорганізації. Перший – це самонародження організації, тобто виникнення із деякої сукупності цілісних об'єктів певного рівня нової цілісної системи із своїми специфічними закономірностями. Другий тип – процеси, завдяки яким система підтримує певний рівень організації при зміні зовнішніх і внутрішніх умов функціонування. Третій тип процесів самоорганізації, пов'язаний з розвитком систем, які здатні накопичувати і використовувати минулий досвід.

Саморегуляція – це цілісне функціонування живих систем різних рівнів організації і складності. Саморегуляція є одним із рівнів регуляції активності цих систем, який виражає специфіку реалізуючих її психічних засобів відображення і моделювання дійсності, в тому числі рефлексії суб'єкта. Саморегуляція здійснюється в єдності енергетичних, динамічних і змістовно-сміслових аспектів. При всій багатоманітності видів виявлення саморегуляція має наступну структуру: прийнята суб'єктом мета її доцільної активності; модель умов діяльності; формат власне виконавчих дій;

інформація про реально досягнуті результати; оцінка відповідності реальних результатів критеріям успіху; вирішення про необхідність і характер кореляцій діяльності.

Як синергетика, так системний аналіз і системний синтез досліджують феномени самоорганізації, сумісну дію багатьох підсистем, в результаті яких виникає відповідне функціонування. Згідно з Г. Хакеном, в багатьох випадках самоорганізація виникає із хаотичних станів, тобто саме із хаотичних станів виникають високо упорядковані просторові, часові і просторово-часові структури. На думку Є. Князевої і С. Курдюмова, хаос на мікрорівні – це не фактор руйнації, а сила, що прямує до тенденції самоструктурування нелінійного середовища. Сучасна синергетика розглядається як “теорія хаосу”, так як порядок і безладдя виявляються тісно пов'язаними – один включає в себе інший, і цю констатацію ми можемо оцінити як головну зміну, що відбувається в універсумі сьогодення. Поліваріантність самоорганізаційних процесів обумовлює таку властивість синергетичних систем, як їх нелінійність.

Фундаментальним механізмом, що забезпечує реалізацію нелінійності розвитку, виступає в синергетиці біфуркаційний механізм. Біфуркаційний перехід – це об'єктивація (вибір системи) одного із варіантів розвитку, перехід системи в стан, радикально відмінний від висхідного. Чим складніше система, тим більше біфуркаційних переходів буде на її шляху. Проте вже первинна біфуркація верифікує еволюційний процес, обумовлюючи його принципову нелінійність і поліваріантність. Феномен біфуркації є джерелом інновацій і диверсифікацій, поскільки саме завдяки їй в системі з'являються нові рішення. Відповідний інваріант системи, що не залежить від меж екзистентності, називають структурою. Структура – це сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечує відтворення при змінних умовах. В холистичному розумінні структура прирівнюється до системи, яка розуміється як елементи плюс зв'язки між ними. Холистичне визначення поняття “структура” визначається такими характеристиками, як цілісність чи єдність.

Структура повинна відповідати трьом умовам: 1) цілісності; 2) трансформації; 3) саморегулюванню. Вже в І. Канта можна знайти зв'язок частин будь-якого організму, створеного з певною метою. Ідеальна частина (зокрема, управлінська) може бути створена тільки на основі використання природного потенціалу самовідтворюючої системи з врахуванням її власних законів, наприклад, механізму самоуправління. Дійсне мистецтво самоуправління заключається в здатності підкорити організацію не ззовні нав'язаними системами, а в здатності створити самоорганізовані системи із вже даних елементів в даному конкретному середовищі. Іншими словами, система повинна відповідати реальним фізичним умовам самозбереження і саморозвитку системи, слугувати певним функціям і цілям розвитку. Тим більше, що функції системи не повинні декларуватися, а передвизначатися відповідним чином спроектованою структурою. Адже неможливо зшити собі костюм згідно з чужою міркою і моделями, точно як неможливо побудувати нове суспільство з людським обличчям згідно з чужими схемами і моделями розвитку. Дуже часто декларована роль організації не співпадає з роллю, фактично нею виконуваною, тому система уявляє собою єдність тотожності і відмінності, відображає єдність внутрішніх і зовнішніх умов свого існування.

Структура суспільства, так і управління суспільством, не являє собою на певному відрізку часу як єдиний соціальний організм, хоча сьогодні створюються і територіальне самоуправління, і муніципальні самоутворюючі одиниці, що забезпечують розвиток і самозбереження відповідного середовища для своїх громадян; створюються регіональні самоуправлінські одиниці. Проте управління як єдиний соціальний організм розпався на ряд самоуправлінських одиниць. Деякі нежиттєстійкі управлінські одиниці імітують життєдіяльність організму, так як в їх системі порушені деякі необхідні взаємозв'язки. Елементи зовнішнього середовища повинні корелювати поміж собою, створюючи більш чи менш стійкі просторово-часові структурно-процесні структури, обмежуючи свободу зміни зовнішніх для організму параметрів (наприклад, прийняття певних законів).

Управлінська система, флюктуючи, переміщається в певному базовому просторі, в якому змінена взаємодія з середовищем що не викликає порушення рівноваги її стану. Таку направлену дію слід назвати дрейфом (повільно направлена дія певних частин – організацій, інститутів). Проте зміни системи можуть бути різними: 1) є ціленаправлені зміни системи в порядку реалізації певного плану; 2) але є дрейф, який відбувається мов би сам по собі, прямуючи до змін економічних, соціальних, політичних. Він проявляється в зміні пріоритетів, режимів функціонування, процедур, виявляє себе часто “де факто”. Чим менш жорстко і однозначно визначені параметри елементів і регламентовані зв'язки між ними, тим більший простір для дрейфу між ними. Така система менш ефективна, але більш живуча (наприклад, тоталітарні режими були менш ефективними в економічному плані, але більш ефективними в плані, ідентифікації з суспільством). Велика вірогідність того, що дрейф може привести систему не до того стану, до якого прагне система (наприклад, “не туди йдемо”, “не те будемо”).

Тому в числі задач управління складними системами слід мати на увазі і прогнозування дрейфу, створення певних передумов для того, щоб дрейф з меншою вірогідністю привів би систему до небажаного стану цього фазового простору (катаклізми, кризи, перевороти, катастрофи, революції). Причиною дрейфу можуть бути не тільки зовнішні сили, але і внутрішні, напруги, що виникли внаслідок змін станів елементів чи їх взаємозв'язків, параметрів, флюктуацій.

Все це визначає конфігурацію поля в певному фазовому просторі:

- 1) розвиток повинен відбуватися по лінії найменшої дисипації (розсіювання) сил; 2) по лінії переходу в оптимальний стан при найменшій втраті сил (цю лінію слід назвати креодом); 3) визначення найбільш вірогідного напрямку дрейфу і еволюції системи; 4) характер поведінки систем при певних внутрішніх і зовнішніх умовах її існування; 5) відсутність детермінації системи повністю, оскільки фактична лінія розвитку не тільки піддається флюктуаціям, але і проходить через критичні точки біфуркацій (роздвоєння).

Тобто креод характеризує поведінку системи при певних внутрішніх і зовнішніх умовах її існування. Рух системи навколо креоду аналогічно прокоментувати як падіння м'ячика з гори, хоча траєкторія його падіння буде різною. Тим більше, що в соціальних системах на дію креоду здійснюють вплив: 1) внутрішні флуктуації (боротьба різних політичних сил); 2) випадкові зовнішні впливи; 3) інтенсивність цих впливів.

Рухаючись навколо креоду, система до певного часу зберігає ту ж саму структуру. Час існування системи залежить від того, який вибір система здійснила в точках біфуркацій. Але поки що цей вибір залишається тільки результатом флуктуації, а все вирішує випадок, хоча не можливо виключити детермінованості соціальних процесів. Будь-яка соціальна система на мікрорівні складається з деякої сукупності істотних параметрів, що відображають сили взаємодії між ними, але це не виключає можливості існування і інших взаємодій між іншими елементами системи. “Приховані” взаємозв'язки можуть приводити до утворення достатньо стійких субструктур, що пронизують мікроструктури. Чим складніше організм і складові його елементи, тим різноманітніші фактори, що на нього впливають, тим динамічніші і стохастичніші ці впливи, тим більший креодогенетичний ландшафт розгортається як поле для поведінки системи. Чим коротші відрізки креодів і частішими є біфуркації, тим в більшій мірі поведінка системи зумовлюється послідовністю виборів в точках біфуркацій, а ці вибори чи альтернативні повороти зумовлюються субструктурою системи, зумовлюючи ті чи інші субструктурні відносини. Ці субструктурні відносини концептуально оформляються і в специфічних ситуаціях стають ключовими. Тому мистецтво управління завжди заключається в тому, щоб передбачити точки “нестійкої рівноваги” в розвитку подій. Ознакою біфуркації завжди є зростання частоти і інтенсивності флуктуації, що потребує самобудови певної субструктури, налагоджуючи систему як оркестр.

Роль субструктур в поведінці управлінських організмів неможливо переоцінити ще й тому, що саме вони є фізичним субстратом, який робить можливим інформаційну взаємодію організмів поміж собою, всередині себе і з оточуючим середовищем. При русі навколо креоду, при відсутності біфуркацій і пов'язаних з ними актів вибору система не управляється, а направляється рівнодійними навколо креоду силами. Якщо в такій системі існує орган управління, то його єдина роль – боротьба з флуктуаціями. Якщо вибір в точках біфуркацій здійснюється випадковим чином, то це буде лише стохастична (неупорядкована) активність і ні про яке ефективне управління не може йти мова. Суб'єктом прийняття рішень, що здійснюють використання інформації, може бути система в цілому чи її окремих елементів, органічно включений у функціонувану структуру і детермінований нею про управління і самоуправління, які є частиною того чи іншого процесу самоорганізації і самосвідомість. Адже, свідомість – це усвідомлене відношення людини до своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок. Самосвідомість виражається також в емоційно-смысловій оцінці своїх суб'єктивних можливостей, що виступають в якості засад доцільних дій і вчинків.

Якщо управління діє як єдиний соціальний організм, то всі параметри управляючої системи діють організовано і ефективно. Якщо взаємодія через “сигнали” є чіткою, а не дезорганізованою, то повинно бути співпадіння тезаурусів. Саме в організаціях складної системи основною формою взаємодії є інформаційна взаємодія. Саме тому ефективність функціонування в таких системах визначається багатством мови, розвитком інформаційної структури і збігом тезаурусів взаємодіючих елементів. Організація управління і самоуправління потребує певної підготовки елементів системи, їх самодобудови, щоб тезаурус всіх складових збігався, роблячи можливим швидке взаєморозуміння.

Рушійною силою самоорганізації активності будь-якого організму є устремління до самозбереження системи в змінюючому зовнішньому середовищі. Програмування діяльності заключається у виборі конкретних цілей чи деяких результатів майбутньої активності, що виявляється засобом для ефективного функціонування системи як єдиного цілого. Слідуючи принципу найменшої дисипації (розсіювання) енергії, управлінська система втрачає свою якісну визначеність через: абсурдизацію способів досягнення цілей; тупцювання на місці;

нерішучість у прийнятті рішень; появу феномена “викривлених дзеркал”; існування “перевернутого царства цінностей”, ерзац – цінностей, анти-цінностей; політичний камуфляж. Щоб соціальна система сприяла задоволенню потреб членів свого суспільства, повинен відбутися перехід від стохастичної пошукової активності до конструктивної поведінки, що потребує правильного вибору цілей, можливих способів і траєкторій в досягненні поставлених цілей. Якщо мета активності детермінується ззовні (централізоване планування), то ми маємо справу не із самоорганізацією, а з деяким приватним випадком чи процесом організації управління, чим і займається місцева влада в умовах централізованої економіки.

Управління відцентровим рухом потребує точного вибору при найменшому супротиві в даний момент; при відцентровому русі переважає часто негативна мотивація (влада натовпу, охлократія, камуфляж, популізм). Напроти, доцентровий (цілеспрямований) рух характеризується дією позитивної мотивації, що притягує організм в певну точку простору, пов'язану з досягненням обраної мети. При відцентрованому русі слід мати точну інформацію про вибір тієї чи іншої дії в точках біфуркації, тобто володіти інформацією, так як вибір шляху може бути як цілеспрямованим, так і випадковим. Попереднє накопичення інформації може врятувати від ризику, пов'язаного з випадковим пошуком. Іноді випадковий пошук може привести до бажаного результату, але поведінка самоорганізованої системи не завжди буває конструктивною. Випадковий пошук може слугувати засобом подолання деякого негативного впливу на систему. В результаті інформаційної взаємодії виникає можливість: акумуляції організмом чужого досвіду; підвищення цілеспрямованості ефективності її поведінки; можливість дезінформації; відсутність абсолютно надійних тезаурусів (дискурсів взаємопорозуміння); відсутність абсолютних надійних каналів зв'язку. Результатом процесу такої інформованості може бути спотворене уявлення про світ і деструктивну поведінку організму.

Структура є неоднозначним системним поняттям, в залежності від рівня розвитку пізнання вона несе різне смислове навантаження. Під структурою розуміють образ, стійке бачення взаємних відношень елементів цілісного об'єкта. Саме форма історично передувала поняттю структури як сутності об'єкта. При обґрунтуванні поняття структури оперують категорією системи, з позицій якої структура відображає закономірну картину зв'язків елементів; структура є багатоманітність елементів, які знаходяться у взаємодії в специфічному порядку для здійснення функцій. Структура відтворює взаємозв'язки складових частин системи, структура означає організованість системи, упорядкованість її елементів і зв'язків. Розрізняють наступні структури: 1. Сітьова структура – декомпозиція складної структури – в часовому вимірі. 2. Ієрархічна структура – ієрархічні структури існують в неживій природі, біологічній, соціальній, економічній, політичній сферах, в автоматичному управлінні, системах обробки інформації. 3. Стратифікаційна структура – при відображенні складної системи необхідний компроміс між простотою опису, збереженням цілісності об'єкта. Структурний аналіз направлений на виявлення структури (єдиних структурних закономірностей) як сукупності відносин, інваріантних при деяких перетвореннях. Структури слід розрізняти: 1) по сфері існування – матеріальні (фізичні, біологічні, хімічні); 2) ідеальні (психічні, пізнавальні, логічні); 3) по характеру зв'язку – порядкові, композиційні, топологічні; 4) по напрямку – субстанційні і функціональні; 5) по різноманітності зв'язків – прості і складні.

Таким чином, самоорганізація – це 1) один із процесів самоуправління, що означає перехід досліджуваного об'єкта із одного якісного і кількісного стану в інший, більш високий; 2) один із найважливіших принципів організації особистої праці керівника, який заключається в необхідності використання в повсякденній роботі раціональних прийомів і методів планування.

Системний аналіз і системний синтез є методологічною засадою управління як єдиного соціального організму. Системна методологія являє собою найбільш упорядковану надійну основу для управління складними сферами взаємопов'язаної діяльності, дозволяючи

аналізувати складові компоненти і послідовно сполучати їх один з одним. Системний метод виходить з того, що будь-яка організація є система, кожний елемент із якої має свої певні цілі. Задача управління зводиться до інтеграції системоутворюючих елементів. Сутність системного підходу зводиться до наступного: 1) формування цілей і пояснення їх ієрархії; 2) досягнення поставлених цілей при мінімальних витратах через порівняльний аналіз альтернативних шляхів і методів досягнення цілей і здійснення відповідного вибору; 3) кількісна оцінка (квантифікація) цілей, методів і засобів їх досягнення заснована не на приватних критеріях, а на всесторонній оцінці всіх можливих результатів діяльності. Системний аналіз розглядається як методологія упорядкування чи структуризації проблем. Мета системного аналізу – допомогти керівнику, що приймає рішення, у виборі курсу дій шляхом системного вивчення його дійсних цілей (витрат, ефективності, ризику).

Системний аналіз визначає: раціональність; здатність забезпечити необхідною інформацією; може бути застосований для вирішення соціальних проблем, так як дозволяє зосередити увагу на прийнятті ефективних рішень; є інструментом, що забезпечує науковий підхід до оптимального вирішення задач в інтересах досягнення найвищого ефекту, включаючи як планування, так і програмування; встановлення перспективних кількісних показників і передбачення певних економічних і політичних результатів. Системний аналіз включає: визначення функцій і методів їх забезпечення (планування); дезагрегацію на системи і підсистеми (програмування); підведення під ці системи і підсистеми бюджетного і фінансового забезпечення (розробка бюджету).

Прикладом поведінки такої системи є модель Форестера, яка визначається структурою. Сама модель являє собою сукупність інтегрованих частин, пов'язаних між собою потоками (сировини, грошові засоби, робоча сила, інформація). Соціальні системи слід віднести до складних багатоконтурних, нелінійним, із зворотнім зв'язком системам, які управляються не простими причинно-наслідковими зв'язками. Основна структура цих систем є “замкнутим простором”, де причина визначає наслідок, який, в свою чергу, визначає причину. Тут не має ні початку, ні кінця. Розвиток системи залежить не від ізольованої системи і тієї політики, яка керує пунктами прийняття рішень. В цих системах взаємозв'язку між елементами набагато важніше окремих елементів. Системний підхід базується на правилах логічного моделювання, методах раціональності, на ефективності людського фактору. Для формування управління як єдиного соціального організму необхідно: демократичний менеджмент, заснований на вселюдських відносинах; теорія людських відносин; упровадження в практику таких понять, як “людська цінність”; “соціальна відповідальність”, “мотивація”.

Термін “системний аналіз” з'явився в доробках корпорації РЕНД, організованої в кінці 40-р.р. в США для вирішення глобальних військових задач і ряду слабо структурованих загальних проблем і соціально-економічних процесів. Система (від грец. systema – поєднання, ціле) – упорядкована безліч елементів, взаємопов'язаних між собою і створюючих деяку цілісну єдність; порядок, зумовлений планомірним, адекватним розташуванням частин в певному зв'язку, суровій послідовності дій; спосіб улаштування, організації будь-чого. При системному підході діють правила: цілі підсистем не вступають в конфлікт з глобальною метою системи; рух абстрактного до конкретного; єдність аналізу і синтезу, логічного і історичного; виявлення в системі всіх міжелементних зв'язків, їх взаємодій і особливостей.

Для розвитку управління як системи слід проаналізувати ряд категорій: 1. Стан – визначається через вхідні і вихідні макрохарактеристики системи (відомі етапи типу, стабільна економіка, економіка перехідного періоду, демографічний вибух). 2. Поведінка – система характеризується певною поведінкою і здатністю переходити із одного стану в інший. 3. Рівновага – це здатність системи при відсутності обурень зберегти тип поведінки (стабільна економіка, високий і постійний рівень доходів працівників, кваліфіковані кадри). 4. Стійкість – це повернення системи у висхідний стан під зовнішнім впливом. Існує деякий поріг управлінського впливу, вище якого система стає нестійкою; повернення до стійкого стану рівноваги, при слабкій інертності супроводжується коливаннями; можуть виникати

перехідні (нестійкі) стани рівноваги. 5. Розвиток – характеризує сукупність пов'язаних і направлених змін, властивостей і процесів системи; це можуть бути інформаційні та інші складні динамічні процеси в макро- і мікроекономіці.

Природні об'єкти – біологічні, геологічні, екологічні, соціальні і космічні системи існують і розвиваються незалежно від процесу їх вивчення по своїм внутрішнім законам; відрізняються високим ступенем самоорганізації. Людство створило велику кількість штучних технічних, фізичних, хімічних, економічних, фінансових і соціальних систем з широким спектром рівнів самоорганізації і складності.

Системний підхід – напрямок в методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якої лежить розуміння об'єктів як систем. Специфіка системного підходу зумовлюється тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і забезпечення її механізмів, на виявлення багатоманітних типів зв'язку складного об'єкту і зведення їх в єдину теоретичну картину. Система – це сукупність елементів, пов'язаних між собою таким чином, що виникає певна цілісність і єдність. Системний підхід заснований на здоровому і на тому, що системи проявляються у всьому, що нас оточує, і в нас самих.

Найбільш загальні властивості систем, які властиві управлінським системам: цілісність; структурність; взаємозалежність; автономність; адаптивність; ієрархічність; унікальність; побудова багатоманітності різних моделей. Задачі менеджера і керівника управлінського рівня: пізнання об'єкту управління; виявлення факторів, закономірностей і причин, що впливають на його поведінку; розгляд загальнозвичаних і приватних методів впливу на об'єкт з метою отримання необхідного результату; визначення методом аналізу чи експерименту застосування тих чи інших підходів до свого об'єкту; застосування відібраних методів; аналіз отриманих результатів, корегування і модифікація методів управління стосовно до своєї системи. Практичною реалізацією системного підходу в сфері управління є програмно-цільовий підхід. Для переведення системи в інший стан слід провести комплексний аналіз її особливостей і особливостей зовнішнього середовища і розробити цільову комплексну програму переведення системи в новий стан.

Цільова комплексна програма – це адресний документ, направлений на вирішення задачі, зміни чи розвитку системи із визначення термінів, ресурсів і виконавців. Цілі програми повинні бути вимірюваними і конкретними. Цілі програми підлягають факторній чи структурній операціоналізації, для виявлення рушійних сил і елементів структури, які впливають на досягнення цілей. Цей процес можна визначити як розробку “дерева цілей”. Види забезпечення цілей: 1) науково-методичні; 2) організаційно-економічні; 3) матеріально-технічні; 4) фінансові; 5) правові; 6) кадрові; 7) інформаційні.

Система класифікації об'єктів матеріального світу

Існує інша класифікація систем: 1. Відкрита система – здатна обмінюватися із середовищем масою, енергією і інформацією; це найбільш динамічний тип складних систем з багатоманітною динамікою розвитку; такі системи можуть зберігати свій високий рівень і розвиватися в сторону упорядкування; в них проявляється кооперативний ефект стрибкоподібного переходу в якісно новий стан; відкрита система за рахунок чіткого і ефективного обміну із середовищем енергією, матеріалами і інформацією являє собою складне утворення. 2. Закрита система (замкнена) система, ізольована від середовища, яка повністю втрачає обмін з нею; вона має жорстко фіксовані межі функціонування; характеризуються визначальною послідовністю переходів – станів під дією управляючого імпульсу. Контакт в закритій системі із середовищем здійснюється при наповненні її підсистем енергією і коригуванні її характеристик. Ефективно організована система – це утворення, для якого визначені елементи, зв'язки і цілі системи в цілому, ціль виражається за допомогою критеріїв ефективності функціонування, в яких об'єднані мета, ціль і засоби їх досягнення. Неefективно організована система (дифузна) – це система, що описується набором макропараметрів, які характеризують об'єкт чи процес; відображення об'єкту у вигляді дифузних систем широко використовується при визначенні пропускну здатності, систем управління; чисельності працівників в організаційних структурах, упорядкуванні;

документознавства. 3. Самоорганізована система – самоуправлінська система, у якій при певних умовах виникають кооперативні ефекти як реакція на хаотичність, непередбачуваність поведінки, здатність змінювати структуру при збереженні цілісності і вибору найкращого. Самоорганізацією в динамічній і дисипативній системі називають здатністю створювати власні структури чи динаміку поведінки для компенсації зовнішніх вибухів, чи змінювати їх, адаптуючись до умов оточуючого середовища.

Самоуправління – це 1) внутрішній вплив, що виробляється самою системою. Будь-яка складна система передбачає, вже в силу своєї ієрархічної побудови, наявність самоуправління: її підсистеми зазнають (на собі) не тільки зовнішній управлінський вплив, але і в міру своєї самостійності (автономності) чи незалежності від центру виробляють самі певні методи – внутрішні впливи; 2) спосіб, режим управління організації, при якій основні функції управління її діяльністю здійснює сама організація без зовнішнього тиску; 3) релевантна властивість будь-якої складної системи реалізувати свої основні функції для самозбереження і саморозвитку; 4) соціальний демократичний інститут, форма участі індивіда, тієї чи іншої соціальної групи, колективу у вирішальних фазах конкретного управління. Розрізняють самоуправління: індивідуальне, групове, суспільне, виробниче, господарське, економічне, політичне, місцеве тощо.

1. Таким чином, ХХ століття слід охарактеризувати як час накопичення сил, еволюційну паузу, що називається точкою біфуркації (роздвоєння), станом невизначеності і нестійкої рівноваги, що виникає в процесі формування нової управлінської системи. Чим складнішим є управлінський організм і елементи, що входять до нього, тим багатоманітніші фактори, що на нього впливають, тим динамічніші і стохастичніші ці впливи, що детермінують розгалужений креодогенний ландшафт, що розгортається як поле поведінки системи. Чим коротші часові рамки креодів і частіші біфуркації, тим більшою мірою поведінка управлінської системи визначається послідовністю виборів у точках біфуркацій. Мистецтво політика завжди заключається в тому, щоб передбачити точки нестійкої рівноваги в розвитку подій і здійснити необхідний управлінський вплив на всі підструктури, долаючи стохастичну активність елементів на всіх рівнях: локальному (муніципальному); субнаціональному, національному, супраціональному (міждержавному), глобальному або світовому. Із хаосу та неупорядкованого руху стохастичних елементів субсистеми при раціональному та ефективному управлінні може виникнути самоорганізація, яка при ефективній командній роботі здатна привести до стабілізації та сталого розвитку суспільства.

2. Філософія нестабільності стимулює становлення нової методологічної культури науки, нової культурної свідомості, нового розуміння людством самого себе і свого сучасного стану в нестабільному, плюралістичному світі; яким стає сьогодні сучасний світ. Синергетика свідчить, що на всіх рівнях структурної організації буття як неврівноваженість виступає умовою і джерелом виникнення “порядку”. Загальні принципи самоорганізації виявляються в фізичних, хімічних, біологічних і соціальних системах, причому у високоорганізованих системах вони втілюються з найбільшою силою. Істотною особливістю самоорганізованих систем є їх здатність до самодобудови, самовідновлення.

3. З однієї сторони, флуктуації приводять систему в стан нестійкості; з іншої, - змістовно визначають результат самоорганізаційної зміни системи. На думку О. Тоффлера, вся система включає підсистеми, які постійно флуктують; розроблені сучасною синергетикою концептуальні “моделі” порядку через флуктуації відкривають перед нами нестійкий світ, в якому малі причини породжують великі наслідки. Макроекономічне управління не здатне передбачити, по якій траєкторії розвитку буде розвиватися подальша еволюція системи. Власне, еволюція системи інтерпретується як процес послідовних біфуркаційних переходів, в рамках яких випадковість буде виникати постійно; дуже важливо, де виникають обурення - в центрі чи на периферії: якщо в центрі, то вплив на еволюцію системи буде значним.

4. Синергетична дослідницька парадигма включає переосмислення феномена детермінізму в контексті нелінійної інтерпретації; становлення синергетичного бачення

реальності, що дозволяє концептуально ввести феномен часу, що знаменує собою парадигмальний зсув “від існуючого до виникаючого”, парадигмальна орієнтація на плюральну багатоманітність, через яку зафіксований нестабільний самоорганізуючий об’єкт, відмова від суб’єкт – об’єктної опозиції до жорсткого протиставлення суб’єкта і об’єкта; “нового синтезу”, що проголошує своєю метою зняття суперечності між гуманітарним і природно-науковим пізнанням.

5. Управління системами взагалі і соціальними, зокрема, пов’язано з проблемою вибору траєкторії еволюції систем: соціальні системи мають свої специфічні особливості, пов’язані як зі специфікою людського особистісного фактору, так і соціально-системними факторами і властивостями інформаційної системи, яка їм відповідає. Вивчення явищ самоорганізації, умов і напрямків самоорганізаційного збільшення, формування алгоритмів прогнозу (оптимізації) траєкторії суспільно-організованого розвитку слід назвати умовно синергетично-рефлексивною моделлю. Для створення синергетично-рефлексивної моделі слід використати такі концептуальні категорії, як мультиплікативність, суспільне середовище, взаємодія масштабів, власне інформаційне поле соціосистеми, рефлексна взаємодія систем; “мультиплікативність” суспільно-активних значень, що проявляється внаслідок збільшення кількості інформаційних і фінансово-матеріальних потоків.

6. Нова модель багаторівневих ієрархічних систем управління включає: спосіб декомпозиції цілі управління – як об’єкта управління, так і суб’єкта управління; метод координації – по вертикалі і горизонталі; багатокритеріальність глобальних і локальних цілей управління; конфліктність між компонентами системи; обмеженість в ресурсах управління; здатність до самоорганізації; відкритість (взаємодія з зовнішнім світом); управління як єдиний соціальний організм означає динамічність і тотальність зв’язків і відношень всіх реальностей суб’єкта. В духовному плані вони об’єднуються в смисловий універсум (багатоманітність всіх можливих світів чи систем). Смисловий універсум є найважливіше утворення в інформаційному полі суб’єктів, що забезпечує їх взаєморозуміння і прийняття один одним.

7. Синергетика – це наука, що вивчає із безлічі підсистем (груп елементів) різної природи; її предметом є дослідження проблем динаміки, встановлення рівноваги і взаємодії змінних, які приводять до виникнення просторових часових структур в макрокосмічних масштабах, зумовлених кооперативним ефектом самоорганізації за рахунок переходів безладдя – порядок в різних сферах від фізики до філософії і економіки. Синергетика передбачає картину світу, що складається із сукупності нелінійних процесів, вводить поняття динамічного хаосу як деякої зверхскладної упорядкованості.

8. Саморегуляція – властивість систем різних рівнів зберігати внутрішню стабільність завдяки їх скоординованим реакціям, що компенсують вплив змінних оточуючого середовища; активність, що направлена на досягнення поставленої суб’єктом доцільної цілі і передбачає створення моделі, а також її корегування в ході діяльності.

9. Самоуправління це - автономне функціонування будь-якої організованої системи чи підсистеми; управління справами територіальної спільноти організації чи колективу, самостійно здійснюване її членами або через виборчі органи або безпосередньо. Самоорганізація – це процес, в ході якого створюється, вітворюється чи удосконалюється організація складної динамічної системи. Процеси самоорганізації можуть мати місце тільки в системах, що володіють високим рівнем складності і великою кількістю елементів, зв’язки між якими мають не жорсткий, а імовірнісний характер. Процеси самоорганізації виражаються в перебудові існуючих і утворенні нових зв’язків між елементами системи. Самоорганізація – це ціленаправлений, але в той же час і природний процес, що має спонтанний характер; ці процеси протікають при взаємодії системи з оточуючим середовищем. В сучасних дослідженнях по самоорганізації вивчається проблема хаосу (безладдя) і космосу (порядку), вперше поставленої ще античними філософами.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2. СПЕЦИФІКА НАУКОВО – ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 4

Основні етапи та форми процесу наукового дослідження.

План

- 4.1. Характеристика етапів дослідження.
- 4.2. Розробка програми дослідження.
- 4.3. Характеристика окремих видів дослідження.
- 4.4. Методи теоретичного узагальнення емпіричного матеріалу.

4.1. Характеристика етапів дослідження

Розрізняють кілька **етапів дослідження**: *підготовчо-організаційний, збирання, обробка, аналіз інформації і підготовка висновків, впровадження одержаних результатів у практику.*

1. Підготовчий чи підготовчо-організаційний етап:

- вивчення проблеми;
- складання та затвердження робочого плану дослідження;
- розробка та затвердження програми дослідження;
- підготовка інструментарію (розробка анкет, бланків, карток аналізу документів, інструкцій);
- випробування, перевірка інструментарію;
- складання програми обробки даних.

2. Збирання та обробка інформації:

- збирання інформації;
- підготовка зібраних даних до обробки (відбракування, кодування, узагальнення відкритих відповідей);
- опрацювання одержаної інформації.

3. Аналіз та інтерпретація інформації:

- аналіз результатів математичної обробки одержаної інформації;
- розробка висновків та пропозицій (рекомендацій) за результатами дослідження;
- складання підсумкового документа дослідження (інформації, інформаційної або аналітичної записки, звіту та додатків до нього).

4. Впровадження одержаних результатів у практику:

- складання доповідної записки;
- підготовка проекту документа стосовно заходів чи пропозицій за результатами дослідження.

Перший етап є досить складним, тому розглянемо його докладніше. Починати роботу бажано з вивчення літератури, присвяченої цій проблемі, ознайомлення з матеріалами досліджень з аналогічної тематики, відповідними статистичними даними.

На цьому етапі розробляються програма та робочий план дослідження, складається методика, встановлюється система збирання первинних даних, готується програма їх опрацювання, вибираються об'єкти дослідження тощо.

Етапи дослідницької роботи забезпечують послідовність, систематичність, змістовність, результативність дослідження, а також ефективність обробки та аналізу наукової інформації.

4.2. Розробка програми дослідження.

Проведення наукового дослідження започатковується розробкою програми. **Програма дослідження** визначає проблему, мету, завдання дослідження, методи їх вирішення, а також основні шляхи і форми впровадження в практику очікуваних результатів.

Створення програми дослідження розпочинають з розробки концепції дослідження, що

визначає його загальний задум, основну ідею. Концептуальні положення фіксують у методологічному розділі програми.

Методологічний розділ включає:

- вибір теми дослідження;
- проблемну ситуацію, яка зумовлює необхідність проведення дослідження (чому проводиться?);
- визначення об'єкта дослідження (де проводиться?) і предмета дослідження (що вивчається, які зв'язки, аспекти?);
- структурний (логічний) аналіз об'єкта;
- визначення мети дослідження (чим і для кого буде корисним?) і основних завдань, виконання яких необхідне для її досягнення;
- обґрунтування робочих гіпотез (припущень щодо окремих зв'язків між елементами об'єкта, а також внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на його стан і розвиток).

Методико-процедурний розділ включає:

- методику дослідження (методи збирання, обробки та аналізу даних);
- формування вибіркової сукупності (тип вибірки, структура вибіркової сукупності, обсяг вибірки);
- інструментарій для збору інформації (анкети, картки аналізу документів тощо).

Створення програми дослідження розпочинається з вибору теми дослідження і виявлення проблемної ситуації. Проблема ситуація — це суперечність між нашим уявленням про необхідність практичних дій та незнанням шляхів їх вирішення. Проведення більшості досліджень викликане невідповідністю стану явища або процесу (діяльності) сучасним вимогам, необхідністю пошуку нових та вдосконалення застосовуваних досі форм, методів, засобів роботи. Визначення проблемної ситуації допомагає сформулювати проблему, обґрунтувати необхідність вивчення тієї чи іншої сфери діяльності, розробити теоретичні основи і практичні дії, спрямовані на виявлення сукупності протиріч, причин і обставин та їх усунення.

На основі аналізу проблеми визначають об'єкт і предмет дослідження. **Об'єктом дослідження** є те, на що спрямований процес пізнання. Об'єктом може бути установа, колектив, процес чи явище, що вивчаються окремо або у складі певних груп установ, колективів з урахуванням позитивних і негативних чинників, які впливають на його функціонування і викликають проблемну ситуацію. **Предметом дослідження** є найбільш значущі властивості, сторони об'єкта, які підлягають вивченню, тобто те, що найвиразніше відображає дане протиріччя. Предмет дослідження відповідає на запитання: “Що вивчається?”.

Наступним структурним елементом програми є визначення мети та завдань дослідження. **Мета дослідження** — це очікуваний кінцевий результат, який зумовлює загальну спрямованість і логіку дослідження (теоретичного або прикладного). Мета визначається відповіддю на запитання: “Для чого проводиться дослідження?” Чітке формулювання конкретної мети — одна з найважливіших методологічних вимог до програми прикладного дослідження. У **завданні дослідження** формулюються запитання, на які слід дати відповідь для реалізації мети дослідження. Вони розкривають зміст предмета дослідження і узгоджуються з гіпотезами (виявити..., з'ясувати..., проаналізувати..., визначити..., одержати...).

Важливим елементом програми дослідження виступає **гіпотеза** — науково обґрунтоване припущення про структуру об'єктів, що вивчаються, соціальних явищ, характер і суттєві зв'язки й чинники, що зумовлюють ці зв'язки. Це — своєрідний прогноз очікуваного рішення дослідницького завдання. Він базується на наявних теоретичних знаннях про досліджуваний об'єкт.

В наукових дослідженнях використовуються різні види гіпотез. Назвемо деякі з них.

- Основні гіпотези вказують на найсуттєвіші зв'язки об'єкта.
- Гіпотези-наслідки виводяться з основних і служать засобом їх доказу.

- Робочі гіпотези висуваються на початкових етапах аналізу і є вихідними даними щодо характеру і властивостей досліджуваних зв'язків об'єкта.
- Описові гіпотези — передбачення про фактичний стан об'єкта, його структуру, функції.
- Пояснювальні гіпотези орієнтовані на визначення причинно-наслідкових зв'язків, виявлення причин, фактів, установлених завдяки підтвердженням описових гіпотез.

Розробка програми досліджень допомагає визначитись з вибором теми; виявити стан явищ або процесів дослідження; вдосконалити нові форми, методи, засоби роботи; обґрунтувати необхідність вивчення тієї чи іншої теми; ефективно застосувати методи збирання, забезпечити обробку та аналіз даних.

4.3. Характеристика окремих видів дослідження (методи нагромадження емпіричного матеріалу)

Одними із основних методів досліджень є **спостереження, експеримент та вимірювання**. Спостереження використовується, як правило, для збору та узагальнення первинної інформації, посідає провідне місце при будь-яких видах дослідження. Воно охоплює видимі ознаки подій та змін у сфері відповідної діяльності і відбиває конкретні події в конкретних ситуаціях. За підсумками спостереження можна зробити вагомі висновки і про конкретне середовище, умови та зміст діяльності. Воно використовується як джерело побудови гіпотез і слугує методом перевірки результатів інших досліджень.

Спостереження — один із складних і трудомістких методів. Це зумовлено специфікою відносин суб'єкта та об'єкта спостереження, в якому людина виступає і суб'єктом, і об'єктом, що, безумовно, впливає на процес дослідження. Тому використання цього методу пов'язане з певною формалізацією процедур, розробкою інструментарію, який забезпечує надійність вихідних даних.

Розробка програми наукового спостереження передбачає п'ять етапів:

I. Визначення мети і завдань. Мета зумовлює спрямованість спостереження. Завдання можуть включати попереднє орієнтування в об'єкті спостереження, висування і перевірку гіпотез, уточнення і перевірку результатів, отриманих за допомогою інших методів. Одними із провідних завдань у програмі спостереження можуть бути побудова і класифікація умов, ознак, які утворюють ситуацію, що підлягає спостереженню.

II. Вибір об'єкта, предмета і ситуації спостереження. Об'єктом спостереження можуть бути соціальні спільноти, групи, окремі особи в різноманітних ситуаціях. Ситуація спостереження — це комплекс умов, за наявності яких об'єкт підлягає спостереженню.

III. Вибір засобу (виду) і визначення категорій та ознак, за якими буде відстежуватися та оцінюватися ситуація спостереження. Категорії — це групи емпіричних ознак об'єкта спостереження, що реєструються під час спостереження і в стандартизованих спостереженнях виявляються в певних показниках.

IV. Вибір засобів реєстрації об'єкта спостереження визначається цілями і завданнями дослідження, об'єктом, предметом і видом спостереження.

V. Обробка та інтерпретація інформації. У підсумковому документі, звіті відбиваються дані про час, місце, ситуацію і способи спостереження, наводиться характеристика спостережуваних ситуацій, підкреслюються елементи новизни отриманих даних і подаються висновки.

Спостереження, як систематичне, цілеспрямоване вивчення об'єкта відповідає таким вимогам:

- задуманості заздалегідь (спостереження проводиться для певного, чітко поставленого завдання);
- планованості (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);
- цілеспрямованості (спостерігаються лише певні сторони явища, що викликають інтерес при дослідженні);

- активності (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси, явища);
- систематичності (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

Спостереження як метод пізнання дає змогу отримати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Емпірична сукупність утворює первинну схематизацію об'єктів реальності – вихідних об'єктів наукового дослідження.

Проведення експерименту, як методу дослідження, базується на знаннях про об'єкт, які дають змогу структурно визначити ті чи інші фактори, передбачають висунення і доведення гіпотез дослідження, контроль за ходом процедур, забезпечення його чистоти і можливості повторень.

У наукових дослідженнях використовується понад 20 видів експериментів: природний, перетворювальний, натурний, інформаційний, соціометричний, пошуковий, педагогічний, методичний та ін. Вони мають суттєве значення для підтвердження достовірності наукових положень дослідника.

При організації експерименту будь-якого виду слід дотримуватися єдиних вимог, проводити його на основі теорії. І це стосується всіх його складових: постановки мети, завдань та інтерпретації результатів від фіксації стану об'єкта до експерименту, визначення експериментальних умов, виявлення можливостей впливу експериментальних змінних, оцінки стану об'єкта до і після експерименту.

Експеримент – це такий метод вивчення об'єкта, за яким дослідник активно й цілеспрямовано впливає на нього завдяки створенню штучних умов або використанню природних умов, необхідних для виявлення відповідної властивості.

Переваги експериментального вивчення об'єкта порівняно зі спостереженням такі:

- у процесі експерименту можна вивчати явище "у чистому вигляді", звільнившись від побічних факторів, які затінюють основний процес;
- в експериментальних умовах можна дослідити властивості об'єктів;
- повторюваність експерименту: можна проводити досліди стільки разів, скільки це необхідно.

Експеримент проводять у таких випадках:

- при виявленні раніше не відомих властивостей об'єкта;
- при перевірці правильності теоретичних розрахунків;
- при демонструванні явища.

У науковому дослідженні експеримент і теорія найтісніше взаємопов'язані, ігнорування експерименту неодмінно призводить до помилок, тому всебічне розгортання експериментальних досліджень є одним із найважливіших шляхів розвитку сучасної науки.

Вимірювання – це визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру. Вимірювання передбачає наявність таких основних елементів: об'єкта вимірювання, еталона, вимірювальних приладів, методу вимірювання. Вимірювання розвинулося з операції порівняння, проте воно – більш потужний і універсальний пізнавальний засіб.

4.4. Методи теоретичного узагальнення емпіричного матеріалу

Аналіз і синтез. Аналіз – метод пізнання, який дає змогу подіти предмети дослідження на складові частини (природні елементи об'єкта або його властивості та відношення). Синтез, навпаки, примикає з'єднання окремих частин чи рис предмета в єдине ціле. Аналіз і синтез взаємопов'язані, вони являють собою єдність протилежностей.

Аналіз і синтез буває:

- прямим, або емпіричним (використовується для виділення окремих частин об'єкта, виявлення його властивостей, найпростіших вимірювань тощо);
- зворотним, або елементарно-теоретичним (базується на деяких теоретичних міркуваннях стосовно причинно-наслідкового зв'язку різних явищ або дії будь-якої закономірності. При цьому виділяються та з'єднуються явища, які здаються суттєвими, а другорядні ігноруються);

- структурно-генетичним (вимагає виокремлення у складному явищі таких елементів, які мають вирішальний вплив на всі інші сторони об'єкта).

Порівняння – це процес становлення подібності або відмінностей предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам.

Метод порівняння буде результативним за таких вимог:

- порівнюватимуться лише такі явища, між якими можлива деяка об'єктивна спільність;
- порівняння має здійснюватися за найбільш важливими, суттєвими (у плані конкретного завдання) рисами.

Різні об'єкти чи явища можуть порівнюватися безпосередньо або опосередковано через їхні порівняння з будь-яким іншим об'єктом (еталоном). У першому випадку звичайно отримують якісні результати більше – менше, вище – нижче). Порівняння ж об'єктів з еталоном надає можливість отримати кількісні характеристики. Такі порівняння називають вимірюванням.

За допомогою порівняння інформація щодо об'єкта здобувається двома шляхами:

- ✓ безпосередній результат порівняння (первинна інформація);
- ✓ результат обробки первинних даних (вторинна або похідна інформація).

Абстрагування (від лат. – віддалення) – метод наукового пізнання, що полягає в мисленнєвому виділенні суттєвих, найістотніших рис, відношень, сторін предмета. За його допомогою формується ідеальний образ реальності.

Абстрагування — це відхід у думці від несуттєвих властивостей, зв'язків, відношень предметів і виділення кількох рис, які цікавлять дослідника.

Процес абстрагування має два ступені:

Перший: виділення найважливішого – встановлення факту незалежності чи дуже незначної залежності досліджуваних явищ, на яку можна не зважати, від певних факторів (якщо об'єкт А не залежить безпосередньо від фактора Б, то можна лишити його осторонь як несуттєвий).

Другий: реалізація можливостей абстрагування. Сутність його полягає в тому, що один об'єкт замінюється іншим, простішим, який виступає як "модель" першого.

Узагальнення – це метод наукового пізнання, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості певного класу об'єктів та здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального. Отримання узагальненого знання означає більш глибоке відображення дійсності, проникнення в її сутність.

Індукція (від латинського – наведення) являє собою умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас в цілому. Як метод дослідження індукція - це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень, окремі факти неначе виводять до загального положення. Звичайно виділяють три основних види індуктивних умовиводів;

- повну індукцію;
- через просте перерахування (популярну індукцію);
- наукову індукцію.

Два останні види утворюють неповну індукцію.

У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією, це взаємозворотні методи пізнання.

Дедукція (від латинського – виведення) – це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини. Дедуктивним у широкому розумінні вважається будь-який вивід взагалі, у більш специфічному і найбільш поширеному розумінні – доведення або виведення твердження (посилань) на основі законів логіки, що мають достовірний характер. У випадку дедуктивного висновку наслідок міститься у посиланнях приховано, тому вони повинні бути

одержані з них на основі застосування методів логічного налізу.

Змістом дедукції як методу пізнання є застосування загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ. Важливою передумовою дедукції у практиці пізнання є зведення конкретних задач до загальних і перехід від розв'язання задачі у загальному вигляді до окремих її варіантів.

Індуктивні умовиводи дають лише вірогідні знання, тому що вони ґрунтуються на емпіричних спостереженнях кінцевого числа об'єктів. Дедуктивні умовиводи приводять до нового, достовірного знання, тому що їх вихідні посилання дійсні.

Аналогія – це метод, відповідно до якого на підставі подібності предметів за одними ознаками робиться висновок про їх подібність за іншими ознаками. Аналогія, як і неповна індукція, сама по собі ще не може гарантувати достовірні висновки.

Аналогія не дає достовірного знання: якщо роздуми за аналогії є істинними, то це ще не означає, що його результати будуть істинними. Для підвищення вірогідності висновків за аналогією необхідно прагнути, до того, щоб:

- були охоплені внутрішні, а не зовнішні якості об'єктів, які співпадають;
- ці об'єкти були подібні в важливих і суттєвих ознаках, а не в випадкових і другорядних;
- врахування не тільки подібностей, а й відмінностей - щоб останнє не перенести на інший об'єкт.

Моделювання – метод, який ґрунтується на використанні моделі як засобу дослідження явищ і процесів природи. Під моделями розуміють системи, що замінюють об'єкт пізнання і служать джерелом інформації стосовно нього. Моделі — це такі аналоги, подібність яких до оригіналу суттєва, а розбіжність — несуттєва. Моделі поділяють на два види: матеріальні та ідеальні. Матеріальні моделі втілюються у дереві, металі, склі тощо. Ідеальні моделі фіксуються в таких наочних елементах, як креслення, рисунок, схема, комп'ютерна програма та ін.

Метод моделювання має таку структуру:

- постановка завдання;
- створення або вибір моделі;
- дослідження моделі;
- перенесення знань з моделі на оригінал.

Формалізація – метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом зображення їхньої структури у знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики.

Переваги формалізації:

- вона забезпечує узагальненість підходу до розв'язання проблем;
- символіка надає стислості та чіткості фіксації значень;
- однозначність символіки (немає багатозначності звичайної мови);
- дає змогу формувати знакові моделі об'єктів і замінювати вивчення реальних речей та процесів вивченням цих моделей.

Отже, науковий рівень програми дослідження, її цілісний суттєвий зміст визначаються компетентним використанням базових понять. Без точного визначення вихідних понять неможливі наукові групування фактів, їх теоретична й емпірична інтерпретація, єдине обґрунтування для зіставлення різних точок зору.

При розробці методико-процедурного розділу програми важливо знати, що гарантією цілісного наукового пізнання об'єкта є ретельна розробка методології, методики і техніки дослідження як взаємопов'язаних компонентів. Методологія посідає провідне місце в них, оскільки дає змогу передусім теоретично обґрунтувати вибір методів дослідження, застосування відповідних методик збирання, обробки, аналізу емпіричних даних і вирішення поставленої проблеми.

Рівень достовірності основних результатів і висновків наукового дослідження значно підвищується, якщо вони базуються на спостереженнях і експериментальних даних.

Тема 5. Організація науково-дослідної роботи магістрів

План

- 5.1. Магістерська робота як кваліфікаційне дослідження.
- 5.2. Процес проведення магістерської роботи.
- 5.3. Планування і організація науково-дослідної роботи магістрантом.

5.1. Магістерська робота як кваліфікаційне дослідження

Підготовка магістрів здійснюється за освітньо-кваліфікаційними рівнями (ступеневою освітою) згідно з відповідними освітньо-професійними програмами.

Магістр — це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування. Магістр повинен мати широку ерудицію, фундаментальну наукову базу, володіти методологією наукової творчості, сучасними інформаційними технологіями, методами отримання, обробки, зберігання і використання наукової інформації, бути спроможним до плідної науково-дослідницької і науково-педагогічної діяльності.

Підготовка магістра завершується захистом магістерської дисертації на засіданні Державної екзаменаційної комісії.

Магістерська робота — це самостійна науково-дослідницька робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора — продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Ця випускна кваліфікаційна праця наукового змісту має внутрішню єдність і відображає хід та результати розробки вибраної теми. Вона являє собою специфічний вид кваліфікаційної роботи.

Магістерська робота, з одного боку, має узагальнюючий характер, оскільки є своєрідним підсумком підготовки магістра, а з іншого — є самостійним оригінальним науковим дослідженням студента, у розробці якого зацікавлені установи, організації або підприємства.

Структура магістерської роботи: титульний аркуш, зміст, вступ, розділи і підрозділи основної частини, висновки, список використаних джерел, додатки.

Наповнення кожної частини магістерської дисертації визначається її темою. Вибір теми, етапи підготовки, пошук бібліографічних джерел, вивчення їх і добір фактичного матеріалу, методика написання, правила оформлення та захисту магістерської дисертації мають багато спільного з дипломною роботою студента і кандидатською дисертацією здобувача наукового ступеня.

Магістерська підготовка — це по суті лише перший серйозний крок студента до науково-дослідницької і науково-педагогічної діяльності, що логічно може завершитись вступом до аспірантури і підготовкою кандидатської дисертації.

Ступінь магістра — це академічний ступінь, який підтверджує освітньо-професійний рівень випускника вищої школи і свідчить про наявність у нього знань, умінь і навичок, притаманних науковому працівникові-початківцю.

5.2. Процес проведення магістерської роботи

Будь-яке наукове дослідження має загальні методологічні підходи до його проведення, що визначаються в наступних **етапах дослідження**:

Перший етап включає вибір теми, обґрунтування її актуальності та визначення рівня її розробленості; вибір об'єкта, предмета, визначення мети і завдань дослідження.

Другий етап передбачає накопичення необхідної наукової інформації, пошук літературних та інших джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; уточнення напрямів

дослідження під кутом зору його мети.

Третій етап включає відпрацювання гіпотези та теоретичних передумов дослідження, визначення наукового завдання.

Четвертий етап — це вибір методів дослідження, які становлять інструментарій для добування фактичного матеріалу і виступають необхідною умовою досягнення поставленої в дослідженні мети.

П'ятий етап включає обробку, аналіз та опис результатів експериментального дослідження, яке проводилося згідно з розробленою програмою і методикою.

Шостий етап — написання тексту дисертації, оформлення вступу та формування висновків дисертації, опис використаних джерел і створення додатків.

Важливим етапом у написанні магістерської роботи є вибір *проблеми дослідження і теми*. При виборі теми основними критеріями мають бути її *актуальність, новизна і перспективність*, наявність теоретичної бази, можливість впровадження результатів дослідження.

Обираючи тему дослідження, слід виходити з того, що вона є складовою більш широкої проблеми, доцільно також ставити завдання порівняно вузькому плану, для того щоб тему можна було б глибоко опрацювати. Дуже важливо щоб магістрант спробував сам розробити план своєї теми, добре обміркувавши і чітко уявивши хід її виконання. Обравши тему, він повинен усвідомити, в чому полягає суть запропонованої ідеї, актуальність теми, об'єкт і предмет дослідження, метод і завдання на основі напрямів дослідження. Вибір теми магістерської роботи завершується її формулюванням.

Система підготовки тексту магістерської роботи має таку послідовність:

- **накопичення наукової інформації** (бібліографічний пошук первинної та наукової інформації, вивчення та відбір документної інформації, вивчення основних джерел теми, складання огляду літератури за темою, вибір аспектів дослідження);

- **формулювання теми, мети і завдання дослідження** (визначення проблеми, вибір теми, обґрунтування об'єкта і предмета, визначення мети, визначення завдання, вибір або розробка гіпотези, написання вступу);

- **теоретичне дослідження** (обґрунтування напрямів, вибір загальної методики, вибір основних методів, розробка концепції, установлення загальних характеристик (параметрів) досліджуваного об'єкта, виявлення індивідуальних характеристик (параметрів) досліджуваного об'єкта, формулювання висновків і рекомендацій дослідження);

- **експериментальне дослідження** (розробка програм, методики, процес одержання даних і обробки даних, аналіз даних, визначення достовірності результатів дослідження, формулювання висновків і результатів дослідження);

- **висновки і рекомендації** (формування висновків і рекомендацій за результатами дослідження в цілому, перевірка відповідності висновків і рекомендацій меті і завданням дослідження, уточнення наукової новизни теоретичної і практичної значущості дослідження).

Типові помилки в написанні та оформленні магістерської роботи:

1. Зміст роботи не відповідає плану магістерської роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині.

2. Сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.

3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відбиває специфіки об'єкта і предмета дослідження.

4. Автор не виявив самостійності, робота являє собою компіляцію або плагіат.

5. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (останні 5—10 років) з теми дослідження.

6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з теми роботи має форму анотованого списку і не відбиває рівня досліджуваності проблеми.

7. Не розкрито зміст та організацію особистого експериментального дослідження

(його суть, тривалість, місце проведення, кількість обстежуваних, їхні характеристики), поверхово висвітлено стан практики.

8. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.

9. У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичено матеріал.

10. Бібліографічний опис джерел у списку використаної літератури наведено довільно, без додержання вимог державного стандарту.

11. Як ілюстративний матеріал використано таблиці, діаграми, схеми, запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника, монографії або наукової статті.

12. Обсяг та оформлення роботи не відповідають вимогам, вона виконана неохайно, з помилками.

Зміст магістерської роботи містить назви на номери сторінок усіх структурних частин роботи: вступу, розділів, підрозділів, пунктів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

Структурний зміст вступу містить такі елементи:

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання порушеної проблеми, на які спирається автор;

- виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується магістерське дослідження;

- актуальність, мета дослідження (постановка завдання). Виклад основного матеріалу дослідження подається у відповідній структурній частині роботи з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У висновках (2-3 сторінки) коротко, але аргументовано викладаються основні результати аналізу проблеми та пропозиції щодо удосконалення існуючої практики, а також дається оцінка повноти виконання поставленого завдання. В розділ «Додатки», за необхідністю, включають допоміжну інформацію для повноти сприйняття наукового матеріалу. Магістерська робота перевіряється керівником, який робить висновок щодо загального змісту. Відповідною кафедрою вирішується питання про допуск до захисту магістерської роботи після чого вона підлягає зовнішньому і внутрішньому рецензуванню. Рецензенти визначаються кафедрою. Магістерська робота з відповідним відзивом наукового керівника, рецензією (зовнішньою) передається в деканат навчального закладу, де протягом семи днів до початку державних екзаменів з її матеріалами можуть ознайомитися всі бажаючі. Захист магістерської роботи може проводитись, як у вищому навчальному закладі, так і на підприємствах, а також в організаціях, на замовлення яких виконувалася робота. Після захисту магістерська робота реєструється в спеціальний журнал кафедри і зберігається в архіві протягом 5-ти років. Матеріалами роботи можуть користуватися студенти, викладачі, зацікавлені працівники. *Магістерська робота є однією із форм науково-дослідницької роботи, де використовуються: елементи наукових досліджень у формі наукового пошуку; готується огляд літератури та розробляються пропозиції новизни обраної теми; узагальнюється передовий практичний досвід із застосуванням методів наукового дослідження.*

5.3. Планування і організація науково-дослідної роботи магістрантом

Науково-дослідницька робота магістрів у межах навчального процесу є обов'язковою і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- написання рефератів з конкретної теми в процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу, фундаментальних і професійно-орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізацій та за вибором;

- виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, що містять елементи проблемного пошуку;

- виконання нетипових завдань дослідницького характеру в період виробничої практики, на замовлення підприємств, установ, організацій тощо;

- розробка методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (кросвордів, програм тощо);
- підготовка і захист магістерських робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень спеціальних кафедр.

Методика постановки і проведення НДДС у навчальному процесі визначається специфікою ВНЗ, його науковою і матеріально-технічною базою, набутими традиціями.

У Запорізькій державній інженерній академії навчально-дослідницькій роботі передусе спеціальний курс «Методологія і організація наукової діяльності».

Науково-дослідницька робота магістрів поза навчальним процесом є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованих фахівців. Нею передбачається:

- участь магістрів у роботі наукових гуртків, проблемних груп, творчих секцій, лабораторій та ін.;
- участь у виконанні держбюджетних або господарсько-розрахункових наукових робіт, проведенні досліджень у межах творчої співпраці кафедр, факультетів;
- робота в студентських інформаційно-аналітичних центрах, перекладацьких бюро;
- рекламна, лекторська діяльність та ін.;
- написання статей, тез доповідей, інших публікацій; найпоширенішою формою організації НДДС є наукові гуртки, секції, студії, бюро, центри.

Магістри, які досягли значних успіхів у науково-дослідницькій діяльності, можуть працювати за індивідуальним графіком виконання навчального плану в межах установленого терміну навчання. Студенти-науковці, випускники ВНЗ за рішенням ДЕК можуть бути рекомендовані до вступу в аспірантуру, на викладацьку роботу.

Результатом проведення магістерської роботи є глибоке осмислення професійної проблеми, комплексне оволодіння матеріалом, методами наукового дослідження, практичне застосування теоретичних знань при розробці інноваційних пропозицій у певній галузі економіки і прийняття відповідних управлінських рішень.

Висновки

Науково-дослідницька робота є важливим чинником удосконалення теоретичної, загально-професійної і спеціальної підготовки майбутніх спеціалістів, магістрів. Формування навичок наукового дослідження вивчення, узагальнення і поширення передового практичного досвіду готує студентів до науково-практичної діяльності після закінчення вищого навчального закладу.

Науково-дослідницька діяльність ставить нові вимоги до особистих і професійних якостей вченого: розширення професійної ерудиції та кругозору, удосконалення рівня уяви, працездатності, інтуїції, захоплення, емоційності, що забезпечать професійний рівень науковця.

За допомогою рекомендацій, що містяться у посібнику, дослідник зможе послідовно, ефективно вирішувати наукові проблеми, що пов'язані із захистом наукових праць. Логіка побудови матеріалу, в певній мірі, забезпечить ефективність вивчення методології наукових досліджень:

- організації процесу наукового дослідження;
- вибору об'єктів наукового дослідження;
- застосування методик дослідження, їх змісту і принципів розробки;
- розроблення етапів та форм процесу наукового дослідження;
- оволодінням традиційними та сучасними інноваційними методами проведення досліджень;
- організації науково-дослідницької роботи магістрів тощо.

Тема 6. Теоретико-методологічні засади філософії управління персоналом

- 6.1 Теоретико-методологічні управління персоналом
- 6.2 Теоретичний аналіз у контексті управління персоналом
- 6.3 Системна методологія. Системний підхід
- 6.4 Структурно-функціональний метод
- 6.5 Інституційний метод
- 6.6 Антропологічний метод
- 6.7 Сучасні методи та принципи управління персоналом
- 6.8 Гуманістичний підхід

6.1 Теоретико-методологічні управління персоналом

Дискурс – це сукупність переконань, цінностей та пізнавальних (технічних) засобів, прийнятих науковою спільнотою, які забезпечують існування наукової традиції. Він зумовлює об'єднання економістів, менеджерів, політологів, соціологів, філософів у своєрідні школи, напрямки, течії, інтеграцію знань про управлінське буття у своєрідні “блоки знання”. Дискурс зумовлює також систему правил наукової діяльності, визначає бачення предмета дослідження та його онтологію, систему ціннісних установок, що впливають на вибір напрямків дослідження, забезпечує існування загальноприйнятих зразків, схем розв'язання конкретних пізнавальних завдань. Методологія управління персоналом базується на концептуально-методологічному аналізові та системному підході, використання яких дозволяє виявити структуру і функції кадрових служб, визначити істотні фактори впливу інформаційного середовища на кадрові процеси. Актуальним є використання методологічних принципів синергетики, що дозволило проаналізувати комунікативні аспекти систем кадрових технологій, виявити нелінійний характер їх розвитку, визначити систему управління персоналом як відкриту, цілісну і самоорганізовану систему.

Метод порівняльного аналізу застосовується для порівняння різних видів кадрової політики, виявлення особливостей її застосування в умовах функціонування різних економічних і політичних умов. Порівняльний (компаративістики) метод, відомий з часів Аристотеля, Платона, Ш. Монтеск'є, дозволяє встановити, в чому подібність явищ, виокремити загальні риси або вказати, за якими ознаками вони розрізняються. Завдяки порівняльному методу можна проаналізувати становлення і розвиток системи управління персоналом, зіставити однотипні управлінські явища, системи, виявлення спільних та відмінних рис в системах управління персоналом; з'ясувати загальне і особливе в управлінських явищах шляхом їх співставлення; виявити схожість і розбіжності, загальні та специфічні риси управління персоналом в різних політичних режимах.

Методологія управління персоналом дає характеристику об'єкта, предмета аналізу, завдань дослідження (або проблем), формує уявлення про послідовність руху дослідження в процесі вирішення завдань в контексті певного виду діяльності. Серед них можна відзначити, передусім, аналітичну діяльність, діагностику проектування, прийняття управлінських рішень.

6.2 Теоретичний аналіз у контексті управління персоналом

Теоретичний аналіз у контексті управління персоналом поділяється на: аналіз типологічний – метод дослідження, що базується на розподілі складних об'єктів на групи (класи) та дослідження однорідних груп управлінських явищ; аналіз факторний – вид комплексного аналізу, за допомогою якого з'ясовують і класифікують фактори, які впливають на певні явища, процеси. Мета факторного аналізу – з'ясувати, який із факторів (їх сукупність) справляє визначальний вплив на формування сучасної парадигми управління персоналом; аналіз політичних факторів – за його допомогою виявляють вплив політичних змін на методи та засоби чинного законодавства, дії профспілок, політики тощо; аналіз функціональний – методологія комплексного дослідження причинно-наслідкових зв'язків окремих рушійних сил розвитку економічних та соціальних явищ та процесів, в якому

робиться аналіз на пізнанні залежних факторів чи функцій; з'ясовується комплекс діючих факторів, внаслідок чого робиться крок до пізнання закономірностей розвитку управління персоналом; аналіз кореляційний – сукупність методів, що дає змогу встановити рівень залежності однієї величини (показника) від іншої у вигляді коефіцієнта кореляції.

Теоретичний аналіз у контексті управління персоналом включає пояснення наступних понять:

Аналіз виокремлює наступний понятійно-категоріальний ряд визначень. Управління людськими ресурсами – це стратегічне планування і управління людськими ресурсами організації, їх ефективне використання в організації. Управління персоналом – ряд дій, що направлені на щоденне оперативне управління людськими ресурсами організації. Істотна відмінність цих понять в тому, що фокус при управлінні людськими ресурсами – стратегічний, а при управлінні персоналом – оперативний.

Аналіз роботи – процедура систематичного збирання і аналізу інформації про зміст роботи, вимоги до працівників: умови, в яких робота виконується. В результаті збирання і аналізу такої інформації з'являється можливість визначити функціональні обов'язки для кожного працівника підприємства і кваліфікаційні вимоги до всіх працівників.

Планування людських ресурсів – це аналіз і визначення потреби в людських ресурсах для забезпечення досягнень цілей організації.

Стратегічне планування персоналу – це процес визначення перспективної потреби в персоналі для досягнення організацією стратегічних цілей.

Функціональні обов'язки – це викладені в письмовому вигляді задачі, обов'язки і відповідальність робітника.

Кваліфікаційні вимоги – це перелік знань, навичок, підходів, якими повинен володіти працівник для успішного виконання роботи.

Кар'єра – перелік посад, які займає працівник на протязі життя (вертикальна, горизонтальна, ділова, міжорганізаційна, спеціалізована, ступінчата, центрострімка).

Підбір персоналу – процес створення бази даних на працівників необхідної кваліфікації для задоволення потреб організації в персонал.

Відбір персоналу – процес вибору кандидатів з необхідними кваліфікаціями для заповнення конкретних позицій.

Розвиток людських ресурсів – діяльність, направлена на розвиток здібностей працівників з метою їх постійного росту і прогресу.

Оцінка персоналу – процес визначення ефективності діяльності працівників в реалізації стратегічних задач організації з метою послідовного накопичення інформації, необхідної для прийняття подальших управлінських рішень.

Методологія управління персоналом являє собою складну систему категорій, принципів, норм, цінностей, парадигм, теорій і самих методів, яка забезпечує пізнавальну і практичну діяльність. Принципом називають висхідне теоретичне положення, керівну ідею, а підхід – це особливий синтез знання, що базується на певних принципах. Таким чином, між підходом і принципом існують тісні зв'язки. К. Платов відмічає, що системний підхід – це принцип психології, що базується на розумінні кожної людини як системи [5, с.7].

Управління персоналом слід аналізувати в контексті таких принципів: комплексності; системності; детермінізму; розвитку; гуманізму.

Принцип комплексності, чи комплексний підхід, націлений на інтеграцію знання про різні якості, властивості і стани персоналу і різних систем, в яких він здійснює свою діяльність. Розробка комплексного підходу пов'язана з концепцією Б. Ананьєва, який сформулював задачу цілісного підходу до вивчення людини і інтеграції знання про неї. Загальними характеристиками комплексного підходу являються: виявлення багатоаспектності, багатофакторності, різноплановості онтологічних детермінант і їх складових. Комплексний підхід націлений на інтеграцію різнорівневого знання про закономірності і механізми прогресивного розвитку персоналу як суб'єкта діяльності.

Системний підхід відрізняється від комплексного, хоча тісно пов'язаний з ним.

Головна його ідея заключається у вивченні об'єкта як цілого, що складається із різних взаємопов'язаних елементів, упорядкованого і складноорганізованого цілого. В управлінні персоналом принцип системності дозволяє розкрити зміст прогресивного розвитку персоналу і його особистісно-прогресивного розвитку як акмеологічної системи. Системний підхід – це сукупність елементів, що знаходяться у взаємозв'язках і відносинах один з одним, які утворюють певну єдність чи цілісність суб'єкт діяльності в процесі особистісно-професійного розвитку також може бути представлений як складна система, що характеризується як суб'єкт діяльності, система навичок і вмінь, система мотивів, еталонів і ідеалів АКМЕ. Ця система є багаторівневою, що може бути представлена рівнями розвитку особистісних властивостей і професіоналізму. Системний підхід поєднує аналіз структури і функцій кадрових служб з визнанням істотних факторів впливу середовища на кадрові технології і їх зворотний вплив на процеси управління персоналом.

Суб'єктний підхід. На даному етапі він проголошується як парадигмальний для управління персоналом (К. Абульханова, В. Асеев, А. Брушлінський, А. Огнев та ін.), які визначають його як головний, визначальний. Даний принцип базується на ідеї С. Рубінштейна про суб'єкт як центр організації буття і суб'єктності, що виявляється через потребу і здатність удосконалення людини. В управлінні персоналом людина розглядається як суб'єкт удосконалення.

Принцип психологічного детермінізму і розвитку (К. Абульханова, Л. Анциферова, В. Асеев, А. Брушлінський, В. Мерлін, С. Рубінштейн), розроблені в психології і використовуються в управлінні персоналом, що детермінують саморозвиток особистості, направлені не тільки на прогресивний розвиток персоналу, але і на його удосконалення. При цьому розвиток людини здійснюється в планах розвитку як індивіда, суб'єкта діяльності, особистості і індивідуальності, персоналу організації. Застосування принципу розвитку в управлінні персоналом передбачає: розуміння розвитку як удосконалення, руху до вищого розвитку; визнання суб'єктивного характеру розвитку; індивідуальний характер розвитку; багатоплановість розвитку в різних сферах; реалізація потенціалу в процесі розвитку.

Застосування принципу гуманізму означає, що в управлінні персоналом слід використовувати різноманітні гуманітарні технології, направлені на удосконалення соціальної політики організації.

Методи управління персоналом – способи впливу на колективи і окремих людей з метою здійснення координації їх діяльності в процесі функціонування організації.

6.3 Системна методологія. Системний метод

Системна методологія - являє собою найбільш упорядковану надійну основу для управління складними сферами взаємозалежної діяльності, дозволяючи розкривати й аналізувати складові системи компоненти і послідовно сполучити їх один з одним. При системному підході і дослідженні управлінських систем виходять з того, що будь-яка організація є система, кожний з елементів якої має свої визначені й обмежені цілі. Сутність системного підходу багато авторів зводять до наступного: 1) формування цілей і з'ясування їхньої ієрархії до початку будь-якої діяльності, зв'язаної з управлінням, особливо з прийняттям рішень; 2) досягнення поставлених цілей при мінімальних витратах по засобах порівняльного аналізу альтернативних шляхів і методів, досягнення мети і здійснення відповідного вибору; 3) кількісна оцінка (квантифікація) мети, методів і засобів їхнього досягнення, заснована не на часткових критеріях, а на широкій і всебічній оцінці всіх можливих результатів діяльності.

Системний підхід - напрямок методології наукового дослідження, в основі якого лежить розгляд складного об'єкта як цілісної безлічі елементів у сукупності відносин і зв'язків між ними. Система являє собою сукупність взаємодіючих елементів, що складають цілісне утворення, яке має нові властивості, відсутні в складових її елементів. Цим трьом основним видам соціальних систем відповідають три основних види менеджменту.

1) соціально-політичний (адміністративний менеджмент);

2) соціально-економічний (менеджмент у виробничій сфері);

3) соціально-культурний (менеджмент невиробничої сфери).

У рамках системного підходу усе більшого значення набували дослідження, що найчастіше іменуються системним аналізом. Характерно, що деякі автори розрізняють системний аналіз і системний підхід, ґрунтуючись на тому, що методологія системного аналізу, на відміну від системного підходу неодмінно спирається на математичний апарат і представляє свої висновки в основному в математизованому виді, в той час як системний підхід базується на широких, не обов'язково математизованих категоріях.

Іншими словами, як указує Д.М. Гвішіани, системний підхід виявляється загальною методологією, а системний аналіз прикладний, максимально квантифіковані методикою дослідження. Задача системного аналізу полягає в тому, щоб визначити на основі математичних чи імітаційних методів кількісно виражене чи оптимальне з погляду кінцевого критерію оптимальності рішення. Системний аналіз розглядається в основному як методологія з'ясування й упорядкування, чи структуризація проблеми, що потім уже може зважуватися як із застосуванням, так і без застосування математики і комп'ютерів. У цьому змісті поняття системний аналіз по суті, ототожнюється з поняттями "системний підхід" і "системні дослідження", як вони застосовуються деякими американськими авторами. Системний аналіз може бути плідно застосований для рішення соціальних проблем, проголошується інструментом, що забезпечує науковий підхід до оптимального рішення задач в інтересах досягнення найвищого ефекту. Система дії - складний взаємозв'язок елементів дії і зв'язок дій між собою. Поняття "система дії" було введено в 1937 р. Парсонсом у книзі "Структура соціальної дії" разом з поняттям Одиничної дії. Парсонс пропонує "загальну формулу", відповідно до якої система дії складається із сукупності одиничних дій, а також декількох видів відносин, логічно припускаючих самим поняттям системи, оскільки на неї накладається Сітка "координат дії": 1) відносин, що виникають у системах визначеної складності, де одиничні дії згруповані у великі організаційні одиниці, що називаються індивідами. 2) відносин виникаючих у взаємозв'язку індивідів як членів соціальних груп. Система координації дії припускає розходження в одиничній дії: 1) мети; 2) засобів для її досягнення; 3) умов, у яких відбувається дія; 4) істотної норми, що враховується під час вибору мети та засобів.

Система методів оцінки управлінського персоналу – сукупність методів оцінки, що дозволяє дати комплексну об'єктивну характеристику управлінського персоналу на всіх стадіях трудової діяльності: від прийому на роботу до звільнення з організації. Система методів оцінки управлінського персоналу: біографічний метод; оцінка по результатам; метод групової дискусії; метод еталонів; матричний метод; тестування; ранжування; метод графічного профілю; коефіцієнтний метод; метод вільного чи індивідуального обговорення; метод шкалування; метод упорядкування рангів; метод альтернативних характеристик.

Системна методологія включає: система оплати праці по коефіцієнту вартості трудового життя; система підготовки інновації; система регламентування управлінської праці; система регулювання трудових відносин; система службово-професійного просування; система управління організацією; система управління персоналом організації.

6.4 Структурно-функціональний метод

Структурно-функціональний метод - це підхід в описі і поясненні систем, при якому досліджуються їхні елементи і залежності між ними в рамках єдиного цілого; окремі соціальні явища виконують визначену функцію в підтримці і зміні соціальної системи. Кожен елемент цієї структури виконує визначені функції, що задовольняють потреби системи. Діяльність елементів системи програмується загальною структурною організацією, займаними ними позиціями і виконуваними ролями. Структурно-функціональний метод є однією з найважливіших форм застосування цього методу в дослідженні управлінських явищ і процесів. Сутність його полягає у розділенні складного об'єкта на складові частини, вивченні зв'язків між ними та у визначенні притаманних їм специфічних функцій (ролей),

спрямованих на задоволення відповідних потреб системи управління персоналом з урахуванням цілісності останньої та її взаємодії із зовнішнім середовищем. В науці управління персоналом розроблені різноманітні концепції структурно-функціонального управління великими економічними системами.

Загальним для них є кібернетичний підхід до управління економічною системою, в якій розрізняються такі структурні компоненти, як вхідні параметри, управляючий орган, об'єкт управління, вихідні дані. На вході системи в кожний момент часу потрібна велика кількість матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Вихід системи складає певну множину споживацьких властивостей і послуг, які знаходяться у функціональній залежності від вхідних параметрів. Оптимальне управління досягається при умові співпадіння максимуму і мінімуму цільової функції, коли економічна система знаходиться в стійкому стані гомеостатичної рівноваги. В такому стані система досягає максимуму своєї ефективності, найбільш продуктивного режиму економічного зростання. Тому головна задача управління великими системами заключається в пошуку і реалізації управлінських впливів, які в умовах зовнішніх і внутрішніх обурювань зможуть забезпечити гомеостатичний стан функціонування і розвитку системи. Системні дослідження показують, що визначальною умовою поведінки складних поведінських систем є їх нерівномірна самоорганізація, функціональна стійкість в неурівноважених станах. Неурівноваженість є такою ж фундаментальною властивістю управлінських систем, як і рівновага; яка дозволяє детермінувати вільний вибір оптимізаційного синтезу із цілого спектру можливих напрямків. Якщо стан рівноваги є необхідною умовою стаціонарного існування управлінських систем, то неурівноважений стан являє собою істотний момент переходу в новий стан, в якому управлінська система набуває більш високого рівня організації і продуктивності. Тільки тоді, коли управлінська система втрачає функціональну стійкість, виникають самоорганізовані процеси формування нових ефективних структур. Набуваючи в нових умовах функціонування стабілізуючого стану, управлінська система проходить свої врівноважені стани як проміжні етапи на траєкторіях неурівноваженої самоорганізації.

Структурно - функціональний метод широко використовували К. Маркс і Ф. Енгельс. Він є одним із принципів системного аналізу. Т. Парсонс розвиває теорію структурного функціоналізму. На його думку, існує чотири основних функції соціальної системи: 1. Адаптація. 2. Досягнення мети. 3. Інтеграція. 4. Відтворення структури, що забезпечується різними підсистемами суспільства. Так, усередині соціальної системи функцію адаптації забезпечує економічна підсистема; функцію досягнення мети - політична підсистема; функцію інтеграції — правові інститути і звичаї; функцію відтворення структури — система вірування, мораль, інститути утворення і виховання. Цілісність суспільства досягається шляхом інтеграції загальноприйнятих соціальних цінностей і норм. Парсонс визначає суспільство як систему відносин між людьми, з'єднуючим початком якої є норми і цінності. Е. Дюркгейм розглядає суспільство як надіндивідуальну духовну реальність, засновану на колективних уявленнях. У структурно-функціональному аналізі за одиницю дослідження приймається «дія», а суспільство представляється як сукупність складних соціальних систем дії (концепція Т. Парсонса, Р. Мертон). Кожен індивід у своїй поведінці орієнтований на «загальноприйняті» образи поведінки. Норми об'єднані в інститути, що мають структуру і володіють функціями, спрямованими на досягнення стабільності суспільства. Ціль структурно-функціонального аналізу складається в кількісній оцінці тих змін, до яких дана система може пристосуватися не на шкоду своїм основним функціональним обов'язкам. [3, с.25]

Цей метод доцільний для аналізу способів збереження і регулювання системи, максимальний же його ефект виявляється в порівняльному дослідженні політичної системи. Структурно-функціональний аналіз включає вивчення функціональних залежностей елементів системи, єдності інститутів влади, відповідності їхньої дії (функціонування) потребам суб'єктів, виявлення того, як реалізується потреба в пристосуванні системи до середовища, що змінюється. В управлінні персоналом важливо виявити функціональну

модель системи управління персоналом, що включає: функціональну роль співробітників; функціонально-необхідні затрати; функціональний розподіл праці; функціонально-вартісну діаграму; функціонально-вартісний аналіз системи управління персоналом; функціональні зв'язки управління.

Функціональний метод в управлінні персоналом припускає вивчення залежності між типом організаційної культури та режимом влади взаємозв'язку рівней економічного розвитку і політичного ладу, ступеня урбанізації населення і його політичної активності. Одним з перших функціональний метод у політології застосував Н. Макіавеллі, що проголосив відмовлення від релігійних догм і етичних цінностей при вивченні політики, необхідність аналізу реального життя у його суперечливості, орієнтуючись на вивчення взаємозв'язку і взаємозумовленості різних явищ. Специфічним проявом функціонального методу є біхевіористський підхід. Його суть полягає у вивченні організації через дослідження поведінки окремих особистостей і груп. Своє обґрунтування стосовно до управління персоналом біхевіоризм одержав наприкінці XIX століття в США і з тих пір зайняв провідне місце в американській думці, як один з компонентів системного підходу, що полягає у виявленні функцій окремих елементів даного соціального утворення в їхній взаємозалежності. Сутність методологічного принципу функціонального підходу (Г. Спенсер, Б. Маліновський, А. Г. Радкліфф - Браун, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс складається в абсолютизації елементів соціальної взаємодії, що підлягають дослідженню, визначенню їхнього статусу і функцій.

Відповідно до функціонального підходу, організація - це єдиний організм, що складається з частини, елементів, що виконують певні функції. Останні спрямовані на виконання суспільних потреб і забезпечують цілісність суспільства. Суспільні процеси і явища можна пояснити, аналізуючи їх функції у суспільній системі. Організація зберігає стійкість, оскільки реалізуються всі необхідні для соціального організму функції, у т.ч. функція соціального контролю. Р. Мертон вводить поняття "дисфункції", тобто функції, що руйнує, і визначення латентних функцій. Згідно Мертона, ті самі елементи можуть бути функціональними стосовно одних систем і дисфункціональними стосовно інших. Дисфункції переборюються в процесі поступових змін. Функціональний підхід вимагає вивчення залежності між різними явищами і навколишнім середовищем. Наприклад, між рівнем соціально - економічного розвитку і ступенем демократизації суспільства, між економічним і політичним плюралізмом, між культурою, традиціями і політичною активністю населення. Функціональний метод включає в свою макромодель практичну діяльність, передбачає з'ясування сутності і ролі управлінських явищ, їх оцінку з позиції системи цінностей (блага, справедливості, поваги людської гідності).

6.5 Інституційний метод

Аж до початку XX століття в управлінні персоналом поряд з нормативним методом панував інституціональний підхід, який сьогодні займає пріоритетні позиції. Він орієнтує на вивчення інститутів, за допомогою яких здійснюється діяльність. Інституціональний метод зв'язаний із прагненням виявити визначені юридичні норми, проаналізувавши основні закони суспільства, починаючи з Конституції, і їхній зміст для існування і нормального розвитку суспільства. Великий вплив зіграли тут погляди Ш. Монтеск'є, Дж. Локка, Е. Берка, Т. Джефферсона. У даному підході основна увага приділяється політичним інститутам, аналіз яких будується, виходячи із сформованих і суспільно укорінених форм. Ці форми, чи інститути, з одного боку, є логічним продовженням і закріпленням соціальних відносин і норм, а з іншої, - покликані вносити в суспільство стабілізуючий початок.

Проблематика соціальних інститутів завжди пов'язана з поняттям інституційної поведінки індивідів. В контексті управління персоналом слід говорити про інституційну поведінку індивіда до трудового колективу, виробничого процесу, тому слід дослідити інститути, що визначають систему нормативних установок у їх взаємодії з соціальною культурною стратифікацією індивідів. Таке розуміння управління персоналом виходить на

активне існування людини в системі управління персоналом. Поняття “інституту” описує традиційні інститути, розглядає риси поведінки, пов’язані з соціалізацією людини. Такий інститут є традиційним в тому смислі, що він формується на основі звичок, традицій, приписів, норм; є тією соціальною системою, що регулює нормативну необхідність системи управління персоналом. Якщо інститут – це феноменологічна соціальна реальність, то організації мають чітке морфологічне вираження у вигляді професійних установ. Якщо інститут – це феноменологічна соціальна реальність, то організації – це чітке морфологічне вираження у вигляді професійних установ. Будь-яка модель володіє двома значеннями – дискриптивним і конструктивним. Модель має дискриптивне значення тоді, коли вона не може дати повного сенсу об’єкта. В яку б емпіричну ситуацію не була поставлена система, визначена певним станом, її поведінка завжди буде передбачена. На відміну від дискриптивної, конструктивна модель відноситься до певної соціальної системи і детермінується цілісністю культурного спілкування (обміну), здійснюваного індивідами. Інститут має суб’єктно-об’єктну структуру і має феноменологічний компонент. Поняття “інституту” характеризується трьома ознаками: масовість поведінки; обов’язковість норм; усвідомленість поведінки.

Інститут є організацією настановлень, які всі ми несемо у собі; за допомогою якого індивід проявляє себе у свій власний досвід. Соціальні інститути є відображенням соціального життєвого процесу в контексті яких творять люди, а також культурного змісту діяльності, коли мова йде про виявлення ідеаторного змісту діяльності. Тому інститути повинні бути включені в культурну модель, що детермінують життєдіяльність всього соціального організму. На думку Ю. Хабермаса, в процесі людської історії сформувалися три типи інститутів: інструментальні; нормативно-рольові; комунікативні. Інструментальний напрям аналізу інститутів вбачає в них придушення індивідуальної людської натури (Т. Веблен, М. Вебер, Дж. Г. Мід), які наголошують на тому, що індивіди не мають можливості змінити нав’язаних їм інститутів і перебувають під їх тотальним контролем. Нормативно-рольовий напрям наголошує на системній компоненті функціонування інститутів, тобто їхній необхідності для оптимізації всієї системи в цілому. Нормативно-рольовий напрям (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм) дослідження природи інститутів є більш поширеним. Комунікативний напрям дослідження інститутів (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман) пов’язаний зі спробою включити активно діючого індивіда в соціальну діяльність, в результаті чого інституціонально-рольовий напрям дослідження природи інститутів є більш поширеним. Інституціональний підхід орієнтує на вивчення інститутів, за допомогою яких здійснюється діяльність. Інституційне регулювання соціальної сфери – це ціленаправлений розвиток різних соціальних інститутів (системи ціннісних установок, зразків і норм поведінки, соціальних служб організацій) по упорядкуванню, формалізації і стандартизації соціальних зв’язків, взаємодії особистостей, відношень між соціальними групами і спільнотами; системами соціального захисту населення. Інституційний метод допомагає виявити інститути, за допомогою яких здійснюється управлінська діяльність, здатна подолати фрагментарність знання про управлінський дискурс.

6.6 Антропологічний метод

Антропологічний метод багато в чому протилежний соціологічному. Він виходить з обумовленості управління персоналом соціальними факторами, природою людини як родової істоти, що має основні потреби в їжі, одязі, безпеці, волі. Стосовно до управління персоналом антропологічний метод орієнтований на вивчення ірраціональної, інстинктивної, біологічної мотивації політичної поведінки, що обумовлена людською природою. Антропологічний підхід з’явився ще у Аристотеля в його баченні колективної сутності людини. Цей підхід, що виходить із природи людини, широко використовується при аналізі механізмів, соціального контролю переважно в доіндустріальних суспільствах, а також проблем адаптації і трансформації традиційних механізмів контролю при переході до сучасних економічних систем. Сьогодні антропологічний підхід виходить насамперед з

таких принципів як: 1. Сталість, інваріантність фундаментальних родових якостей людини як істоти біологічної, соціальної і розумової (духовної), що споконвічно володіє волею. 2. Універсальність людини, єдності людського роду і незалежно від етнічних, расових, соціальних, географічних і інших відмінностей, рівноправності всіх людей. 3. Невід'ємності природних, прав людини, їх пріоритету стосовно принципів устрою, законів і діяльності держави. Антропологічний підхід вимагає не обмежуватися вивченням впливу соціального середовища чи розумної, раціональної мотивації, виявляти й ірраціональні, інстинктивні, біологічні й інші мотиви поведінки людей, обумовлені людською природою.

Антропологія досліджує взаємовідносини між людиною і суспільством, суспільством і владою, людиною і людиною; ставить на порядок денний розробку таких категоріальних форм мислення, як природи людини і її відношення до оточуючого світу, природи і самої себе, онтологічних засад управління як органону пізнання і перетворення світу. Антропологія акцентує увагу на біологічній і культурній диференціації різних груп людей, на тих інтегративних рисах, які дозволяють уявляти людство як єдиний соціальний організм. Як правило, до антропології відносять фізичну антропологію, археологію, антропологічну лінгвістику, культурну, структурну антропологію. Фізична (чи біологічна) антропологія досліджує біологічні аспекти людського існування; в її межах виокремлюється палеонтологія людини, що вивчає проблеми походження і еволюції людини як біологічного виду; археологія займається аналізом матеріальних культурних об'єктів і реконструкцією на цій основі культури і образу життя давніх народів; антропологічна лінгвістика вивчає різні форми людської комунікації, включаючи мову; культурна антропологія вивчає культури окремих народів і людства в цілому. Сама культурна антропологія виступає у вигляді вищої форми генералізації уявлень про інститути культури людства, представлених в універсальній інтеретнічній формі. Сама культурна антропологія виступає у вигляді вищої форми генералізації уявлень про інститути культури людства, представлених в універсальній інтеретнічній формі.

6.7 Сучасні методи та принципи управління персоналом

Методологічний підхід стосовно до управління персоналом означає використання певних прийомів пізнання і способів діяльності, направлених на досягнення цілей управління. Слід визначити загальні методологічні підходи: системність; облік довгострокової перспективи організації; рівні можливості; інтеграція та згуртованість колективу; повага людської гідності; участь співробітників у прийнятті рішень; командне керівництво; опора на професійне ядро кадрового потенціалу; горизонтальне співробітництво; дотримання балансу обліку керівників та персоналу; правове та соціальне співробітництво з професійним комітетом та громадськістю. Принципи формування кадрової політики: науковість, використання всіх сучасних наукових розробок в цій сфері, які могли б забезпечити максимальний і соціальний ефект; комплексність, якого повинні бути охоплені всі сфери кадрової діяльності; системність, тобто врахувати взаємозалежність і взаємозв'язок окремих складових цієї роботи; необхідність врахування як економічного, так і соціального ефекту, як позитивного, так і негативного впливу того чи іншого заходу на кінцевий результат; ефективність, будь-які витрати на заходи в цій сфері повинні бути повернені через результати господарської діяльності. Таким чином: регулювання процесів управління кадрами заключається в підвищенні, зміні і понижуванні, звільненні їх, регуляції заробітної платні. Контроль зводиться до контролю за роботою кадрів, оцінки їх ефективності як в цілому, так і окремих етапів. Облік заключається у веденні державної і внутрішньої кадрової звітності, в оцінці трудових зусиль зайнятого персоналу.

Успіх управління персоналом визначається двома основними факторами: здатністю організації чітко визначити, що (яка поведінка співробітників) необхідна для досягнення її цілей; здатністю "угадувати", які методи – "сигнали" підтягнуть співробітників на бажану поведінку.

В концептуальному осмисленні гуманізм – це такий теоретико-світоглядний спосіб, що

поєднує вчення про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства; осмисленні всезагального. Гуманістична спрямованість суспільства – нове теоретико-світоглядне узагальнення традицій вселюдських цінностей, на основі яких будується вся система політики, культури, економіки, мислення, життєдіяльності, соціальної політики, культури, економіки, мислення, життєдіяльності, соціальної організації; відбувається регуляція суспільних відносин, які сприяють досягненню у суспільстві стабільності, порядку, злагоди шляхом гуманізації відносин між різними суб'єктами політики. Об'єктивно суспільство зацікавлене в тому, щоб у ньому зберігався баланс політичних сил між соціальними і національними групами; відносини між законодавчою, виконавчою і судовою владою сприяли гармонізації відносин на основі врахування інтересів усіх соціальних верств населення. Врегулювання цих відносин здійснювалися цивілізованою владою, яка регулює суспільні відносини, проявом конструктивної активності усіх політичних сил, щоб знайти ті оптимальні шляхи подальшого удосконалення суспільства, реалізації проблем людського буття на гуманістичній основі. Становленню цивілізованого політичного і соціального буття повинна сприяти демократична політична культура і свідомість як відкрита парадигма суспільства, виразом якої є толерантна політична ідеологія, спрямована на подолання розколу духу української нації і її на пряму до інтеграції. Гуманізація суспільства створює більш сприятливі умови для життєдіяльності людини і суспільства, виступає формою організації державної влади, створює засади для формування автономного самовизначення особистості.

Основні елементи, формуючі систему управління персоналом

Елементи системи управління персоналом	Зміст елементів за класичним підходом в управлінні	Зміст елементів при акценті в управлінні на персонал
Ресурси фірми Витрати на персонал	Фізичний капітал Грошовий капітал Прямі витрати	Фізичний капітал Людські ресурси Грошовий капітал Довгострокові інвестиції
Залучення персоналу на фірми	Грошовий стимул	Активний пошук. Реклама. Соціальні пільги
Витрати на вивчення	Мінімальні	Визначаються за критерієм «затрати – вигода»
Форми навчання	На робочому місці	Всі форми, включаючи загальну освіту
Соціальна інфраструктура	Відсутня	Формуються окремі компоненти за критерієм “затрати – вигода”
Стиль керівництва	Авторитарний	Визначається ситуацією
Організація праці	Індивідуальна	Індивідуальна. Групова
Регламентація виконавця	Жорстка	Різна ступінь свободи в організації праці
Мотивація до праці	Індивідуальна	Поєднання економічних та матеріально-психологічних стимулів, використання різних мотивів діяльності
Горизонт (термін планування)	Короткостроковий	Період життєвого циклу людських ресурсів
Функції кадрових служб	Переважно облікові	Переважно аналітичні та організаційні

В умовах суспільної ситуації – гуманізм – це дотримання закону на всіх рівнях від

простої людини до президента і окремого політика, розуміння політики як пошука істини, що пов'язується з розробкою певного кола регулятивних гуманістично-формуючих ідей і принципів. Гуманістична парадигма політики – це здійснення влади з дозволу тих, „ким керують”, що утримує в собі важливі гуманістично ціннісні функції. Адже, Ж.Ж. Руссо говорив, що народ завжди правий. Утвердження гуманізму у всіх сферах соціально-політичного буття становить соціо-інтегративний чинник в становленні політичного організму як єдиного соціального цілого. Адже, політика – це сама динамічна сфера суспільного буття, яка впливає на людину; найголовніша сфера діяльності, від якої залежить доля людського існування.

6.8 Гуманістичний підхід

У концептуально-теоретичному аспекті методологія аналізу управління персоналом включає обґрунтування принципів і методів, що складають методологію з притаманним їй соціальним гуманізмом. Саме гуманізм пізнання передбачає пріоритетність гуманістичних цінностей в управлінні персоналом, що сприяє формуванню гуманістичної політики, в центрі яких “людина як міра всіх речей”. На рівні філософської рефлексії гуманізм являє собою своєрідне “силове поле”, що пронизує всі аспекти управлінської парадигми. Гуманізм – визнання соціальної цінності людини, права особистості і вільний і всебічний розвиток, що виявляється в піклуванні про людину і реалізації людського достоїнства особистості. В контексті виробничих відносин гуманізм виявляється в гуманізації праці, створенні умов, що впливають на розвиток особистості, її перетворюючої діяльності. Основні напрямки гуманізації праці: покращення соціально-економічного змісту праці через його збагачення; естетизація місця роботи; забезпечення безпеки і надійності виробничих процесів; досягнення ефективної і гармонійної взаємодії людини і машини; забезпечення нормальних, гідних людині умов життєдіяльності, здорових умов побуту і праці; використання технології, направлених на розвиток індивідуально-особистісних якостей особистості, удосконалення міжособистісних відношень і оздоровлення соціально-психологічного клімату колективу, стимулювання професійного росту, творчої ініціативи і ділового партнерства.

В контексті гуманістичного менеджменту принципи державного управління не зовсім однозначні. Вони утворюють кілька сімей принципів: пізнання державного управління; оцінки державного управління; моделювання державного управління; проектування державного управління; побудови соціально-правової держави; реформування держави; організації державного управління; здійснення державного управління. Серйозних досліджень вимагає проблема норм у гуманістичному менеджменті, складність яких зумовлена транзитивним характером української державності, перехідним типом суспільства, коли втрачені старі норми, а нові ще не встигли сформуватися і закріпитися. При цьому у гуманітарному науковому дискурсі відчувається, з одного боку, дефіцит раціональних норм, а з іншого - недосконалість і формалізм деяких норм.

Гуманістичний менеджмент є мультипарадигмальною галуззю знання, вона має кілька відносно самостійних парадигм, які збагачують його не тільки різноманітними смисловими контекстами, а й методологічного змісту, які детермінуються наступними чинниками: 1) практичним: державне управління - це сфера практичної діяльності, вирішення практичних завдань, які виникають у різних сферах життя суспільства; 2) інституційним: державне управління являє собою сукупність інститутів, що здійснюють управлінську діяльність; 3) діяльним: державне управління є діяльністю з управління державою; 4) нормативно-правовим: державне управління виступає як нормативно-правова система, що регулює управління державою, його діяльність і вплив на суспільство; 5) сцієнтичним: державне управління є специфічною галуззю наукового знання, що реалізується в діяльності держави; 6) системним: державне управління подається у вигляді системи, яка вимагає системної регуляції; 7) інструментальним: державне управління є сукупністю інструментів управління державою і впливів держави на суспільство; 8) інноваційним: державне управління виступає як найважливіший механізм реалізації інновацій, оновлення всіх сфер суспільства; 9)

патерналістським: державне управління є сферою централізованого розподілу ресурсів; 10) ліберальним: державне управління є способом регулювання відносин між суб'єктами політики.

При парадигмальному підході до гуманістичного менеджменту як галузі наукового знання можна виділити типову модель реалізації державної політики: перехід від патерналістської парадигми до ліберальної, згідно з якою акценти місії держави зміщуються із соціального захисту кожного громадянина на створення умов для соціально-економічної незалежності індивіда від держави, перетворення його на партнера держави; активізація інструментально-прагматичного парадигмального комплексу, зумовленого зміною акцентів державного управління до соціально-орієнтованого; загальне домінування системної парадигми, яка має безліч транскрипцій, що часом суперечать одна одній, і зумовлені відмінністю методологічної культури державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування; загострюється потреба в інноваційній, практичній та інституційній парадигмах, що означає розуміння реформ як реальних інноваційних процесів інституційного характеру.

Метод являє собою важливий компонент діяльності, в нього входять різноманітні теоретичні та емпіричні процедури і прийоми, систематичне застосування яких приводить до досягнення поставленої мети. Методи гуманістичного менеджменту включають в себе як методи пізнавальної діяльності, так і методи оцінки і практичної діяльності. Якщо методи пізнавальної діяльності забезпечують отримання інформації про ті або інші сторони державного управління і місцевого самоврядування, то методи оцінки є засобами діагностики ситуації. Методи практичної діяльності виступають способами владного впливу на процеси соціального розвитку держав, на діяльність державних структур і конкретних посадових осіб.

Слід проаналізувати: По-перше, відбувається залучення, перевірка і адаптація методів інших соціально-гуманітарних наук у державне управління. В методологічному контексті державного управління здійснюється інтенсивний відбір, методичні експерименти і пристосування методів з усіх основних галузей знання до потреб практики. По-друге, підвищується евристична роль гуманістичного менеджменту системної методології, що об'єднує пізнання, оцінку і практику. Саме системна методологія стає загальним методологічним підґрунтям методологічного інструментарію, який необхідний для адекватного пізнання проблем кризового соціуму. По-третє, спостерігається зміна співвідношення між регламентованими методами, близькими до норм і процедур, і креативними, яким властиві творчість і вияв індивідуальності суб'єкта діяльності, що приводить до виникнення індивідуальних методологічних ансамблів, які дають змогу вирішувати складні соціальні проблеми. По-четверте, загострюються потреби в стандартизації та уніфікації методів, розробці чітких технологій їх застосування, автоматизації вирішення низки аналітичних, оціночних та інших проблем.

Методи гуманістичного управління – це способи або засоби досягнення поставлених управлінських цілей, що визначають якісну складову управління. Державне управління як особливий вид державної діяльності використовує різні методи, серед яких розрізняють: методи організації; методи діяльності органів управління. Методи діяльності поділяють на: а) загальні (застосовуються при використанні всіх або основних функцій управління на всіх найважливіших стадіях управлінського процесу); б) спеціальні (застосовуються при здійсненні окремих функцій на деяких стадіях процесу управління). До загальних методів управлінської діяльності належать також методи регулювання, загального керівництва та безпосереднього управління. За механізмом впливу на керовані об'єкти їх поділяють на: методи прямого і непрямого впливу (адміністративні та економічні); за силою впливу – на методи видання правових актів і організаційні. До спеціальних методів діяльності органів управління відносять методи виконання окремих функцій державного управління та місцевого самоврядування. Щодо стадій процесу управління розрізняють: а) зовнішньоекономічного впливу (організаційні та адміністративні); б) морально-політичні

(переконання, виховання, моральне заохочення); в) економічні (матеріальне заохочення конкретних осіб і колективів, стимулювання виробничої та іншої діяльності); г) організаційні (прогнозування, організація, координація, контроль); д) адміністративно-директивні тощо. Системність методології гуманістичного менеджменту зумовлена також тим, що в основу будь-якого управління, і державного особливо, покладена ідея порядку, впорядкування, надання системності.

Аналіз свідчить, що механістичне бачення системи і системного підходу тривалий час визначило погляди на суспільство і державу. В такій транскрипції системного підходу відчувається зміщення акценту на цілісність, деяку завершеність і однозначність системи, тоді як вона найчастіше є багатоликою, поліструктурною і поліфункційною. Система, особливо соціальна, - це найчастіше перехід, ніж завершений стан. У традиційному і авторитарному суспільстві такий підхід цілком відповідає природі стійких, пірамідальних держав, які досить коректно характеризуються такою термінологією, як "базис", "механізми", "приводні паси". Вступ держави в інформаційну епоху принципово змінив бачення системи і розуміння його життєздатності. Суспільна система стала розглядатися із самого початку як перехідна, але також як держава, що постійно пристосовується і оновлюється. При цьому характер перехідності в суспільстві став масовим набагато раніше, ніж з'явилася перехідна методологія, що і призвело у 80-90-ті рр. до кризи метафізичного розуміння системності і перенесення його на державу. Недостатня динаміка та багатоваріантність у системності відчувалося вже при створенні системної методології. Механістичне моделювання систем призводило до втрати їх "життєвої сили". Реалізація таких моделей на практиці була пов'язана, які зводилися до неврахування багатоваріантності і динаміки держави як системи та її підсистем. Методологія гуманістичного управління у XXI ст. неминує має зазнати кардинальних змін. На це звертають увагу В. Бакіров, В. Ільїн, В. Кохановський, Н. Моїсеєв, Е. Прохоров та ін. Основні зміни методології звичайно пов'язується з гуманізацією, зближенням природознавства і соціально-гуманітарних наук, розширенням застосування системного підходу і синергетики, статистично-ймовірних і квантово-релятивістських методів пізнання, поглибленням методологічної рефлексії в самих науках і галузях знання, вдосконаленням методів пізнання, підвищенням концептуального статусу гуманітарних наук, виявленню проективної здатності практики, процесами універсалізації методології, становленням універсалогії як загальної методологічної дисципліни.

В контексті сучасної методології гуманістичного менеджменту чітко виявилася тенденція до відмови від розгляду статичного об'єкта, що складається з елементів, пов'язаних між собою елементарними зв'язками, на користь розгляду об'єкта в динаміці як сукупності нелінійних процесів. Великого методологічного значення набуває ідея багатоваріантності розвитку, переоцінюється роль суб'єкта і об'єкта в розвитку в бік більшої значущості суб'єкта, який перестає лише слідувати за природністю об'єкта, а сам формує для нього простір змін.. Методологія гуманістичного менеджменту включає: пошук обґрунтованих визначень гуманістичного менеджменту як наукової системи, формування категорійного апарату із системних позицій. У гуманістичному менеджменті як галузі наукового знання ще не склався власний дискурс, використовується понятійний апарат інших наук, ще не адаптований до власних потреб. Тому створення такого дискурсу набуває важливого значення для ефективного розвитку; перетворення гуманістичного менеджменту на соціоінженерну науку, державний соціально-орієнтований менеджмент, що органічно поєднує методологію наукового пізнання з методологією соціального управління державою. У зв'язку із цим посилюється увага дослідників не тільки до отримання наукового знання в цій сфері, але й до втілення його ідей в моделях, проектах і реальній дійсності. Назріла потреба у визнанні високого наукового статусу соціоінженерних досліджень в галузі гуманістичного менеджменту; збагачення методології гуманістичного менеджменту за рахунок адаптації філософської, загальнонаукової і частково наукової методології, яка має інтегрувати в собі найкращі досягнення в контексті системної методології;

- перспективним видається розвиток системної методології гуманістичного

менеджменту, розвивається на межі між філософією і державним управлінням. Філософи вважали її проблемою державного управління, а фахівці з державного управління відносили її до проблем філософії. Таким чином, категорії загальнотеоретичного рівня грають роль структуроутворюючих елементів у даному комплексі, завдяки саме їм соціальну дійсність може бути піддано гносеологічному і онтологічному аналізу.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Кожна тема дисципліни «Методологія і організація наукових досліджень» потребує додаткового опрацювання студентами під час самостійної роботи, яка умовно поділяється на такі види:

1. Підготовку до аудиторних занять, а саме: опрацювання матеріалу лекцій, які були прочитані напередодні, та підготовка до запланованих розкладом лекційних занять, що передбачає поглиблене опрацювання теоретичного матеріалу з використанням рекомендованих літературних джерел та конспекту лекцій.

2. Опрацювання розділів програми, які не висвітлюються на лекціях.

3. Виконання індивідуального завдання.

4. Підготовку до напівсеместрового підсумкового контролю.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денне відділення	Заочне відділення
1	1. Використання методів наукового пізнання та логічних законів і правил.	2	4
2	Підготовка наукових даних та методика обробки одержаної інформації.	2	4
3	Робота над публікаціями, рефератами та доповідями.	2	5
4	Підготовка до написання дисертації та накопичення наукової інформації.	2	4
5	Вимоги до змісту і структури дисертації.	2	4
6	Оформлення дисертаційної праці.	2	4
7	Вимоги до автореферату.	2	4
8	Порядок захисту дисертації.	2	3
Разом		16	32

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Методологія наукових досліджень: сутність, структура та функції.
2. Характеристика принципів методології наукового пізнання.
3. Конкретнонаукова методологія та рівні методологічного аналізу.
4. Методологічний апарат і методологічна основа наукового дослідження.
5. Загальнонаукова методологія та основні принципи загальнонаукових досліджень.
6. Закони та категорії діалектики у науковому пізнанні.
7. Діалектика як система принципів, законів і категорій.
8. Діалектичні та логічні закони та їх значення у науковому дослідженні.
9. Проблеми наукового пізнання в історії філософії.
10. Аргументація і доведення у процесі наукового пізнання. Логічна структура спростування.
11. Формальна логіка у науковому пізнанні.
12. Гіпотеза, її значення у процесі наукових досліджень
13. Логічна характеристика аналогії.
14. Роль індукції у пізнанні.
15. Співвідношення законів формальної та діалектичної логіки.

16. Види і правила доказу у процесі наукового пізнання.
17. Наукова публікація та її основні види.
18. Умовивід за аналогією як засіб обробки первинних даних наукового дослідження.
19. Методи теоретичних дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, системний, структурно-діяльнісний підхід).
20. Конкретно-наукові методичні прийоми та їх застосування в економічних науках.
21. Емпіричні методи дослідження у групі економічних наук.
22. Матричний метод, прогностичний метод, метод експериментальних оцінок. Особливості застосування в економічних науках.
23. Методи порівнянь, групувань, табличних, графічних, балансових, індексних, ланцюгових підставок в системі економічних наук.
24. Лінійне програмування та теорія масового обслуговування як імперичні методи дослідження.
25. Методи ділових ігор в системі економічних досліджень.
26. Дисперсійний, комерційний, регресійний аналіз в науковому дослідженні.
27. Методи перевірки результатів наукового дослідження.
28. Аналіз основних методів, що використовується у практиці прийняття рішень у сфері виробництва.
29. Узагальнення матеріалів наукового дослідження, оформлення наукових результатів.
30. Механізми фінансування та визначення ефективності наукових досліджень.
31. Види інформації та методика оволодіння нею у процесі дослідження.
32. Структура та алгоритм написання магістерської роботи.
33. Інформатика та її роль в науковому дослідженні.
34. Значення якості інформації в наукових дослідженнях.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Навчальний процес у Запорізькій державній інженерній академії здійснюється за кредитно-модульною технологією – моделі організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні двох складових: модульної технології навчання та кредитів (залікових одиниць) і охоплює зміст, форми та засоби навчального процесу, форми контролю навчальної діяльності студента в процесі аудиторної та самостійної роботи.

У ЗДІА впроваджена рейтингова система оцінювання – система визначення якості виконаної студентом усіх видів аудиторної та самостійної навчальної роботи та рівня набутих ним знань та вмінь шляхом оцінювання в балах результатів цієї роботи під час поточного модульного та напівсеместрового підсумкового контролю, з наступним переведенням рейтингової оцінки в балах в оцінки за традиційною національною шкалою та шкалою ECTS.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Оцінювання навчальних успіхів студентів реалізується шляхом проведення поточного та підсумкового контролю успішності.

Поточний контроль здійснюється за тестовою методикою оцінки засвоєння студентами теоретичного матеріалу та бальною оцінкою якості виконання індивідуальних завдань.

Максимальна рейтингова оцінка за період вивчення дисципліни складає 80 балів та 20 балів під час проведення підсумкового контролю на іспиті.

Вивчення студентами даного курсу здійснюється в ході лекційних занять та самостійної дослідницької роботи.

Формою проміжного контролю є індивідуальні дослідницькі роботи та контрольні роботи.

Викладання основних питань, передбачених спецкурсом «Методологія наукових

досліджень» та їх опанування студентами денної та заочної форм навчання включає такі складові: лекції; консультації; індивідуальні дослідницькі роботи; самостійна робота студентів; індивідуальне опитування студентів за матеріалами курсу в кінці семестру.

Лекції проводяться за загальними правилами у встановлений згідно розкладу аудиторний час. Відвідування лекцій обов'язкове і оцінюється по звершенні семестру максимально 8 балами. Пропущенні з будь-яких причин лекційні заняття зменшують максимальну суму балів за відвідування.

Другою складовою комплексної оцінки студента є його активність і продуктивність знань в ході проведення опитувань, під час яких впродовж семестру він може отримати максимально 22 бали. Результати роботи кожного студента (виступи, доповнення, коментарі, участь у дискусії, цікаво та грамотно поставлені запитання тощо) визначаються викладачем на консультаціях індивідуально.

Третім елементом загальної оцінки студента є результати його самостійної дослідницької роботи, що оцінюється максимально до 50 балів.

В індивідуальній дослідницькій роботі студент може в стислій формі висвітлити сутність проблеми, або дати наукову порівняльну характеристику явищ, категорій, теорій тощо. Найвагомим у творчому завданні є бачення власної позиції студента, оцінки та шляхів вирішення проблеми, виявлення закономірностей розвитку тощо. Проблематика індивідуальної дослідницької роботи і передбачена планом самостійної роботи студентів, що міститься в даних навчально-методичних матеріалів.

Таким чином, комплексна оцінка знань студента за даний спецкурс розраховується як сума вищенаведених складових і її максимальна величина потенційно дорівнює 100 балам, а саме:

1. Відвідування лекцій, опитування - 30.
 2. Індивідуальна дослідницька робота - 50.
 3. Підсумкове індивідуальне опитування (на екзамені) – до 20.
- Максимальна кількість балів: 100.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82 - 89	B	добре	
74 - 81	C		
64 - 73	D	задовільно	
60 - 63	E		
35 - 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Контрольна робота є видом самостійної роботи студентів для закріплення теоретичних знань в галузі наукових досліджень і оформляється у вигляді тематичного індивідуального дослідного проекту. Обсяг роботи – 15-20 стандартних сторінок формату А4(210X297мм) без врахування додатків.

Для перевірки контрольна робота подається в установлений термін, після вказаного терміну роботи не приймаються. Роботи з порушенням вимог до їх оформлення повертаються на доопрацювання та надання для повторної рецензії.

Робота повинна мати певну логічну побудову, послідовність, закінченість, бути правильно оформлена, текст ретельно зредагований.

При комп'ютерному наборі застосовуються формат Microsoft Word, гарнітура шрифту Times New Roman, кегель 14, міжрядковий інтервал 1,5, абзацний відступ 1,25-1,27 см. В таблицях допускається зменшення розмірів букв та міжрядкових інтервалів, відповідно кегель 12, міжрядковий інтервал 1,0. Вимірювання тексту по ширині. На кожному аркуші повинні бути дотримані наступні розміри полів: верхнє й нижнє – не менше 20 мм, праве не менше 15 мм, ліве не менше 25 мм. Використовуються білий папір стандартного розміру А4.

Контрольна робота повинна мати титульний лист, тобто адресну частину, на якому повинна бути приведена необхідна інформація. На титульній сторінці вказуються: назва навчального закладу та кафедри; назва дисципліни, з якої виконується контрольна робота; назва теми роботи; ПІБ, вчене звання та ступень наукового керівництва; місце, де знаходиться навчальний заклад, та календарний рік.

Після титульної сторінки на наступному аркуші слід привести зміст контрольної роботи, який визначає її структуру.

У роботі повинна зберігатися така послідовність: титульний лист; реферат; зміст; вступ 1-1,5 арк.; основна частина; висновки 1-2 арк.; список використаних джерел; додатки (якщо такі маютьсся).

У вступі (постановка проблеми) формулюється: актуальність теми; мета та завдання роботи; об'єкт роботи; предмет роботи; інформаційна база роботи; надається інформація стосовно структури та обсягу роботи (стосовно частин роботи, кількості використаних джерел, таблиць, рисунків, додатків), ключові слова.

Висновки та пропозиції повинні бути сформульовані чітко, ясно і зрозуміло, відображати головну думку та зміст роботи, та відповідати встановленим у роботі завданням.

Нумерація розділів, підрозділів, пунктів позначається арабськими цифрами (1.1, 1.2, 1.2.1). Номер таблиці складається з номеру розділу і порядкового номеру таблиці, відокремлених крапкою. Наприклад: таблиця 2.1 – перша таблиця другого розділу. Таблицю розміщують після першого посилання на неї у тексті. Якщо рядки або графи таблиці виходять за межі формату сторінки, її поділяють на частини та переносять на іншу сторінку, повторно вказуючи номер таблиці.

Перелік літератури складається в *алфавітному порядку*.

Посилання у тексті на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком посилань, виділенням з обох сторін квадратними дужками, наприклад: [7, С. 15-17], де 7 – порядковий номер джерела у переліку літератури, а С. 15-17 – сторінки. Відсутність посилань на джерела вважається порушенням вимог до роботи, внаслідок яких робота не приймається до захисту.

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Методологічний апарат і методологічна основа наукового дослідження.
2. Співвідношення законів формальної та діалектичної логіки.
3. Аргументація і доведення у процесі наукового пізнання, логічна структура спростування.
4. Умовивід за аналогією як засіб обробки первинних даних наукового дослідження.

5. Методи теоретичних дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, системний, структурно-діяльнісний підхід).
6. Конкретно-наукові методичні прийоми та їх застосування в економічних науках.
7. Емпіричні методи дослідження у групі економічних наук.
8. Гіпотеза, докази та формування теорії в економіці.
9. Організація наукової діяльності в Україні та у вищих навчальних закладах.
10. Методологія наукового дослідження, прийоми наукового пошуку.
11. Методи і техніки наукового дослідження.
12. Порядок роботи, вимоги до оприлюднення наукових статей.
13. Правила та техніка роботи з літературними джерелами.
14. Стандарти оформлення та загальні вимоги до наукового звіту.
15. Вимоги до структурних елементів магістерської (дипломної) роботи.
16. Сутність системного та творчого підходів при проведенні наукового дослідження.
17. Лінійне програмування та теорія масового обслуговування як імперичні методи дослідження.
18. Методи ділових ігор в системі економічних досліджень.
19. Дисперсійний, комерційний, регресійний аналіз в науковому дослідженні.
20. Визначення проблеми дослідження, його мети та завдань, сутність поняття наукової новизни та її обґрунтування.
21. Ознаки високої якості і недоліки письмової роботи наукового характеру.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1. Сутність наукового пізнання.
2. Основна мета і зміст науки.
3. Класифікація наук.
4. Фундаментальні і прикладні науки.
5. Поняття економічної науки.
6. Система економічних наук.
7. Закономірності і тенденції розвитку сучасної економічної науки.
8. Національна академія наук України: правовий статус, структура, функції.
9. Основні цілі, принципи та напрямки державної політики у галузі наукової та науково-технічної діяльності.
10. Пріоритетні напрямки розвитку науки в Україні.
11. Суб'єкти державного регулювання і управління розвитком науки, їх повноваження.
12. Державна інноваційна політика в Україні: основні цілі, принципи, напрямки.
13. Науковий експеримент як найбільш ефективне джерело емпіричних знань.
14. Сутність матеріалістичної діалектики.
15. Особливості ідеалістичної діалектики Гегеля.
16. Поняття методології наукових досліджень.
17. Місце методології науки в загальній системі філософських наукових знань.
18. Методологія теоретичних досліджень.
19. Методологія емпіричних досліджень.
20. Основні діалектичні методи пізнання.
21. Об'єкт наукового дослідження.
22. Предмет дослідження.
23. Об'єкт та предмет економічної науки.
24. Взаємозв'язок об'єкта і предмета дослідження.
25. Загальнофілософські принципи пізнання.
26. Наукова теорія: сутність, ознаки, структура, функції.
27. Поняття наукового методу та його основні риси.
28. Система методів економічного наукового дослідження.
29. Загальнонаукові методи пізнання.

30. Конкретно-наукові та спеціальні методи пізнання.
31. Взаємозв'язок емпіричних і теоретичних досліджень.
32. Основні етапи проведення наукових досліджень.
33. Визначення напрямку, цілей, завдань дослідження.
34. Аналіз та інтерпретація наукової інформації.
35. Пошук та збір наукової інформації.
36. Науковий документ як структурна одиниця інформаційних ресурсів. Види наукових документів.
37. Форми науково-дослідної роботи студентів.
38. Співвідношення понять методологія, методика, технологія і техніка наукового дослідження.
39. Основні прийоми та вимоги до оформлення результатів наукових досліджень.
40. Місце і роль науково-дослідної роботи студентів в системі навчального процесу.
41. Зміст науково-дослідної роботи студентів.
42. Основні результати науково-дослідної роботи студентів.
43. Сутність і види наукової інформації.
44. Методика роботи з інформаційними джерелами, вимоги до роботи над текстом.
45. Законодавство, науково-технічна політика і нормативна база наукових досліджень в Україні.
46. Послідовність та схема розробки структури проблеми дослідження.
47. Принципи системного підходу до наукових досліджень.
48. Поняття «метод», його зміст і характерні особливості.
49. Загальнонаукові методи пізнання.
50. Наукознавство як система знань. Класифікація наук.
51. Підручник, навчальний посібник. Вимоги до формування тексту та видання.
52. Охарактеризувати мотиваційні аспекти проведення наукових досліджень.
53. Форми впровадження результатів наукових досліджень.
54. Наукова публікація: поняття, функції, основні види.
55. Рецензія, анотація, тези, резюме – їх особливості та призначення.
56. Курсова робота, вимоги до формування змісту написання тексту та захист.
57. Наукова стаття, структурні елементи та вимоги до написання.
58. Магістерська робота як кваліфікаційне дослідження.
59. Самостійна аудиторна і дослідницька робота студентів.
60. Процедура захисту магістерської роботи.
61. Вимоги до змісту і форми магістерської роботи.
62. Структурні елементи науки.
63. Фактори впливу на продуктивність розумової праці дослідника.
64. Види науково-дослідної роботи студентів у вищому навчальному закладі.

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ В СПИСКУ ДЖЕРЕЛ

Характеристика джерела	Порядок оформлення
<i>Книги</i>	
Один автор	1. Гладунський В.Н. Логіка для студентів економічних спеціальностей: Навч. посібник (вид. 2-ге).-Львів: Афіша, 2004.-359с. 2. Воронкова В.Г. Філософія розвитку сучасного суспільства: теоретико-методологічний контекст: монографія/ В.Г. Воронкова.- Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя: ЗДІА, 2012.- С.192-200.
Два автора	1. Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Б. Матяш, Ю. П. Мушка. – К. : Києво-Могилян. акад., 2005. – 397 с. – (Б-ка наук. щорічника „Україна

	дипломатична”; вип. 1). 2. Суберляк О. В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. – Л. : Растр-7, 2007. – 375 с.
Три автора	Акофф Р. Л. Идеализированное проектирование : как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущей организации / Акофф Р. Л., Магидсон Д., Эддисон Г. Д. ; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – 265 с.
Чотири автори	1. Методика нормування ресурсів для виробництва продукції рослинництва / Вітвіцький В. В., Кисляченко М. Ф., Лобастов І. В., Нечипорук А. А. – К. : НДІ „Укראгропромпродуктивність”, 2006. – 106 с. – (Б-ка спеціаліста АПК. Економічні нормативи). 2. Механізація переробної галузі агропромислового комплексу : підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл. / О. В. Гвоздєв, Ф. Ю. Ялпачик, Ю. П. Рогач, М. М. Сердюк. – К. : Вища освіта, 2006. – 478 с. – (ПТО : Проф.-техн. освіта).
П’ять авторів і більше	1. Психологія менеджмента / П. К. Власов, А. В. Липницький, И. М. Луцихина и др. ; под ред. Г. С. Никифорова. – 3-е изд. – Харьков: Гуманит. центр, 2007. – 510 с. 2. Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім’ї, дітей та молоді / Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко, Д. М. Дикова-Фаворська та ін. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. – 115 с.
Без автора	1. Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря / авт. тексту В. Клос. – К. : Грані-Т, 2007. – 119 с. – (Грані світу). 2. Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія / пер. і прим. В. О. Шевчук. – К. : Грамота, 2007. – 638 с. 3. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця ХІХ — початку ХХ століття : антологія / упоряд. : Л. Таран, О. Лагутенко. – К. : Грані-Т, 2007. – 190 с. 4. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : зб. наук. пр. / наук. ред. В. Каліущенко та ін. – Чернівці : Рута, 2007. – 310 с.
Багатотомний документ	1. Історія Національної академії наук України. 1941 – 1945 / упоряд. Л. М. Яременко та ін. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2007 – . – (Джерела з історії науки в Україні). Ч. 2 : Додатки. – 2007. – 573 с. 2. Межгосударственные стандарты : каталог : в 6 т. / сост. И. В. Ковалева, И. Ю. Рубцова ; ред. В. Л. Иванов. – Львов : НТЦ „Леонорм-Стандарт”, 2005 – . – (Сер. „Нормативная база предприятия”). Т. 1. – 2005. – 277 с. Т. 3. – 2008. – 248 с. 3. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : Особенная часть : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Право, 2002. Т. 4 : Косвенные налоги. – 2007. – 534 с.
Словники	1. Географія : словник-довідник / авт.-уклад. В. Л. Пипін. – Х. : Халімон, 2006. – 175 с. 2. Тимошенко З. І. Болонський процес в дії : словник-довідник осн. термінів і понять / З. І. Тимошенко, О. І. Тимошенко. – К. : Європ. Ун-т, 2007. – 57 с.
Дисертації	Петров П. П. Активність молодих зірок сонячної маси : дис. д-ра ... фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. – К., 2005. –

	276 с.
Автореферати дисертацій	<p>1. Новосад І. Я. Технологічне забезпечення виготовлення секцій робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.08 „Технологія машинобудування” / І. Я. Новосад. – Т., 2007. – 20 с.</p> <p>2. Медяник В. М. Педагогические технологии творческого саморазвития студентов в процессе педагогической практики : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / В. М. Медяник. – Тольятти, 2000. – 19 с.</p>
Частина книги, періодичного продовжуваного видання	<p>1. Сельченко К. Тайная миссия музыки / К. Сельченко // Психология художественного творчества : хрестоматия. – Минск : Харвест, 1999. – С. 127 – 129.</p> <p>2. Тарановский К. Ф. Очерки о поэзии О.Мандельштама // Тарановский К. Ф. О поэтике и поэзии / К. Ф. Тарановский. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 13 – 208.</p> <p>3. Білоцерківець Н. Інтелектуальні візерунки у душі Умберто Еко / Н. Білоцерківець // Березіль. – 1997. – № 5 (67). – С. 189 – 191.</p>
Електронні ресурси	<p>1. Богомольний Б. Р. Медицина екстремальних ситуацій : електронний ресурс : навч. посіб. для студ. мед. вузів III – IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чуєв. – 80 Min / 700 MB. – О. : Одес. мед. ун-т, 2003. – (Бібліотека студента-медика) – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з контейнера.</p> <p>2. Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти : електронний ресурс : за даними Всеукр. перепису населення 2001 р. / Держ. ком. статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. – К. : CD-вид-во „Інфодиск”, 2004. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – (Всеукр. перепис населення, 2001). – Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.</p> <p>3. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі : електронні ресурси в науці, культурі та освіті : підсумки 10-ї Міжнар. конф. „Крим-2003” [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Брован, І. А. Павлуша // Бібл. вісн. – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm.</p> <p><i>Примітки:</i> Опис складається з елементів, які поділяються на обов’язкові та факультативні. У бібліографічному описі можуть бути тільки обов’язкові чи обов’язкові та факультативні елементи. Обов’язкові елементи містять бібліографічні відомості, які забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі. Проміжки між знаками та елементами опису є обов’язковими і використовуються для розрізнення знаків граматичної і приписаної пунктуації (проміжки з обох боків, крім коми та крапки).</p>

ГЛОСАРІЙ

Автопоетична система організована (визначена як єдність) як мережа процесів виробництва (трансформації і руйнування), що складається з компонентів, які виробляють компоненти, що: (1) взаємодіючи і змінюючись, регенерують і реалізують мережу процесів (відносин), які їх виробляють; і (2) конституюють систему як деяку єдність у просторі, в якому ці компоненти існують, задаючи топологічну область своїх реалізацій мереж як такої і. Автопоетична теорія входить у більш загальну дослідницьку програму, відому під назвою “когнітивна наука”, що здійснює міждисциплінарний синтез досліджень в області нейролінгвістики, штучного інтелекту, когнітивної психології, нейробіології й епістемології. Теорія автопоезиса може бути зрозуміла і з погляду системного підходу як один з напрямків «теорії самоорганізації» або «теорії складності». Істотною особливістю живих систем є автопоезис – самовиробництво системою компонентів, реалізуючих її організацію (її остаточну процесуальну конфігурацію).

Автореферат дисертації (від грец. autos – сам і лат. referre – доповідати, повідомляти) – наукове видання у вигляді брошури, що містить складений автором реферат проведеного їм дослідження, представленого на здобуття наукового ступеня. Одне з джерел наукової інформації на етапі аналізу стану питання в науці.

Аксіологія - наука про цінності (духовні, матеріальні), їх місце в реальності і структурі ціннісного світу; зв'язки різних цінностей між собою соціальними і культурними факторам і структурою особистості.

Актуальність дослідження (від лат. actualis – діяльний, дійсний, важливий, істотний для дійсного часу) – методологічна характеристика дослідження. Обґрунтування актуальності припускає відповідь на питання: чому дану проблему потрібно в даний час вивчати? Варто розрізняти актуальність наукового напрямку в цілому й актуальність самої теми усередині даного напрямку. Актуальність напрямку, як правило, не має потреби в складній системі доказів. Інша справа – обґрунтування актуальності теми. Дослідження можна вважати актуальним лише в тому випадку, якщо актуальний не тільки даний науковий напрямок, але і сама тема актуальна в двох відносинах: її наукове рішення, по-перше, відповідає насущній потреби практики, а по-друге, заповнює пробіл у науці, що у даний час не має у своєму розпорядженні наукових засобів для рішення цієї актуальної наукової задачі.

Аналіз (від грец. analysis – розкладання, розчленовування) – метод дослідження, уявне чи практичне розкладання досліджуваного предмета чи явища на характерні для нього складені елементи, виділення в ньому окремих сторін, вивчення кожного елемента чи сторони явища окремо як частини одного цілого. Аналіз дозволяє виявити будівлю досліджуваного об'єкта, його структуру, відокремити істотне від несуттєвого, звести складне до простого, раскласифікувати предмети і явища. Ціль аналізу – пізнання частин як елементів складного цілого. Процедура, зворотна аналізу, – синтез.

Аналогія (від грец. analogia – подібність, відповідність, домірність) –

- 1) подібність у якому-небудь відношенні між предметами, явищами чи поняттями;
- 2) загальнонауковий метод дослідження, вид умовиводу, що дозволяє виявити властивості одного предмета на підставі його подібності з іншим. Знання, отримане при розгляді якого-небудь об'єкта («моделі»), переноситься на інший об'єкт (предмет, явище, процес), що менш вивчений чи доступний для дослідження.

Анкета (від фр. enquete – буквально: розслідування) – зв'язана єдиним дослідницьким задумом система питань; опитувальний лист, самостійно заповнюваний опитуваним по зазначеним у ньому правилам. Питання анкети поділяються по змісту: питання про факти, дії в минулому, у сьогоденні, а також про продукти діяльності, питання про мотиви діяльності, оцінках і думках індивідів; за формою: відкриті (не визначають ні зміст, ні форму відповіді) і закриті (альтернативні, із множинним вибором, у яких людина що відповідає вибирає один чи кілька відповідей із запропонованих) і ін.

Анкетування – метод одержання інформації, заснований на опитуванні людей для одержання зведень про фактичне положення речей (наприклад, думок різних груп учнів і

вчителів про різні сторони навчально-виховного процесу, методи навчання). Метод анкетування використовується у випадках, коли досліджувану проблему важко вивчити іншими методами (наприклад, мотиви вибору вчительської професії, ступінь задоволеності цією діяльністю).

Анотація (від лат. *annotatio* – примітка, позначка) – коротка роз'яснювальна чи критична примітка, що впливає за бібліографічним описом якого-небудь твору (на звороті титульного листа книги, на каталожній картці і т.д.); розгорнута анотація – стиснута характеристика ідеї, змісту, призначення книги, статті чи рукопису.

Анотування – процес створення анотації. Анотуючи джерело інформації, звичайно виписують назви найбільш великих його розділів чи глав зі змісту. Анотування – найбільш поверхневий і загальний метод фіксації змісту тексту.

Антропогенез – (від греч. – *antropos* – людина) процес походження людини (*Homo sapiens*). Антропний принцип стверджує нерозривний психо-матеріальний зв'язок людини та космосу.

Аргумент (від лат. *argumentum* – логічний довід, який є підставою доказу) – думка, істинність якої перевірена і доведена практикою і яка тому може бути приведена в обґрунтування істинності чи хибності іншого положення. Аргумент є складовою частиною всякого доказу. Як аргументи можна виставляти аксіоми, прийняті в даній системі, визначення, судження про вірогідно відомі факти.

Аргументація – раціональний спосіб переконання, що спирається на ретельне обґрунтування й оцінку доводів у захист визначеної тези; сукупність аргументів на користь чого-небудь.

Атрактор – "ціль", "кінцевий стан"; під атрактом розуміють відносно стійкий стан системи, що немовби притягує до себе всю безліч "траєкторій" системи, зумовлених її різними початковими умовами збирання сил, приєднання, притягування сил, сфера притяжіння сил;

Бесіда – метод одержання інформації на основі словесної (вербальної) комунікації дослідника і респондента, що відповідає на питання, які передбачені програмою дослідження. Організується з метою з'ясування індивідуальних особливостей особистості (мотиваційної та емоційної сфер, знань, переконань, інтересів, переваг, установок, відносин до середовища, колективу і т.д.).

Бібліографічний огляд – огляд, що містить характеристику джерел інформації, що з'явилися за визначений час чи об'єднаних по якій-небудь іншій загальній ознаці.

Бібліографічний опис – опис книги, статті і т.д. відповідно до Державного стандарту.

Бібліографія (від грец. *biblion* – книга, *grapho* – пишу) – досить вичерпний для даної мети список літератури по визначеному питанню; спеціальні видання (покажчики, каталоги, огляди), що містять такі списки.

Біфуркація – роздвоєння; поліфуркація – багато шляхів; у результаті розгалуження (біфуркації) виникають граничні цикли - періодичні траєкторії у фазовому просторі, число яких тим більше, чим більш структурно хитлива система; у кожній точці біфуркації система вибирає шлях розвитку, траєкторію свого руху;

Вступ в наукову працю – особлива частина роботи, виклад основних понять, умов і обмежень, прийнятих при постановці основного питання наукової праці. У вступі викладаються основні методологічні характеристики дослідження: актуальність, проблема, тема, об'єкт, предмет, мета, задачі, гіпотеза, що захищають положення, новизна, значення для науки і практики.

Версія (лат. *versio* – видозміна) – одне з декількох відмінних друг від друга можливих пояснень визначеної ситуації, якої-небудь події. Версія, підтверджена фактами, стає вірогідністю.

Відгук – текст інформаційно-критичного жанру; система суджень, що містять оцінку наукового дослідження. Готується (у випадку дипломної роботи) науковим керівником, містить характеристику роботи з усіх розділів. У відгуку відзначаються позитивні сторони,

недоліки, ступінь самостійності виконання роботи автором, наявність у нього навичок роботи з науковою літературою і організації експериментального дослідження, обґрунтованість і значимість результатів, можливість їх застосування у подальшій науковій та практичній діяльності і висновок про допуск студента чи співшукача до захисту.

Видання наукове – видання, призначене для наукової праці та містить теоретичні чи експериментальні дослідження.

Видання періодичне (від грец. *periodikos* – що повертається) – видання, що виходить через визначені терміни часу постійним для кожного року числом номерів, що не повторюються по змісту, і представляє собою однотипно оформлені нумеровані і (чи) датовані випуски, які мають однакову назву і, як правило, фіксований обсяг і формат (журнал, газета і т.д.).

Виноска – додатковий текст, поміщений у самому низу сторінки під основним текстом і відділений від нього прямою рисою. Звичайно це повний бібліографічний опис джерела (так називані посторіткові бібліографічні посилання) або примітка, коментар до якого-небудь фрагмента тексту.

Вивчення документів (від лат. *documentum* – доказ, свідчення) – метод одержання первинної інформації на ранніх стадіях дослідження для попереднього знайомства з об'єктом. Використовуються рукописні чи друковані тексти, теле-, кіно-, фотоматеріали, звукозаписи і т.д. Розрізняють традиційні і формалізовані методи вивчення документів. Традиційні методи аналізу допускають велику частку суб'єктивності, що позначається на отриманих результатах. Формалізовані методи головним чином зв'язані з контент-аналізом.

Вивчення літератури – один з найбільш широко розповсюджених методів одержання первинної інформації на ранніх стадіях дослідження для попереднього знайомства з об'єктом. Служить для аналізу історії і сучасного стану проблеми, дає можливість відокремити відоме від невідомого, вивчити мало розроблені і дискусійні положення, різні точки зору, створити первинне уявлення про проблему і шляхи її вирішення, знайти «білі плями» в розробці питання. Методи аналізу можуть бути традиційними (розуміння, інтуїція, осмислення) і формалізованими.

Визначення поняття (дефініція, від лат. *definitio* – визначення) – логічна операція, що дозволяє розкривати зміст поняття, відрізнити предмет, відбиваний поняттям, від подібних з ним предметів, установлювати значення того чи іншого слова (терміна). Розкрити зміст поняття – значить перелічити його істотні ознаки, тобто ознаки, необхідні і достатні для відмінності даного предмета від подібних з ним предметів.

Вірогідність – властивість інформації, що встановлює ступінь відповідності істині. Перекручування може бути природним і навмисним (дезінформація).

Висновки – стиснутий узагальнений виклад самих істотних, з погляду автора, результатів, отриманих у результаті дослідження.

Висновок наукової праці – частина наукової праці, у якій показується, з яких основних передумов і яких допоміжних результатів випливає основний результат. Містить також перелік найбільш цікавих і важливих висновків, що випливають з результатів і загального змісту роботи. У висновку не слід приводити результати, що не були обґрунтовані в змісті роботи, чи висновки, що не випливають з цього змісту, не треба вдаватися в докладні роз'яснення й обґрунтування яких-небудь положень. Висновок повинний бути коротким.

Гіпотеза дослідження (від грец. *hypothesis* – підстава, припущення) – методологічна характеристика дослідження, наукове припущення, висунуте для пояснення якого-небудь явища і потребує перевірки на досвіді і теоретичному обґрунтуванні для того, щоб стати достовірним науковим знанням. Від простого припущення гіпотеза відрізняється декількома ознаками. До них відносяться: а) відповідність фактам, на основі яких і для обґрунтування яких вона створена; б) можливість перевірки; в) відносна простота. У гіпотезі органічно зливаються два моменти: висунування деякого положення та наступний логічний і практичний доказ. Задача дослідника, що розробляє гіпотезу, полягає в тому, щоб показати, що не наявне

в об'єкті, що він бачить у ньому такого, чого не бачать інші.

Гістограма (від грец. histos – тканина) – один із засобів графічного представлення кількісних даних.

Гносеологія (епістемологія) – теорія пізнання, як людина пізнає світ і саму себе; проблеми природи пізнання, його межі і можливостей людини пізнати світ і саму себе.

Герменевтика – тлумачення філологічних, а також філософських, історичних і релігійних текстів. У давньогрецькій філології та філософії — тлумаченням Біблії, взагалі наукових текстів.

Глава – структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті. У більшості випадків має тематичний заголовок, якій передує родовому найменуванню «глава» і її номер.

Глосарій (від лат. glossarium – словник перекладів чи тлумачень слів і виразів) – тлумачний словник термінів чи виразів до якого-небудь тексту.

Дедукція (від лат. deductio – виведення) – вид умовиводу і метод пізнання; перехід від загальних суджень до частки, від деяких пропозицій-посилок до їх наслідків; застосування встановленого загального положення до частки.

Демонстрація (від лат. demonstratio – показування) – логічне міркування, у процесі якого з аргументів (доводів) виводиться істинність чи хибність тези. Демонстрація є третя складова частина всякого доказу.

Дипломна робота (фр. diplôme від грец. diploma – лист; документ, складений удвічі) – самостійна письмова кваліфікаційна робота, що представляється студентами при закінченні університетів і інших навчальних закладів. Виконується студентом на останньому році навчання і служить однієї із форм перевірки його підготовленості до самостійної роботи за спеціальністю. Керівництво дипломною роботою здійснює кафедра навчального закладу, захист відбувається перед спеціальною комісією чи на засіданні кафедри.

Дискусія (від лат. discussio – розгляд, дослідження) – обговорення якого-небудь проблемного питання на зборах, у публікаціях, бесідах; суперечка. Один з етапів процедури захисту кваліфікаційної роботи.

Дисертація (від лат. dissertatio – міркування, дослідження) – кваліфікаційна наукова праця, представлена на здобуття вченого ступеня і захищена привселюдно здобувачем (дисертантом). Одне з джерел інформації з досліджуваного питання. Роботі з дисертацією передує знайомство з авторефератом, що дозволяє зрозуміти, наскільки зміст дисертації може допомогти досліднику в більш глибокому вивченні проблеми. **Дисипація** – самовибудовування, розсіювання енергії;

Додатки до наукової праці – частина наукової праці, що містить додатковий матеріал, що не є істотним для розуміння проблеми, однак корисний із практичної точки зору, що розкриває технологію дослідження.

Досвід – засноване на практиці емпіричне пізнання дійсності. Синонім (застаріваючий): досвід як експеримент.

Доказ – логічна дія, у процесі якої істинність якої-небудь думки улаштовується за допомогою інших думок. Усякий доказ складається з трьох частин: тези, доводів і демонстрації. По способу ведення доказу бувають прямі і непрямі. За формою умовиводу, у якій відбуваються докази, останні можуть бути індуктивними і дедуктивними. Для того щоб доказ завершився успіхом, треба в процесі обґрунтування істинності тези дотримуватися правил доказу.

Дослідження – процес наукового вивчення будь-якого об'єкту (предмета, явища – матеріального чи ідеального) з метою виявлення закономірностей його виникнення, розвитку і зміни, і перетворення його в інтересах суспільства. Усяке справжнє дослідження є єдність накопиченого попереднього досвіду, наявних знань, застосування відповідних інструментів, знарядь і методів, засобів підходу до досліджуваного об'єкту. Підсумком дослідження повинне бути одержання нових наукових знань – об'єктивної істини, тобто відповідності знову сформульованого знання дійсному стану об'єкта, а також намічених програмою дослідження практичних результатів.

Експеримент (від лат. *experimentum* – проба, досвід) – метод дослідження, заснований на втручанні в хід явищ, процесів шляхом створення умов, що дозволяють виділити досліджувані зв'язки з усього їх різноманіття і багаторазово їх відтворити. Дозволяє штучним створенням умов викликати необхідну досліднику зв'язки, відтворювати їх, змінювати умови. Недолік полягає в тім, що природні умови досліджуваних експериментально зв'язків в «чистому» виді завжди більш різноманітні – експеримент завжди містить у собі елемент спрощення.

Експерт – (від лат. *expertus* – досвідчений) – фахівець у визначеній області, компетентний у даній сфері діяльності. На основі свого знання і досвіду дає мотивований висновок по тій чи іншій проблемі (дискусійному питанню, важкому, різноманітному рішенню).

Експертна оцінка – експертне судження, виражене в кількісній чи якісній формі (краще, гірше, більше, менше і т.п.). Можливі індивідуальні, групові і колективні експертні оцінки.

Експертний метод – комплекс логічних і математичних процедур, спрямований на одержання від фахівців інформації, її аналіз і узагальнення з метою підготовки і вибору раціональних рішень. Суть методу складається в проведенні експертами аналізу проблеми з якісною чи кількісною оцінкою суджень і формальною обробкою результатів індивідуальних думок.

Екстралингвістичні методи створення наукового тексту (від лат. *extra* – понад, поза і *lingua* – мова) – немовні засоби, способи представлення змісту: формули, графіки, ілюстрації, схеми, таблиці, діаграми і т.п., а також підкреслення, шрифтові виділення і т.д.

Екстраполяція (від лат. *extra* – понад і *polire* – робити гладким, обробляти) –

1) процедура перенесення властивостей, відносин і закономірностей з однієї предметної області на іншу;

2) метод наукового дослідження, що полягає в поширенні висновків, отриманих при вивченні одного предмета, на інший предмет, на підставі наявності загальних ознак.

Емпіричне дослідження – вид наукового дослідження; вивчення конкретних проблем, зв'язане з рішенням переважно практичних задач.

Ентропія походить від грецького слова "*entropia*", яке означає “поворот, перетворення; вперше було введено в термодинаміку для визначення міри незворотного розсіювання енергії або нарощування хаосу в системі. Ентропія також широко застосовується в інших галузях науки: в статистичній фізиці як міра ймовірності здійснення якогось макроскопічного стану; в теорії інформації – як міра невизначеності певного досліджуваного, який може мати різні результати.

Етика досліджень (лат. *ethica* від грец. *ethos* – звичай, характер) – поширення моральних норм на процес дослідження (наприклад, вимога до спілкування дослідника і досліджуваних: «Не нашкодь») і на його результати (наприклад, вимога чіткого опису результатів: «Висловлюйся ясно»).

Задачі дослідження – методологічна характеристика дослідження. Намічаючи логіку свого дослідження, вчений формулює коло приватних дослідницьких задач, що у своїй сукупності повинні дати уяву про те, що потрібно зробити, щоб мета була досягнута.

Захист (дипломної роботи) – офіційна процедура представлення на засіданні спеціальної комісії виконаної кваліфікаційної роботи з метою її визнання і одержання автором відповідної кваліфікації.

Збірник наукових праць – науковий збірник, що містить дослідницькі матеріали наукових установ, навчальних закладів по найважливіших наукових і науково-технічних проблемах.

Знання – результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у виді представлень, понять, суджень, умовиводів, теорій; результат пізнання, перевірені практикою і засвідчені логікою. Знання мають різний ступінь вірогідності, відбивають діалектику відносної і абсолютної істини.

Зміст наукової праці – основна частина роботи, обґрунтування відповіді на її центральне питання, виражений заголовком даної роботи (тобто обґрунтування основного результату цієї роботи). Припускає: а) зведення основного питання до допоміжних питань, б) відповіді на допоміжні питання і на основі цих відповідей і передумов обґрунтування відповіді на основне питання. Процес зведення основного питання (заголовка) до допоміжного дає правильно побудований план наукової праці (виділення глав, параграфів, пунктів, підпунктів і т.д.).

Ідентифікація (від лат. *identificare* – порівняння) – 1) процес порівняння об'єкта з одним з відомих об'єктів, встановлення збігу чого-небудь з чим-небудь; 2) розпізнавання об'єктів.

Індивідуальна (первинна) інформація – інформація про ознаки окремих об'єктів, що є одиницями досліджуваної сукупності. Ця інформація індивідуальна на відміну від сукупної (вторинної) інформації, оскільки відноситься до окремих одиниць сукупності. Цей вид інформації збирається на етапі безпосереднього проведення дослідження.

Індукція (від лат. *inductio* – виведення) – вид умовиводу і метод дослідження. В індуктивному міркуванні йдуть від часток, одиничних суджень, фактів, положень до загальних висновків. Це форма руху пізнання від емпіричного до теоретичного рівня. Індуктивний висновок завжди має не достовірний, а лише ймовірний чи правдоподібний характер. У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією.

Інтерв'ю (англ. *interview*) – безпосередньо цілеспрямована, проведена по заздалегідь приготовленому плану бесіда інтерв'юера (особи, що проводить інтерв'ю) з респондентом. Однак, на відміну від бесіди, що носить характер взаємного обміну інформацією, в інтерв'ю один запитує іншого, утримуючись від власних висловлень по порушеному питанню.

Інтерв'ювання – емпіричний метод дослідження, збір первинної інформації шляхом інтерв'ю.

Інтерпретація (від лат. *interpretatio* – посередництво) – тлумачення, роз'яснення змісту явища, чи тексту знакової структури, що сприяє їх розумінню. Ціль інтерпретації – виявлення і фіксування комплексу характеристик обробленого матеріалу, на основі якого відкривається можливість знайти і пояснити основні тенденції і підійти щодо формулювання висновків.

Інформація (від лат. *informare* – давати відомості про що-небудь) – а) сукупність відомостей, необхідних для активного впливу на керовану систему з метою її оптимізації; б) набір вузькоспеціалізованих даних, що використовуються у всіх сферах діяльності суспільства. При цьому дані – це сигнали, кількісні чи якісні, про об'єкт, які необхідно перетворити таким чином, щоб витягти інформацію. Споживчі властивості інформації – вірогідність, змістовність, актуальність, доступність для сприйняття особою, яка приймає рішення, – визначає якісні характеристики інформації. **Інформація** — це нові знання, які отримує споживач (суб'єкт) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей; комунікація та зв'язок, в процесі якого усувається невизначеність (інформаційна ентропія) (теорія зв'язку, американський вчений Клод Шеннон); міра неоднорідності розподілу матерії та енергії у просторі та у часі, міра змін, якими супроводжуються всі процеси, що протікають у світі (український вчений Віктор Михайлович Глушков); позначення змісту, отриманого з зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів (американський вчений Норберт Вінер); передача різноманітності (англійській філософ Вільям Росс Ешбі); міра складності структур (французький вчений Абраам Моль); фундаментальний генералізаційно-єдиний безпочатково-нескінченний законопроцес автоосциляційного, резонансно-сотового, частотно-квантового та хвильового відношення, взаємодії, взаємоперетворення та взаємозбереження (у просторі та часі) енергії, руху, маси та антимаси на основі матеріалізації та дематеріалізації в мікро- та макроструктурах Всесвіту; універсальна субстанція, що пронизує усі сфери людської діяльності, слугує провідником знань та думок, інструментом спілкування, взаєморозуміння та співробітництва, утвердження стереотипів мислення.

Інформаційно-комунікаційний процес –система управління інформаційно-комунікаційною сферою організації на основі використання форм, методів і технологій правового, економічного, соціального, гуманітарного і політичного характеру; сфера, в якій здійснюється інформаційний обмін за допомогою комунікацій; простір, де триває комунікаційний процес; система численних комунікативних зв'язків, що виникають між різними агентами комунікації, якими можуть бути окремі люди, групи людей, соціальні інститути.

Інформаційне суспільство - теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства, є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує (а) ефективну інформаційну взаємодію людей, (б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів і (в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Інформатизація (*Informatisation*) — сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки. Процес широкомасштабного використання ІТ у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства з метою підвищення ефективності використання інформації і знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави і створення передумов переходу держави до інформаційного суспільства.

Інформаційні процеси - послідовна зміна стану та (або) уявлення про інформацію в результаті дій, які з нею можна виконувати. Такими діями є — створення, збирання, зберігання, обробка, відображення, передавання, розповсюдження, використання, захист, знищення інформації. Під час інформаційного процесу дані перетворюються з одного виду в інший за допомогою певних методів. Інформаційні процеси відбуваються при передачі інформації від джерела до приймача за допомогою каналу передачі. *Схема передачі інформації (у загальному вигляді): джерело інформації — канал передачі — приймач інформації.* **Джерелом інформації** можуть бути природні об'єкти (планети, зірки, люди, тварини, рослини, поля, луки, ліси, гори...), книжки, газети, журнали, малюнки, наукові експерименти, конструкторські розробки, випробування нових матеріалів і приладів тощо. **Каналами передачі** можуть бути світлові, звукові, електричні сигнали та електромагнітні хвилі тощо. Для передачі інформації на значні відстані використовують технічні досягнення: телефон, телетайп (передача текстів), телефакс (передача зображень документів), модем (передача комп'ютерних сигналів).

Інформаційна система - (ІС) використовується як у широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому сенсі інформаційна система є сукупність технічного, програмного та організаційного забезпечення, а також персоналу, призначена для того, щоб своєчасно забезпечувати належних людей належної інформацією. У широкому сукупність міститься в базах даних інформації і забезпечують її обробку інформаційних технологій та технічних засобів. Одне з найбільш широких визначень ІС дав М. Р. Когаловській : "інформаційною системою називається комплекс, що включає обчислювальне і комунікаційне обладнання, програмне забезпечення, лінгвістичні засоби та інформаційні ресурси, а також системний персонал і забезпечує підтримку динамічної інформаційної моделі деякої частини реального

світу для задоволення інформаційних потреб користувачів". Інформаційна система - система обробки інформації, що включає пов'язані з нею ресурси, такі як людські, технічні та фінансові, призначена для забезпечення інформацією і поширення інформації, результатом функціонування якої є представлення вихідної інформації для подальшого використання". У вузькому сенсі інформаційною системою називають тільки підмножина компонентів ІС в широкому сенсі, що включає бази даних, СУБД і спеціалізовані прикладні програми. ІС у вузькому сенсі розглядають як програмно-апаратну систему, призначену для автоматизації цілеспрямованої діяльності кінцевих користувачів, що забезпечує, відповідно до закладеної в неї логікою обробки, можливість отримання, модифікації та зберігання інформації. У будь-якому випадку основним завданням ІС є задоволення конкретних інформаційних потреб в рамках конкретної предметної області. Сучасні ІС де-факто немислимі без використання баз даних і СУБД, тому термін "інформаційна система" на практиці зливається за змістом з терміном "система баз даних". В ідеалі в рамках підприємства повинна функціонувати єдина корпоративна інформаційна система, яка задовольняє всі існуючі інформаційні потреби всіх співробітників, служб та підрозділів.

Катастрофа - у концепціях самоорганізації називають якісні, стрибкоподібні, раптові ("гладкі") зміни, стрибки в розвитку системи;

Кваліфікаційна робота (від лат. qualificare – визначати, встановлювати якість) – одна з форм представлення результатів дослідження; служить для того, щоб студент, чи аспірант, здобувач, надавши свою працю на суд експертів, одержав документ, що засвідчує рівень компетентності. До кваліфікаційних робіт відносять курсову роботу, дипломну роботу, дисертацію.

Класифікація (від лат. classis – розряд і facere – робити) – розподіл предметів якогонебудь роду на взаємозалежні класи (відділи, розряди) відповідно до найбільше істотних ознак, властивим предметам даного роду і, що відрізняє їх від предметів інших пологів, при цьому кожен клас займає в системі, що вийшла, визначене постійне місце і, у свою чергу, поділяється на підкласи.

Когерентність - погодженість передбачає те, що системи поведуться як єдине ціле і структуруються так, ніби кожна молекула, що входить у більш складну систему, була "інформована" про стан системи в цілому;

Конкретизація (від лат. concretus – згущений, ущільнений) – один із прийомів, використовуваних у процесі пізнання, за допомогою якого абстрактне поняття включається в різноманіття дійсних властивостей, зв'язків і відносин. На противагу абстракції конкретизація вимагає по можливості всебічного обліку усіх фактів, на основі яких відтворюється повне знання про реальний, цілком визначеному, своєрідному предметі.

Конспект (від лат. conspectus – огляд) – скорочений письмовий виклад змісту розмови, тексту.

Конспектування – складання конспектів літературних джерел різного типу. У науковому дослідженні використовується на етапі аналізу стану досліджуваного питання.

Концепція (лат. conceptio) – система взаємозалежних поглядів, способів розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої-небудь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка добутку, наукової праці. **Концепція (розуміння, система)** - система поглядів, єдиний, визначальний задум, провідна думка наукової праці, певний спосіб розуміння явищ і процесів, основна точка зору, керівна ідея.

Комунікаційне середовище - складна, багатоелементна система, яка акумулює інформаційні, організаційні, інтелектуальні, методичні, технічні, програмні ресурси та сприяє інформаційній взаємодії у моделі «суб'єкт –об'єкт».

Когнітивістика – вчення про пізнання, побудова ментальних картин світу, певне сприйняття світу, об'єктом якого є людський розум, мислення і ментальні процеси. Всі процеси, що пов'язані зі знаннями і інформацією, є когнітивними.

Критерій (від грец. kriterion – ознака) – ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації).

Критичні точки", чи "точки біфуркації" – зони "розгалуження", де система зустрічається із безліччю подальших шляхів розвитку), які виявляють стан *неврівноваженості, нестійкості*, саме у точках біфуркації перед системою відкривається розмаїття варіантів шляхів розвитку, який вона обирає та продовжує поступовий розвиток до наступної точки біфуркації;

Лонгітюдне дослідження (англ. longitude від long – тривалий) – різновид повторного дослідження; дослідження того ж самого об'єкту протягом тривалого часу. Застосовується при вивченні розвитку соціальних відносин, що складаються в групі людей, колективі протягом декількох років. У дослідженні цього типу зміна того ж самого об'єкту розглядається насамперед як функція часу. У економічному дослідженні об'єкт може зберегтися лише частково і зміни можуть бути інтерпретовані як зв'язані зі зміною зовнішніх факторів.

Матеріали наукової конференції (від лат. conferentia – збори) – науковий неперіодичний збірник, що містить підсумки наукової конференції (програми, доповіді, рекомендації, рішення).

Мета дослідження – методологічна характеристика дослідження; представлення про результат. Ставлячи перед собою ціль, дослідник уявляє собі, який результат він має намір одержати, яким буде цей результат.

Метод (від грец. methodos – шлях, спосіб дослідження, навчання, дії) – сукупність прийомів, операцій і способів теоретичного пізнання і практичного перетворення дійсності, досягнення визначених результатів. В основі будь-яких наукових методів лежать визначені принципи, теорії і закони.

Методика (грец. methodike) – сукупність приватних прийомів, засобів, процедур, що дозволяють застосовувати той чи інший метод до даної специфічної предметної області. Якщо метод дослідження, більш загальний чи більш приватний, характерний своєю застосовністю в межах визначеної науки чи групи наук, то методика вже не має більш чи менш загального характеру – вона є інструкцією діяльності по реалізації правил методу в умовах даного дослідження.

Методологія (від грец. methodos - шлях дослідження чи пізнання, теорія, навчання і logos – слово, поняття) – 1) система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності; 2) навчання про науковий метод пізнання; 3) сукупність методів, застосовуваних у якій-небудь науці.

Модель - («міра, аналог, зразок») — відтворення чи відображення об'єкту, задуму (конструкції), опису чи розрахунків, що відображає, імітує, відтворює принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості.

Монографія (від грец. monos – один, єдиний; grapho – пишу) – наукова праця, що заглиблено розробляє одну тему, обмежене коло питань; наукове видання у виді книги чи брошури, що містить повне і всебічне дослідження однієї проблеми чи теми і приналежне одному чи декільком авторам. Відрізняється від інших форм наукових повідомлень глибиною і цілісністю розгляду питання.

Наука – сфера дослідницької діяльності, спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і мислення і, що включає в себе всі умови і моменти цього виробництва: учених; наукові установи, експериментальне і лабораторне устаткування; методи науково-дослідної роботи, понятійний і категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також усю суму наявних знань, що виступають у якості або передумови, або засобу, або результату наукового виробництва.

Наукова стаття – одна з форм представлення наукових результатів у періодичному науковому виданні (науковому журналі, збірнику наукових праць); публікація невеликого обсягу, де цілеспрямовано викладаються погляди автора по вузьких питаннях чи результати обмежених досліджень. Одне з важливих джерел інформації з проблеми дослідження, тому що це найбільш оперативна інформація про рух науки в рішенні її актуальних проблем.

Наукова доповідь – науковий документ, що містить виклад результатів науково-

дослідної чи дослідно-конструкторської роботи, опублікований у печатці чи прочитаний в аудиторії.

Нелінійність може розумітися як багатоваріантність і непередбачуваність переходу системи з одного стану в інший;

Неврівноваженість – стан відкритої системи, при якому відбувається зміна її макроскопічних параметрів, тобто її складу, структури і поведінки. Нерівновага стимулює постійну підтримку процесу обміну речовини, енергії, інформації та може розглядатися як важливий параметр кожної системи;

Новизна дослідження – методологічна характеристика дослідження; припускає конкретну відповідь на питання: що зроблено з того, що іншими не було зроблено? Які результати були отримані вперше? Тут виявляється співвіднесеність основних методологічних характеристик: чим конкретніше сформульована проблема, виділений предмет дослідження, показана практична і наукова актуальність теми, тим ясніше самому досліднику, що саме він виконав уперше, який його конкретний внесок у науку.

Ноосфера - єдність природи, Космосу, соціуму та ментально-емоційної складової людини.

Об'єкт дослідження – методологічна характеристика дослідження; процес чи явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення. Визначаючи об'єкт дослідження, варто дати відповідь на питання: що розглядається?

Онтологія – наука про буття, як живуть люди; всезагальні основи і принципи буття, його структура і закономірності виникнення.

Онтогенез – розвиток організму людини від дня народження, розвиток всього живого на Землі; в онтогенезі живих істот спостерігається поступове зростання асиметрії півкуль, рух від симетрії до асиметрії, найбільший вияв якої досягається у зрілому віці.

Опонент (від лат. *opponentis* – що заперечує) – особа, що виступає з критикою доповіді, дисертації і т.п. Як опонент на захисті дипломної роботи звичайно виступає рецензент.

Опитування – метод збору емпіричних даних про об'єктивні факти, думки, знання і т.д., заснований на безпосередньому (інтерв'ювання) чи опосередкованому (анкетування) взаємодії дослідника (інтерв'юера) з опитуваним (респондентом).

Парадигма - сукупність теоретичних і методологічних положень, прийнятих науковою спільнотою. Т. Кун говорив про наукові революції; модель постановки проблем та їх вирішення певною спільнотою; сукупність цінностей, методів і технічних навичок і засобів, прийнятих у науковій спільноті; ментальна модель світу і світовлаштування, що базується на прийнятих у даному суспільстві ідеї і поняттях, що визначають їх поведінку і відношення до світу і себе. Ментальна картина світу відображається не тільки у свідомості людини, але й у безсвідомій сфері людського буття.

Первинна обробка даних – етап дослідження; містить у собі класифікацію фактів по їхній однорідності, індексування (кодування), проведення розрахунків (статистична обробка) і фіксування їхніх підсумків.

Первинні документи і видання – першоджерела, містять переважно нові, оригінальні ідеї, наукові зведення, нове осмислення відомих фактів, вихідні дані, що підлягають обробці. До них відносяться книги (крім довідників), періодичні і тривалі видання, наукові звіти і дисертації, переклади, депоновані рукописи.

План наукової праці (від лат. *planus* – плоский, рівний) – порядок, послідовність у викладі наукового добутку, статті і т.д. Результат зведення основного питання (заголовка) роботи до допоміжного (першої рівня – назви глав; другого рівня – назви параграфів; третього – пунктів і т.д.). У процесі зведення питання до підпитань використовується логічна операція розподілу поняття.

Передзахист (дипломної роботи) – процедура попередньої оцінки готовності дипломної роботи до захисту. Проходить на спеціальному засіданні кафедри в присутності інших дипломників і наукового керівника.

Предмет дослідження – методологічна характеристика дослідження; усе те, що знаходиться в межах об'єкту дослідження. Якщо, визначаючи об'єкт дослідження, варто дати відповідь на питання «Що розглядається?», то предмет позначає аспект розгляду, дає представлення про те, як розглядається об'єкт, які нові відносини, властивості, аспекти і функції об'єкта розглядає дане дослідження.

Принципи синергетичної парадигми - динамічність, нелінійність, циклопричинність, цілісність, кооперація.

Проблема дослідження – методологічна характеристика дослідження. З визначення проблеми починається дослідження. Ставлячи проблему, дослідник відповідає на запитання: що треба вивчити з того, що раніш не було вивчено? Вирішити практичну задачу засобами науки – значить визначити співвідношення цієї задачі з областю невідомого в науковому знанні і у результаті наукового дослідження одержати знання, що потім будуть покладені в основу практичної діяльності, спрямованої на рішення даної задачі. Ця область невідомого в науковому знанні, «біла пляма на карті науки» і є наукова проблема. «Знання про незнання» – у цьому суть наукової проблеми.

Резюме (фр. resume) – короткий виклад суті написаного, сказаного чи прочитаного; короткий висновок, підсумок закінченого відрізка тексту (параграфу, глави).

Рейтинг (від англ. rating – оцінка, положення, ранг) – числовий показник оцінки чого-небудь. Визначається на основі опитування, анкетування. Припускає побудову шкали, підбор і підготовку оцінюючих (суддів), проведення оцінювання; використовуються шкали порівняння, оцінні аркуші, графічні методи.

Респондент (від англ. respond – відповідати, реагувати) – опитуваний, що відповідає на питання анкети чи приймає участь в інтерв'ю як об'єкт дослідження.

Реферат (від лат. referre – доповідати, повідомляти) – короткий виклад змісту наукової праці, книги і т.п., що включає в себе основні фактичні зведення і висновки без переключування сутності первинного документа.

Реферування – виклад основного змісту документа (статті, книги) у короткій формі чи складання резюме документа.

Рецензент – автор рецензії. На захисті дипломної роботи може виступати як опонент.

Рецензія (від лат. recensio – огляд, обстеження) – стаття, метою якої є критичний огляд якого-небудь наукового чи художнього твору; відкликання на наукову працю чи який-небудь добуток перед їх публікацією, захистом. Висвітлює зміст рецензуемого документа і дає критичну оцінку як його окремим положенням, так і документу в цілому.

Рефлексія - свідомість і самосвідомість, розуміння суб'єктом самого себе; механізм самопізнання, філософський метод, при якому об'єктом пізнання може бути сам спосіб пізнання (гносеологія) або знання, думка, вчинок (епістемологія). рефлексія як механізм формування критичного мислення? логічного мислення і саморозвитку особистості.

Семантичний - вивчає значення слів і їх складових частин, словосполук і фразеологізмів; проблема мови, аналіз відношення між знаком (словом) і його змістом

Семіотичний, семіотика - наука, яка досліджує способи передачі інформації, властивості знаків та знакових систем в людському суспільстві (головним чином природні та штучні мови, а також деякі явища культури, системи)

Синтез (від грец. synthesis – складання, з'єднання) – метод дослідження; практичне уявне з'єднання частин властивостей (сторін) досліджуваного об'єкта в єдине ціле. Синтез нерозривно зв'язаний з аналізом і не існує без нього: синтетичне знання об'єкту ґрунтується на виділенні його складових частин чи приватних особливостей. Синтез тісно зв'язаний також з іншими розумовими процесами; без синтезу неможливі узагальнення, систематизація, порівняння, разом з якими він складає логічний апарат мислення.

Синергетика – імовірнісне бачення світу, нелінійність, процеси становлення і самоорганізації, відкритість, співпрацю; дія компонентів системи, що самоорганізується; що з'ясовує закономірності процесів самоутворення структур, саморегуляції та самостабілізації відкритих систем різної природи:

Система (від грец. — утворення, складання) — це організована множина взаємопов'язаних компонентів та елементів, що взаємодіють між собою й зовнішнім середовищем у процесі досягнення поставленої мети. Система може розумітися як ціле, як сукупність елементів, що знаходяться у певних відносинах, зв'язках та утворюють певну цілісність, єдність; під цілісною системою розуміється організована і впорядкована система з розвиненими внутрішніми і зовнішніми зв'язками, система, в якій з'являються нові, інтегральні якості, не властиві окремим її компонентам. Відкритість системи як передумова її самоорганізації впливає із її здатності обмінюватися із середовищем енергією, речовиною й інформацією, її невривноваженості

Системно-структурний аналіз – метод, заснований на принципі системного підходу, що складається з декількох етапів: уточнення того, який науковий феномен береться для аналізу як ціле; виявлення можливо більшого числа елементів цілого; групування елементів у необхідне і достатнє число підструктур з узгодженням їх з наявними науковими теоріями; установлення різних зв'язків і відносин між елементами, підструктурами і цілим.

Системний підхід – дослідницький підхід, застосовуваний до аналізу об'єктів, що мають безліч взаємозалежних елементів, об'єднаних спільністю функцій і мети, єдністю управління і функціонування. Застосовується до тих явищ, що відносяться до категорії системи. Дослідник повинен виявити компоненти і системообразуючі зв'язки процесу чи явища, визначити основні фактори, що впливають на функціонування цієї системи, оцінити роль і місце даної системи як цілісного утворення в системі інших явищ, виявити окремі елементи чи групи, на котрі буде здійснений перетворюючий вплив, вивчити процеси управління, що забезпечують досягнення поставлених цілей, створити систему з поліпшеним функціонуванням, впровадити отримані результати в практику. **Системний підхід** дав змогу зрозуміти, що ефективність будь-якої організації забезпечується не якимось одним її елементом, а є результатом, що залежить від багатьох факторів. У будь-якій системі важлива робота цілого — як результат досягнутої динамічної рівноваги. Системний підхід об'єднав внески різних управлінських шкіл, які в той чи інший час домінували в теорії та практиці управління.

Спостереження – метод дослідження, цілеспрямований і планомірний процес збору інформації шляхом безпосереднього сприйняття і прямої реєстрації дослідником процесів чи явищ. Дозволяє одержати дані, необхідні для подальших теоретичних побудов і наступної їх перевірки на досвіді, забезпечує теоретичне дослідження емпіричною інформацією, перевіряє адекватність і істинність теорії в практиці, дозволяє вивчити об'єкти в їх цілісності, у природному функціонуванні. Спостереження відрізняється від звичайної фіксації явищ систематичністю, цілеспрямованістю, опорою на визначену економічну концепцію.

Сукупна (вторинна) інформація – інформація про зведені властивості групи об'єктів, об'єднаних деякою ознакою в сукупність. Перехід від індивідуальної (первинної) інформації до сукупного – це стрибок зі сфери одиничного факту до зведеної характеристики класу фактів. Сукупна інформація є безпосередньою основою для теоретичних узагальнень і аналізу, а також для практичних висновків.

Структура (лат. – будова, порядок зв'язку) не тотожне поняттю "склад" або "будова"; воно також не зводиться до простого встановлення складових або ознак системи, а включає вивчення взаємозв'язків і взаємодій аспектів, що функціонують як між собою, так і з системою в цілому; її внутрішній устрій, що забезпечується зв'язками між елементами.

Структура наукового дослідження – загальний шлях (логіка) дослідження проблеми. Виділяються наступні основні загальні етапи дослідження: 1. Встановлення об'єкта вивчення. 2. Дослідження відомого про об'єкт дійсності. 3. Постановка і формулювання проблеми. Визначення предмета дослідження. 4. Визначення мети і задач дослідження. Висування гіпотези. 5. Побудова плану дослідження (вибір методів і процедур). 6. Перевірка гіпотези. 7. Визначення сфери застосування знайденого рішення.

8. Літературне оформлення результатів дослідження. 9. Перевірка й уточнення

висновків дослідження в масовому досвіді, у широкому експерименті (впровадження в практику).

Структурно-функціональний аналіз – метод аналізу яких-небудь соціальних явищ як цілісних систем, що представляють собою визначене структурне з'єднання елементів, кожний з яких виконує визначену функцію стосовно інших елементів і системи в цілому. Як метод пізнання припускає: 1) виділення щодо стійких елементів, 2) їх якісний і, по можливості, кількісний аналіз, 3) виявлення їхніх зв'язків, функцій усередині системи, 4) кількісне визначення сили, ступеню впливу кожного елемента, його впливу на інші елементи і систему в цілому, 5) синтез всього отриманого знання в єдину цілісну картину.

Судження – думка, що представляє собою твердження чи заперечення наявності в предметах чи явищах деяких властивостей чи відносин між ними. Об'єктивне судження може бути вірним або помилковим.

«Суспільство знань» - суспільство, у якому інформація та знання – головна перетворююча сила суспільства; інформаційні ресурси – це стратегічні ресурси суспільства; глобальна інформатизація, інформаційно-комунікаційні технології – основа економіки знань; неперервна освіта та здатність до перекваліфікації – умова підвищення соціального статусу людини у суспільстві; залежність від вміння знаходити та адекватно використовувати нову інформацію; швидкий ритм життя та темпи зміни технологій; створення мережевого суспільства (інформаційне суспільство) на базі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); стимулювання національної інноваційної системи на використання результатів національних досліджень і розробок (ДіР); інвестування в розвиток інтелектуальних людських ресурсів (національна система освіти і науки, реалізація концепції професійної освіти “протягом життя”, розвиток національного культурного різноманіття). На сьогодні існує узагальнена методологія оцінювання знань (Knowledge Assessment Metodology) Світового Банку, що дозволяє здійснювати міжнародні порівняння розвитку країн безпосередньо за критеріями суспільства знань (індекс знань = “Інноваційна система” + “Освіта і людські ресурси” + “Інформаційно-комунікативні технології”), а також економіки знань (індекс знань + індекс “Економічний режим і державне управління”). Суспільство знань виникає 1) як суспільно-економічна формація; 2) передбачає більш розширені параметри; 3) тісно пов'язано з особливою роллю знання у сучасному цивілізованому суспільстві.

Тезариус - мисленнєва модель, систематизований набір понять, визначень і термінів дослідження, сукупність одиниць мови з описом їх семантичних відношень; спеціалізовані терміни

Тези доповідей наукової конференції – науковий неперіодичний збірник, що містить опубліковані до початку конференції матеріали попереднього характеру (анотації, чи реферати повідомлення). Одне з джерел інформації на етапі аналізу стану досліджуваного питання.

Текст науковий (від лат. textum – зв'язок, з'єднання) – авторський твір чи документ, відтворений на листі чи в публікації, основний спосіб фіксації наукового знання. Створюється за визначеними стандартами засобами наукового стилю літературної мови.

Тема дослідження (від грец. thema – предмет викладу, зображення, дослідження, обговорення) – методологічна характеристика дослідження; формулювання, що відбиває проблему дослідження. Тема повинна так чи інакше відбивати рух від досягнутого наукою, від звичного до нового, містити момент зіткнення старого з новим.

Термінологія (від лат. terminus – межа, границя і logos – поняття, навчання) – сукупність термінів, уживаних у якій-небудь області науки, техніки, мистецтва і т.д.

Тестування – метод дослідження, що використовує тести. Процес тестування може бути розділений на три етапи: 1) вибір тесту (визначається метою тестування і ступенем вірогідності і надійності тесту); 2) проведення тестування (визначається інструкцією до тесту); 3) інтерпретація результатів (визначається системою теоретичних допущень щодо предмета тестування).

Умовивід – розумова операція, що складається в одержанні нового висновку з декількох суджень. Умовивід є необхідним засобом пізнання, коли для встановлення істини потрібно провести дослідження: вивести наслідок, здійснити доказ, систематизувати наявні знання, перевірити гіпотетичне положення і т.п.

Феноменологія – вчення про феномени, феноменологія не тільки ознаменувала новий поворот у вивченні проблеми свідомості, але й визначила нові завдання філософської науки в цілому.

Філогенез - це процес виникнення та історичного розвитку психіки людини, розвиток його як виду, як різновиду живої речовини, еволюція онтогенезу, тобто еволюція людини як в онто-, так і філогенезі проходить від її інстинктивно-підсвідомого правопівкульового до особистісно-свідомого лівопівкульового аспекту. На рівні матерії цей рух відбивається у вигляді розвитку Всесвіту від його польового до речовинного аспекту, від мікросвіту до макросвіту, а від нього до їх синтезу.

Флуктуації (відхилення) зумовлюють можливість переходу системи в іншу якість, до нового рівня розвитку; флуктуацій (лат. – коливання, різке відхилення), згасити які система самостійно не здатна. Останні ймовірно породжують "хаос" або дисипативність – особливий стан структури системи, відхилення від рівноваги; **наростаюча мінливість (флуктуативність)** передбачає те, що флуктуації, які відбуваються в системі, замість того, щоб згасати, можуть підсилюватися, і система еволюціонує в напрямі "спонтанної" самоорганізації;

Форма наукового тексту – сукупність наступних аспектів тексту: композиція (побудова тексту, що поєднує всі його елементи в єдине ціле); рубрикація (розподіл тексту на структурні одиниці: частини, розділи, глави, параграфи); логіка (відповідність міркувань, висновків і визначень автора нормам логічно правильного мислення); мова і стиль (відповідність правилам, нормам наукового стилю, адекватність уживання термінології); графічне оформлення (якість таблиць, ілюстрацій і т.п.).

Фундаментальне дослідження (від лат. fundamentum – основний, головний) – має на меті розкрити сутність явищ, знайти глибинні, сховані підстави дійсності, дати їй наукове пояснення. У результаті таких досліджень створюється теорія (наприклад, теорія масового обслуговування – результат фундаментальних досліджень).

Функції науки – призначення, роль наукового пізнання. Виділяють описову, прогностичну, проєктивно-конструкторську (технологічну) і інші функції.

Цитата (лат. citatum від citare – приводити, проголошувати) – дослівна витримка з якого-небудь тексту, чи твору що приводяться дослівно, або окремі слова.

Цивілізаційна парадигма – це сукупність особливих способів і методів вирішення життєво важливих питань, вироблених суспільством на протязі тривалого періоду життя, які передаються з покоління в покоління через посередництво традицій, навичок, способів існування нації.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусова Т.П. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. - Кам'янець-Подільський: КППІ, 2004. — 119 с.
2. Білуха М.Г. Основи наукових досліджень: Підручник.- К.: Вища школа, 1997-271 с.
3. Вовканич С. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку: Підручник. –К.: ІРДНАН України, 2006. — 184 с.
4. Воротіна Л.І. Кандидатська дисертація: методика написання і захисту: Навч. посібник. — К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — 76 с.
5. Гладунський В.Н. Логіка для студентів економічних спеціальностей: Навч. посібник (вид. 2-ге).-Львів: Афіша, 2004.-359с.
6. Гордієнко С.Г. Молодому науковцю коротко про необхідне: Науково-практичний посібник. – К.: КНТ, 2007. – 92 с.
7. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень: Навч.

Посібник. – Х.: НТУ «ХП», 2009. – 142 с.

8. Жеребкін В.Є. Логіка: Підручник.-5-те вид. стер.- К.:Т-во «Знання», КОО, 2002.-255с.
9. Здобувачу наукового ступеня: методичні рекомендації/упоряд. С.В. Сьомій: Міжрегіон. акад. упр. персоналом. — К.: МАУП, 2002. — 184 с.
10. Зосимов А.М. Дисертаційні помилки. — Х.: ХНУ, 2005. — 215 с.
11. Ірина Хоменко. Логіка:-Підручник для вищих навчальних закладів.-К.: Абрис.-2004-256 с.
12. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К.: «Слово», 2009. – 240 с.
13. Краснобокий Ю.М. Словник-довідник науковця-початківця. – К.: Науковий світ, 2000. – 83 с.
14. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навч. посібник. — К. : Кондор, 2006. — 204 с.
15. Кушнарєнко Н.М. Наукова обробка документів: Підручник,- К.: Знання, 2006. — 334 с.
16. Маригодов В.К. Теория и практика научных исследований,- Севастополь : СевНТУ, 2007. — 247 с.
17. Мигаль В.Д. Теорія і методи наукової творчості: Навч. Посібник,-Х.: ІНЖЕК, 2007. — 423 с.
18. Мороз І.В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту. — К., 1997. — 56 с.
19. Муртук В.В. Основи наукових досліджень,- Дрогобич: Вимір, 2005. — 142 с.
20. Наукові дослідження. Навчально-методичний посібник для магістрів ЗДІА спеціальності 8.050201 «Менеджмент організацій»/Укл.:В.Г.Воронкова, А.Г.Біліченко, В.О.Зуєва, М.А. Ажажа. – Запоріжжя, 2008.-172 с.
21. Основи наукових досліджень: навчально-методичний посібник для бакалаврів ЗДІА спеціальності «Менеджмент організацій» / Т.І. Сергієнко.-Запоріжжя: ЗДІА, 2001.-122 с.
22. Пілюшенко В.Л. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: Навч. посібник. — К. : Лібра, 2004. — 343 с.
23. Пушкарь АМ. Основы научных исследований и организация научно-исследовательской деятельности: Учеб. пособие. — Х. : ІНЖЕК, 2006. - 279 с.
24. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник. — К.: Знання, 2003.- 116 с.
25. Свердан М.М. Основи наукових досліджень: Навч. посібник.- Чернівці: Рута, 2006. — 351 с.
26. Стеченко Д.М. Методологія наукових досліджені: Підручник.-К.: Знання, 2007. — 317 с.
27. Дороніна М.С. Технологія наукових досліджень (схеми та приклади): Навч. посібник. — Х.: ІНЖЕК, 2006. — 101 с.
28. Філінюк А.Г. Наукова робота студента: методичні рекомендації для студентів і магістрантів усіх спеціальностей і форм навчання. — Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2007. — 74 с.
29. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій. К.: Академвидав, 2004. – 207 с.
30. Цеков Ю.І. Довідник здобувача наукового ступеня: збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів. — К.: Бюлетень Вищої атестат, коміс. України, 2006. — 72 с.
31. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К.: «Слово», 2003. – 235 с.
32. Цоцюра С.В. Методологія, методика та інформаційні технології наукових досліджень: Конспект лекцій. — К.: КНУБА, 2004. — 43 с.
33. Чернець М.В. Організація наукових досліджень та їх статистичний аналіз: Навч.

посібник. — Дрогобич : ДДПУ, 2006. — 214 с.

34. Черній А.М. Дисертація як кваліфікаційна наукова праця: Навч. посібник. — К.: Арістей, 2004. — 231 с.

35. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. — 6-е видання, перероблене і доповнене. — К.: Знання, 2011. — 311 с.

36. Шишка Р.Б. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт: Навч. посібник — Х. : Еспада, 2007. — 361 с.

37. Шкарабура М.Г. Методологія і методика наукових досліджень: Навч. посібник. — Черкаси : Відлуння-Плюс, 2004. — 79 с.

Допоміжна

1. Артемчук Г.І., Курило В.М. Методика організації науково-дослідної роботи: Навч. посібник. — К.: Форум, 2000. — 271 с.

2. Бакуменко В., Князєв В., Сурмін Ю. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України.-2003.-№ 2.-с. 11-27.

3. Баскаков А.Я. Методология научного исследования: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2004. — 213 с.

4. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: Підручник. — К.: Вища школа, 2011. — 271 с.

5. Воронкова В.Г. Соціально-орієнтоване державне управління: монографія/ В.Г. Воронкова, О.О. Фурсін, Н.В. Сапа, під ред. д.ф.н. проф. В.Г. Воронкової.- Запоріж. держ. інж. акад. — Запоріжжя: ЗДІА, 2011.- С.214-235.

6. Воронкова В.Г. Філософія розвитку сучасного суспільства: теоретико-методологічний контекст: монографія/ В.Г. Воронкова.- Запоріж. держ. інж. акад. — Запоріжжя: ЗДІА, 2012.- С.192-200.

7. Воронкова В.Г. Менеджмент у державних організаціях: Навчальний посібник.-К.: „Професіонал”, 2004.-256 с.

8. Філософія антикризового державного управління: теоретико-методологічний контекст/ Під ред. В.Г.Воронкової.- Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2014.-290с.

9. Інформаційні ресурси Освітній портал MyReferatik http://myreferatik.in.ua/load/referat_2_kurs/filosofija/m.

10. Каліцький Б.А. Прикладне наукознавство. — К. : Фенікс, 2007. — 464 с.

11. Клепко С.Ф. Наукова робота і управління знаннями: Навч. посібник. — Полтава: ПОІППО, 2005. — 201 с.

12. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навч. посібник. К.: Слово, 2009.- 239 с.

13. Колізії антропологічного розмислу // В.Г. Табачковський, Г.І. Шалашенко, А.М. Дондюк, Н.В. Хамітов, Г.П. Ковадло, Є.І. Андрос.-К.: Видавець Парапан, 2002.-156 с.

14. Коханко О.М. Основи науково-педагогічних досліджень: Навч. посібник.-Х.: ХНУ, 2005. — 254 с.

15. Кохановський В.П. Философия и методология науки: Учебник для высших учебных заведений.- Ростов на Дону: Феникс, 1999.-576с/

16. Лудченко А.А., Лудченко А.Я. Основы научных исследований: Учеб. пособие. — К.: Знання, 2000. — 114 с.

17. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури.-К.: Центр практичної філософії, 2002.-304

18. Сидоренко В.К., Дмитренко П.К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. — К.: Знання, 2000. — 260 с.

19. Стеченко Д.М., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень. — К.: Знання, 2005. — 309 с.

20. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник.-2 –ге вид., перероб. і доп.-К.: Знання: Прес, 2002.-295 с.